

Úvodník

Ústav pamäti národa sa nedávno zúčastnil 16. ročníka medzinárodného knižného veľtrhu Bibliotéka – Pedagogika 2008 v Bratislavskej Inchebe. Vo vlastnom stánku vystavoval svoju publikačnú produkciu. Všetci záujemcovia si tu mohli kúpiť, či len prelistovať ktorúkoľvek z našich kníh či čísiel časopisu. O niektoré bol väčší záujem, o iné menší. Pri stánku sa pristavovali rôzni ľudia, niektorí len ticho prelistovali knižky, iní si s nami podebatovali či odniesli niektorú z publikácií domov.

Pre mňa osobne však bolo najzaujímavejšie jedno konkrétne stretnutie. Dvaja návštevníci si dlhšiu dobu listovali časopis Pamäť národa a navzájom pomerne živo diskutovali. Najväčšmi však záujem tejto dvojice vzbudila rubrika „Kariéry v službách ŠtB“. Neustále krútili hlavami a niečo si šuškali. Nakoniec sa na mňa obrátili s otázkou, aký má táto rubrika zmysel. Aký má zmysel publikovať stručné informácie o tom, aké vzdelanie absolvoval ten – ktorý príslušník Štátnej bezpečnosti, na ktorom oddelení pracoval, či výberovo ukázať problematiky, ktoré spracovával. A nakoľko istého príslušníka, ktorého medailón sme uverejnili zjavne poznajú osobne, dostal som otázku, či vlastne viem, čo je to 3. oddelenie. Na ňom totiž ich známy pracoval.

Asi nemá príliš zmysel v úvodníku rozoberať, čomu sa jednotlivé organizačné útvary ŠtB venovali. K tomu sú určené štúdie, ktoré uverejňujeme a každý záujemca sa to môže dozvedieť aj z publikácií Ústavu. Ale bolo by vhodné odpovedať na to, čo je zmyslom inkriminovanej rubriky. Uverejňovaním krátkych medailónov chceme našim čitateľom stručne priblížiť osobnosti ľudí, ktorí snáď ešte pred dvadsiatimi rokmi vzbudzovali strach u väčšiny obyvateľov. Tých, ktorí roky pomáhali udržiavať stabilitu zločinného režimu, nastoleného komunistickou stranou počas vládnej krízy vo februári 1948. A v neposlednom rade tých, ktorí svojou prácou ničili a často aj zničili životy mnohých slušných ľudí.

Komunistická Štátna bezpečnosť sa samozrejme vyvíjala, menili sa jej zamestnanci. Starí odchádzali do dôchodku, mladé kádre nastupovali do zamestnania. Nikdy sa však nezmenila vo svojej podstate a takisto sa nemenili ani jej primárne úlohy. Organizácia, ktorej pracovníci na Slovensku spáchali prvú vraždu už v novembri 1945 (aj keď sa vtedy ešte volala Ústredňa politického spravodajstva), musí byť poznávaná a spoznaná. A jeden z dobrých spôsobov, ako to dosiahnuť, je aj informovanie o jej zamestnancoch. Najmä z toho dôvodu, že v prvom rade ľudia svojim konaním určujú charakter každej inštitúcie.

Z viacerých ohlasov čitateľov viem, že o túto rubriku je záujem. Niektorí nás dokonca žiadali, aby sme uverejnili portrét príslušníka Štátnej bezpečnosti, s ktorým mali osobné skúsenosti zo „stretnutia“ ešte z dôb minulého režimu. Jednoducho majú záujem vedieť, kto, aký človek, s akým vzdelaním či životnými skúsenosťami, im znepríjemňoval život. My sme im v tomto prípade radi vychádzali v ústrety. Pretože úlohou ÚPN nie je len sprístupňovať dokumenty prenasledovaným či, ako sa to občas môže zdať, zverejňovať informácie o agentoch ŠtB. Informovanie verejnosti o bývalých pracovníkoch bezpečnosti a o ich konkrétnych aktivitách je podľa môjho názoru ešte dôležitejšie. Preto dúfam, že sa nám k tomuto cieľu darí približovať sa aj uvedenou rubrikou.

Matej Medvecký

Obsah

Štúdie

Ján Hlavinka

Týždenník „Novoje vremja“ ako prejav
rusínskej otázky v rokoch 1940–1944 4)

Vojtech Kárpáty

Strana šípových krížov v Košiciach
(1939–1945) 17)

Peter Sokolovič

„Kariéra“ protižidovského radikála
z Trnavy 33)

Katarína Strapcová

„Pravicoví oportunisti“ pod dohľadom ŠtB 47)

Dokumenty

Michal Schvarc

Úvaha nemeckého vyslanca Hannsa Elarda Ludina
o systéme poradcov na Slovensku 61)

Obete

Ľubomír Morbacher

Tragický prípad Jarmily Pospíšilovej 74)

ÚPN interne

Ľubomír Morbacher

Trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickou
minulosťou na Slovensku a úloha ÚPN v tomto
procesu 77)
)

Predstavujeme

Michal Dzurjanin

Rozhovory s Miroslavom Kusým, Jaroslavom
Fabokom a kardinálom Jánom Ch. Korcom 81)

Kariéry v službách ŠtB

Pavol Pytlík

Ondrej Dovina a Ivan Jozefko 88)

Apendix

Matej Medvecký

Soudobé dejiny, roč. XIV, č. 4, 2007 91)

Michal Gregor

IVANOV, Miroslav: JUSTIČNÍ VRAŽDA aneb smrt
Milady Horákové 92)

Anton Balaáž

Solženicyn v našej 96)

Týždenník „Novoje vremja“ ako prejav rusínskej otázky v rokoch 1940–1944

Ján Hlavinka

Rusínska otázka na Slovensku do konca roku 1940

V dejinách Slovenskej republiky (1939–1945) patrí rusínska otázka medzi špecifické a z hľadiska vývoja aj komplikované problémy. V sledovanom období Rusíni obývali predovšetkým Šarišsko-zemplínsku župu¹ s najväčšou koncentráciou v severovýchodných okresoch Medzilaborce a Vyšný Svidník,² kde tvorili viac ako polovicu obyvateľstva, a časť Tatranskej župy.³ V Šarišsko-zemplínskej župe tvorili Rusíni najvýraznejšiu, viac ako 11 percentnú menšinu.⁴ Politickým centrom Rusínov na Slovensku bol Prešov,⁵ v ktorom však žilo len málo rusínskeho obyvateľstva.

Už krátko po Mnichove sa ukázalo, že rusínska inteligencia a z nej pochádzajúca reprezentácia Rusínov žijúcich na Slovensku nie je pripravená na zmeny pomerov, ktoré nastali. Vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny v októbri 1938 a následný vnútorpolitický vývoj vzdäľovali lokálnych rusínskych politických predstaviteľov od dovtedajšej praxe – spájania otázky ďalšieho vývoja rusínskeho obyvateľstva na Slovensku s politickým programom a činnosťou strán pôsobiacich na Podkarpatskej Rusi.

Na Slovensku sa etablojúci ľudácky režim preukázal málo pochopenia pre politické a národnostné požiadavky tunajších Rusínov.

Aj keď sa politická reprezentácia Rusínov v novembri 1938 rozhodla pracovať smerom k spolužitiu so Slováckmi v rámci vtedajších hraníc autonómnej Slovenskej krajiny,⁶ v oblastiach s najväčšou koncentráciou rusínskeho obyvateľstva bola rusínska otázka citlivá. V okolí Medzilaboriec a Vyšného Svidníka sa uskutočnili protislovenské demonštrácie, spisovali sa memorandá.⁷ Snahy o aktivizáciu rusínskeho obyvateľstva severovýchodného Slovenska letákovými akciami za pripojenie „Prešovskej Rusi“ ku autonómnej Podkarpatskej Rusi a za vyhnanie Slovákov z „ruskej zeme“ zachytili slovenské úrady ešte v prvých mesiacoch roku 1939.⁸

Vznik samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 a následné obsadenie územia novovytvorenej Karpatskej Ukrajiny⁹ a časti východného Slovenska maďarskou armádou izoláciu Rusínov žijúcich na Slovensku definitívne spečatili.

Prejavovala sa absencia politickej strany Rusínov žijúcich na Slovensku, ktorú sa niektorí tunajší predstavitelia inteligencie pokúsili vyriešiť založením Ruskej strany (partie) a Ruskej gardy podľa vzoru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy. S prípravami sa začalo v novembri 1939 pod vedením gréckokatolíckeho kňaza a poslanca Snemu Slovenskej republiky Antona Simka a prípravného výboru, ktorého členmi

1 Šarišsko-zemplínska župa bola zriadená 1. januára 1940. K štatistickým údajom pozri: *Lexikón obcí Slovenskej republiky*. Bratislava 1942.

2 Tu treba poznamenať, že okres Vyšný Svidník bol zriadený až v roku 1941 a jeho územie bolo predtým súčasťou okresu Stropkov. Správou tohto územia bola poverená politická expozitúra vo Vyšnom Svidníku.

3 V okrese Medzilaborce tvorili Rusíni podľa sčítania z roku 1940 až 80,2 % obyvateľov a v neskôr zriadenom okrese Vyšný Svidník 57,43 %. Pozri: PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*. Prešov 2007, s. 81.

4 Tamže.

5 Prešov bol sídelným mestom gréckokatolíckeho biskupa i centrom vzdelávania rusínskej inteligencie.

6 KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (zost.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 284.

7 Prvý okresný veliteľ Hlinkovej gardy v okrese Medzilaborce a notár z Habury Andrej Zábredský vo svojom dôvernom hlásení županovi novovytvorenej Šarišsko-zemplínskej župy Štefanovi Haššíkovi o pomeroch v okrese Medzilaborce v období autonómie napísal: „(...) od 6. októbra 1938 až do apríla 1939 boli tuná večne organizované vzbury, písali sa memorandá pre Fencika a Brodyho, viedla úžasná kampaň proti Slovákom za pripojenie týchto krajov ba až po Poprad k Karpatskej Ukrajine.“ Pozri: Štátny archív Prešov (ŠA PO), fond (f.) Šarišsko-zemplínska župa (SZŽ) – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, kat. j. 306.

8 Jedna letáková akcia sa uskutočnila v Medzilaborciach dňa 19. 1. 1939. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Krajinský úrad, šk. č. 298, 568/39 prez.

9 Karpatskú Ukrajinu ako samostatný štát vytvorený na území bývalej Podkarpatskej Rusi vyhlásil Snem Karpatskej Ukrajiny dňa 15. marca 1939. No už v ten istý deň bola Karpatská Ukrajina napadnutá maďarskou armádou, ktorá nový štát obsadila v priebehu niekoľkých hodín. Udialo sa tak so súhlasom Nemecka, ktoré odmietlo prosbu predsedu vlády Karpatskej Ukrajiny Augustína Vološina o ochranu. Pozri: ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prešov 1996, s. 97 – 100.

boli Štefan Gojdič, Vasil Karaman, Ondrej Ňahaj a Ivan Židovský.¹⁰

Tieto aktivity sa však nestretli s pochopením režimu a ustanovujúce valné zhromaždenie Ruskej strany sa po peripetiách s povolením konania a obmedzeniach zo strany ministerstva vnútra v apríli 1940 zmenilo na informačnú poradu, ktorá nevedla k žiadnym výsledkom. V máji 1940 napokon úrady zabavili celú dokumentáciu pripravovanej strany a zatkli člena jej prípravného výboru Vasilu Karamana.¹¹

V čase, keď sa odohrávali prípravy na založenie Ruskej strany a Ruskej gardy, teda na jeseň roku 1939, sa na Slovensku pod vplyvom bývalých exponentov Podkarpatskej Rusi zaktivizovali predstavitelia ukrajinskej emigrácie žijúcej na Slovensku. Tí pod vedením Vojtecha Geletku, úradníka Slovenskej národnej banky v Bratislave, deklarovali, že rusínske obyvateľstvo východného Slovenska je ukrajinskej národnostnej príslušnosti a je jedným z kmeňov ukrajinského národa. Vďaka ich iniciatíve obnovil svoju činnosť v Prešove ukrajinský kultúrny spolok Prosvita,¹² okolo ktorého sa združovali.

Spomínaní predstavitelia tzv. ukrajinského smeru sa zapojili do politického života na východnom Slovensku odovzdaním memoranda županovi Šarišsko-zemplínskej župy Štefanovi Haššíkovi vo februári 1940. Župan Haššík o tom informoval ministra vnútra F. Ďurčanského a vo svojom liste zo dňa 13. februára 1940 uviedol, že členom delegácie povedal: „*Slovenská vláda nevie, s kým má vlastne za Ukrajincov a či za Rusínov vyjednávať. Sú tu rôzne skupiny, ktoré majú protichodné ideologické záujmy a ktoré sa na smrť nenávidia a vzájomne prenasledujú.*“¹³

Aktivizáciou ukrajinského krídla sa rusínska otázka stávala pre oficiálne miesta neprehľadnou a na jar 1940 bolo zrejmé, že vláda nemala vyjasnené mnohé otázky týkajúce sa samotnej podstaty problému – identity obyvateľstva. Svedčí o tom aj obežník Ústredne štátnej bezpečnosti, rozposlaný

viacerým okresným náčelníkom v Šarišsko-zemplínskej a Tatranskej župe, policajnému riaditeľovi v Prešove a prednostom Štátnych policajných úradov v Kežmarku a Michalovciach zo 4. apríla 1940, v ktorom bola v plnom znení uvedená pro-ukrajinsky ladená správa o politických a národnostných pomeroch na východnom Slovensku.

Podľa správy malo rusínske obyvateľstvo hovoriť „*jedným z ukrajinských dialektov t. zv. nárečím lemkovským*“ a inteligencia sa mala hlásiť k ukrajinskému a veľkoruskému smeru. Veľkoruský smer sa mal deliť na maďarónov, ktorí mali svoje maďarónstvo umelo zakrývať rusofilstvom, a skutočných rusofilov, ktorí sa orientovali na Moskvu „*bez ohľadu na to, akej barvy by bola*“.¹⁴

Prednosta ÚŠB Jozef Mišík sa rozhodol poskytnúť túto správu všetkým adresátom so žiadosťou, aby sa vyjadrili k jej obsahu a odpovedali na každý jej odstavec.¹⁵

Považujem za potrebné poznamenať, že rusínska otázka nebola celoslovenským problémom, ale mala výrazne regionálny charakter. Jej „riešením“ sa preto zaoberali predovšetkým župan, okresní náčelníci a štátna správa Šarišsko-zemplínskej župy, v ktorej žilo najviac Rusínov.¹⁶ Prvý župan Šarišsko-zemplínskej župy, už spomínaný Štefan Haššík, vnímal rusínsku otázku viac ako sociálny problém a k politickým a kultúrnym požiadavkám Rusínov sa staval negatívne. Odmietal požiadavku samostatnej politickej strany Rusínov a bol ochotný povoliť im len vydávanie periodika, a aj to len v tom prípade, že bude vychádzať mimo Prešova, z ktorého chcel rusínsku problematiku vytlačiť.¹⁷ Aj preto mal veľmi negatívny postoj ku gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove a k osobe tunajšieho biskupa Pavla Petra Gojdiča. Haššíkovým programom v rusínskej otázke bolo v podstate systematické poslovenčovanie rusínskeho obyvateľstva.

Stav plný rozporov a nejasností v rusínskej otázke pretrvával po celý rok 1940. Na jeseň 1940 sa tento problém veľmi výrazne prejavil pri sčítaní ľudu. Prešovský gréckoka-

10 PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*, s. 82.

11 Tamže, s. 83.

12 Predsedom spolku a blízkym spolupracovníkom V. Geletku bol gréckokatolícky kňaz Jozef Ďulay (Gyulay). SNA, f. 116, 116-1/3/186. sign. 2144/41. - Dr. D. /St.

13 Štátny archív Prešov (ŠA PO), f. ŠŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 106, 735/18-1940 ŠB.

14 Štátny archív Bratislava, f. Ludový súd, LS 35/48, Dr. Jozef Mišík. 6215/3a-1940 ÚŠB. Politické a národnostné pomery na východnom Slovensku.

15 Tamže.

16 Okrem Šarišsko-zemplínskej župy to bola ešte Tatranská župa, v ktorej sa štátna správa niekedy a v neporovnateľne menšej miere zaoberala rusínskou otázkou. Výnimku azda tvorí okresný náčelník z Levoče.

17 PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*, s. 85.

Uvítanie Dr. Antona
Endrösa v Ladomirovej.
Zdroj: SNA Bratislava.
Bratislava.

tolický biskup Pavol P. Gojdič vyzval grécko-katolíckych duchovných, aby napriek rozporom a rozdielom nabádali veriacich k jednotnému prihlasovaniu sa za Rusínov.¹⁸ Režim zareagoval represiami voči tým kňazom, ktorí výzvu realizovali a zásahom do výsledkov sčítania ľudu.¹⁹

V tom čase už na poste župana Šarišsko-zemplínskej župy pôsobil Andrej Dudáš, ktorý si v podstate osvojil Haššikov postoj k Rusinom a ich politickej reprezentácii. Rusinskou otázkou sa dlhodobo a podrobne zaoberal (svoje názory na ňu neskôr spracoval v obsiahlej dôvernej správe z roku 1943). Zastával názor, že rusínska otázka je plná nejasností, a to predovšetkým kvôli nekompetentným postojom úradov, ktoré dovo-

lili, aby sa v etnicky slovenskom meste Prešov usídlilo politické vedenie Rusínov. Dudáš sa v podstate neodchýlil od Haššikovej predstavy o potrebe poslovenčiť Rusínov.²⁰

Vznik týždenníka „Novoje vremja“ v Medzilaborciach

Koncom roka 1940 sa iniciatívy v rusínskej otázke chopili niekoľkí aktivisti prevažne z radov učiteľov a študentov združených okolo Spoločnosti Alexandra Duchnoviča, ktorá pôsobila v jednom z hlavných rusínskych stredísk, v Medzilaborciach, vtedy mestečku s približne 2500 obyvateľmi.²¹ Pokúsili sa o získanie povolenia vydávať rusínsky časopis a vzniesli aj ďalšie politické požiadavky.

Predohrou k iniciatíve mala byť pracovná cesta jedného z členov Spoločnosti A. Duchnoviča a medzilaborského školského inšpektora Imricha Hajtáša

do Bratislavy, kde sa mal stretnúť s Dr. Františkom Galanom a informovať ho o pomeroch na východe štátu. Keď I. Hajtáš apeloval na F. Galana v protiukrajinskom duchu a vyslovil aj obavy z nálad, ktoré vyvolávali správy rozširované predstaviteľmi ukrajinského smeru o povolení ukrajinského časopisu, F. Galan vraj povedal, že Rusíni by si mali tiež podať žiadosť o povolenie vydávať časopis.²²

Výsledkom Hajtášovej cesty do Bratislavy a následnej porady v Medzilaborciach sa stalo memorandum, pod ktoré sa v novembri 1940 podpísali „*drobní rusínski pracovníci*“ Žatkovič, Boňko, Ťahlý, Andrejko, Molčáni a ďalší,²³ a ktoré bolo odovzdané ministrovi vnútra Alexandrovi Machovi počas jeho návštevy na východnom Slovensku 1. decembra

18 Tamže, s. 83.

19 KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina, s. 286 – 287.

20 PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*, s. 86.

21 Podľa Sčítania ľudu z roku 1940 žilo v Medzilaborciach 2499 obyvateľov. Pozri *Lexikón obcí Slovenskej republiky*, Bratislava 1942, s. 51.

22 SNA, f. Národný súd (NS), mikrofilm A. II-870, M. Boňko, výpoveď Gabriela Mlinariča pred okresným sudcom v Novom Meste nad Váhom 3. 5. 1946.

23 Ako „drobných rusínskych pracovníkov“ charakterizovalo predkladateľov memoranda ministerstvo vnútra v liste županovi A. Dudášovi z 9. 12. 1940. ŠA PO, f. ŠZŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 106, 1488/18-40 ŠB.

1940. Memorandum žiadalo povolenie vydávať rusínsky časopis, zaregistrovanie politickej strany, pomerné zastúpenie Rusínov a Ukrajincov v štátnych službách, vydávanie učebníc v rusínskom jazyku a účinnú investičnú politiku v regióne východného Slovenska.²⁴

Hoci A. Mach vyhovel len jednej z požiadaviek memoranda, jeho reakcia bola rýchla: Ústredňa štátnej bezpečnosti svojím listom z 9. decembra 1940 tlmočila županovi Andrejovi Dudášovi príkaz ministra A. Macha povoliť vydávanie „rusínskych“ novín „Novoja Vremej“²⁵ v súlade s požiadavkami memoranda.²⁶

Minister tiež cez ÚŠB pripomenul županovi Dudášovi nevyhnutnosť poučiť župných cenzorov a redakciu časopisu, že časopis „nesmie vzbudzovať nijakú veľ'koruskú politiku a nespomínať ruský národ v zmysle, akoby mohla byť reč o nejakej príslušnosti našich Rusínov k veľ'koruskému národu“. Župan A. Dudáš a cenzori boli upozornení: „v propagovaní veľ'koruského smeru videli by sme komunistickú akciu. Nech si uvedomia (rozumej redakcia – pozn. autora), že hlásať ruský národ a ruskú vieru, to by bolo ako hlásať komunistický národ a komunistickú vieru. Nech zostane pri pomenovaní Rusín a pritom nech vychovávajú ľud k láske k Slovenskému štátu a slovenskému národu.“²⁷

Uvedené upozornenia svedčia o tom, že v Bratislave vpládlo isté znepokojenie nad neustálym používaním slova „Rus“ v súvis-

losti s rusínskym obyvateľstvom na Slovensku, ako aj obavy z rusofilskej orientácie predkladateľov memoranda. Tu treba povedať, že používanie termínu „Rus“ a „ruský“ na označenie rusínskeho obyvateľstva bolo jazykovou záležitosťou a nesúviselo s rusofilstvom. Keďže v tej dobe neexistoval kodifikovaný rusínsky jazyk, rusínska inteligencia, ktorá z pochopiteľných dôvodov odmietala použitie ukrajinčiny ako literárneho jazyka, používala ruštinu upravenú A. Duchnovičom (podľa gramatických pravidiel tzv. Duchnovičovej mluvnice).

Po povolení zo strany MV dostali udalosti okolo vydávania periodika pre Rusínov rýchly spád. Už 10. decembra 1940 podpísal okresný náčelník Peter Starinský v Medzilaborciach výmer, ktorým povolil vydávať „politicko-kultúrny časopis Novoje vremja“. Vydávanie bolo povolené vydavateľstvu M. Boňko a co., ktorého vlastníkom bol riaditeľ,

Dr. Anton Endrös po príchode do Medzilaboriec, kde ho pred budovou Okresného úradu privítal aj vládny komisár mesta Eliáš Prokipčák (vľavo). Vedľa A. Endrösa, v čiernom klobúku, stojí župan Šarišsko-zemplínskej župy Dr. Andrej Dudáš. Zdroj: SNA Bratislava. Bratislava.

24 Pozri: PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*, s. 84; KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina*, s. 286.

25 Tu došlo zrejme ku skomoleniu požadovaného názvu „Novoje vremja“.

26 ŠA PO, f. ŠŽŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 106, 1488/18-40 ŠB.

27 Tamže.

Občania Medzilaboriec, ktorí sa zhromaždili 18. 5. 1941 pri príležitosti príchodu Dr. Antona Endrösa a jeho sprievodu na Duchnovičovej ulici. Vpravo župan Dr. Andrej Dudáš. Zdroj: SNA Bratislava.

učiteľ z Vyšného Svidníka a revízor župnej organizácie HSLS.

Redigovanie časopisu malo prebiehať v Medzilaborciach a tlač v tlačiarni Svätý Mikuláš v Prešove. Časopis mal vychádzať v náklade 4000 kusov týždenne.²⁸ Ako zodpovedný redaktor časopisu bol schválený Gabriel Mlinarič, učiteľ z Medzilaboriec, a redakcia mala sídliť v Medzilaborciach.²⁹

Za umiestnením sídla redakcie do Medzilaboriec možno vidieť pokračovanie zámeru prvého šarišsko-zemplínskeho župana Š. Haššika, ktorý si osvojil aj A. Dudáš, vytlačiť centrum Rusínov z Prešova do oblasti najväčšej koncentrácie rusínskeho obyvateľstva, a tým jej marginalizovanie v Prešove.

Prvé číslo „politicko-kultúrneho týždenníka“³⁰ „Novoje vremja“ vyšlo už 14. decembra 1940. Rýchly sled udalostí od návštevy ministra A. Macha na východnom Slovensku po vydanie prvého čísla týždenníka nasvedčuje, že vydaniu predchádzala dôkladná príprava. Vydanie bolo pripravované za znač-

ného utajenia a v úzkom kruhu aktivistov, čo podľa slov jedného zo zakladateľov časopisu I. Hajtáša spôsobilo, že prvé číslo prekypovalo každého.³¹

Politicko-kultúrny týždenník „Novoje vremja“ začal vychádzať v „reči ruskej, prispôsobenej rusínskemu dialektu“³² a redakcia sa pridržala už spomínaných gramatických pravidiel Duchnovičovej mluvnice.³³

Župní cenzori však zasiahli razantne už do prvého čísla, keď slovo „Rus“ a „ruský“ zmenili na „Rusín“ a „rusínsky“. Imrich Hajtáš sa o tejto úprave vyjadril vo svojej nedatovanej Zpráve o činnosti okolo časopisu „Novoje vremja“ (pravdepodobne z jari 1941), ktorú poslal na

župný úrad v Prešove takto: „*táto terminológia* (rozumej „Rusín“ a „rusínsky“ – pozn. J. H.) *je po stránke jazykovej nesprávna a nemožná, lebo analogicky by znelo v slovenčine 'slovenskýsky národ'*“.³⁴

Zodpovedný redaktor Gabriel Mlinarič dokonca hovoril o „*spotvorení prvého čísla*“ cenzormi, ktorých zmeny mali byť úplne proti pravidlám ruského pravopisu.³⁵

Týždenník „Novoje vremja“ mal byť periodikom s jednoznačnou úlohou – ovplyvňovať rusínske obyvateľstvo v prerožimnom duchu. V tomto duchu redakcia jasne formulovala už prvé riadky tohto politicko-kultúrneho týždenníka. V titulnom článku, nazvanom tak ako aj celé periodikum „Novoje vremja“, teda v preklade „Nová doba“, zodpovedný redaktor G. Mlinarič napísal: „*Vidiac, že bývalí politickí činitelia nášho ľudu neboli v stave položiť základ zjednotenia nášho rusínskeho ľudu na Slovensku, ľud sa zjednocuje sám a svoje zjednotenie dosvedčuje vydaním prvého čísla novín Novoje vremja.*“

28 ŠA PO – pobočka Humenné, f. Okresný úrad Medzilaborce 1936–1944, šk. č. 2, 1333/ 1940 prez.

29 Tamže.

30 V origináli: „politicko-kultúrnyj ježenedeľnik“.

31 ŠA PO, f. ŠZŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 113, 382/3f-41 ŠB, zpráva o činnosti okolo časopisu „Novoje vremja“.

32 Tamže.

33 Tamže.

34 Tamže.

35 SNA, f. NS, mikrofilm A. II-870, M. Boňko, výpoveď Gabriela Mlinariča pred okresným sudcom v Novom Meste nad Váhom 3. 5. 1946.

*Áno, ľud sa zjednotil podľa odkazu našich predkov, po vyslyšaní prejavov pána ministra A. Macha a začína nový život v duchu nacionálneho socializmu vyjadreného veľkým vodcom nemeckého národa Adolfom Hitlerom. Náš ľud vystupuje v duchu nacionálneho socializmu ako jedna nedeliteľná skupina a chce sa tak domáhať tých práv, ktoré mu podľa božích i ľudských zákonov patria.*³⁶

Aktivistí okolo týždenníka „Novoje vremja“ ako reprezentanti Rusínov

Rusínska národnostná otázka nebola vznikom týždenníka „Novoje vremja“ ani zďaleka zbavená rozporov, problémov a nejasností. Vláda svojím rozhodnutím povoliť vydávanie týždenníka síce prejavila podporu skupine rusínskych aktivistov, ktorí boli prepomení s HSLS, a týmto mali získať vplyv v rusínskom prostredí, ale to nebránilo ukrajinským nacionalistom organizovaným v Bratislave, aby pokračovali vo svojej činnosti, ba dokonca aj vystupňovali svoje aktivity.

Hlavný predstaviteľ tzv. ukrajinského tábora Vojtech Geletka uskutočnil na jar 1941 pracovnú cestu po východnom Slovensku a snažil sa získať nad situáciou kontrolu. Dňa 17. apríla 1941 navštívil v sprievode poslanca A. Simku aj Medzilaborce a usporiadal poradú, na ktorú pozval niektorých miestnych učiteľov, vrátane zodpovedného redaktora týždenníka „Novoje vremja“ Gabriela Mlinariča.

V. Geletka sa prítomným predstavil ako poverenec predsedu vlády Vojtecha Tuku pre výber zodpovedných predstaviteľov Rusínov na župný úrad v Prešove, založenie rusínskej strany a riešenie rusínskej otázky všeobecne. Keď vo svojej reči otvoril otázku potreby vydávania iného, ukrajinského časopisu, došlo ku konfliktu a zazneli výhrady voči tvrdeniam o existencii ukrajinského obyvateľstva na východnom Slovensku. Porada rýchlo skončila neúspechom.³⁷

Redakcia a vydavateľstvo týždenníka „Novoje vremja“ sa vzápätí telegramicky obrátili na predsedu vlády

V. Tuku, ministra vnútra A. Macha a župana Šarišsko-zemplínskej župy Andreja Dudáša.

V telegrame V. Tukovi uviedli: *„Toho týždňa obchádza rusínske kraje dr. Geletka, ktorý odvoláva sa na poverenie Vašej excelencie pripraviť predpráce ku založeniu politickej strany pre rusínsku národnú skupinu. Jeho prítomnosť poburuje náš pospolitý ľud a preto prosíme, aby bolo zamedzené zbytočné rozčulovanie nášho ľudu a prípadne vyvolávanie sporov po našich kľudných dedinách. Ľud spokojne pracuje a nežiada si, aby bol mu vnútený brutovražedný boj. Na Slovensku o ukrajinskej otázke nemožno hovoriť, lebo mimo emigrácie ukrajinskej nežijú Ukrajinci. V mene nášho veľkého počtu čitateľstva prosíme o zákrok.*“³⁸

V. Geletka sa ako poverenec pre riešenie rusínskej otázky predstavil aj predstaviteľom nemeckej národnej skupiny a pokúšal sa využiť ich vplyv na Slovensku. Dňa 24. apríla 1941 navštívil Štátny sekretariát pre záležitosti nemeckej národnej skupiny na Slovensku, kde sa prezentoval ako vrcholný predstaviteľ (*Obmann*) ukrajinskej kolónie v Bratislave, ktorý zjednotil protichodné prúdy. Povedal, že bol V. Tukom poverený zjednotiť ukrajinské hnutie a slúžiť ako prostredník pre štátnu správu. Prvým krokom medzi vládou a **ukrajinskou** (zvýraznil J. H.) menšinou malo byť zriadenie referátu pre ukrajinskú menšinu pri župnom úrade v Prešove, kde navrhol dovtedajšieho zástupcu okresnej správy vnútornej Dr. Jackiva.³⁹

Konflikt medzi ukrajinským a rusínskym prúdom, v ktorom iniciatívu prevzal zhora podporovaný redakčný okruh týždenníka „Novoje vremja“, sa vyostřil počas cesty nemeckého poradcu pre propagandu Dr. Antona Endrösa po východnom Slovensku. Delegácia, v ktorej boli okrem Dr. Antona Endrösa aj nemecký konzul v Prešove Peter von Woinovich⁴⁰ a župan Andrej Dudáš, ako aj V. Geletka, dorazila do Medzilaboriec 18. mája 1941. Endrösova cesta sem viedla cez Vyšný Svidník a Ladomirovú, kde sa zastavil v pravoslávnom monastieri Sv. Jova Počajev-

36 *Novoje vremja*. 14. 12. 1940, s. 1.

37 ŠA PO, f. ŠZŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 113, 382/3f-41 ŠB, Zpráva o činnosti okolo časopisu „*Novoje vremja*“.

38 Tamže.

39 SNA, f. 116, 116-1-3/186. sign. 2144/41.-Dr. D./St.

40 Nemecký konzulát v Prešove bol zriadený na začiatku roku 1941. V Prešove pôsobili nemecký konzul Peter slobodný pán von Woinovich, pôvodom z Rakúska, bol skúsený kariérny diplomat. Študoval na konzulárnej akadémii vo Viedni a po prvej svetovej vojne pôsobil v službách rakúskej diplomacie ako atašé v Berlíne, Königsbergu a Wroclawi. V rokoch 1930–1933 bol vicekonzulom pri rakúskom vyslanectve v Krakove. Od roku 1933 do anšlusu Rakúska pôsobil ako legačný tajomník na rakúskom veľvyslanectve v Ankare. Po anšluse Rakúska bol prijatý do služieb Veľkonemeckej ríše a zostal na nemeckom veľvyslanectve v Ankare až do septembra 1938, keď ho povolali do Berlína. Na Slovensku pôsobil od septembra 1940. *Gardista*, 3. 1. 1941, s. 5.

ského, v ktorom bola v tom čase známa tlačiareň. V Medzilaborciach delegáciu očakával dav približne dvetisíc ľudí, ktorý verejne demonštroval otvorený nesúhlas s politikou a tvrdeniami V. Geletku a predstaviteľov ukrajinského smeru.

Redakcia týždenníka „Novoje vremja“ na demonštráciu, ktorú považovala za porážku ukrajinského prúdu, reagovala viacerými článkami. Najobsiahlejší z nich mal názov: „*Niekoľko slov o prejavení vôle ľudu dňa 18. V. 1941 v Medzilaborciach*“ a v týždenníku „Novoje vremja“ bol publikovaný dňa 31. mája 1941.

Popri demonštrácii v Medzilaborciach sa počas Endrösovej návštevy v tomto rusínskom centre odohrala ešte jedna udalosť, ktorá ovplyvnila ďalší vývoj v rusínskej otázke. Na večeri podávanej 18. mája 1941 pri príležitosti návštevy A. Endrösa v baziliánskom monastieri v Medzilaborciach sa jeden z predstaviteľov ukrajinského tábora a blízky spolupracovník Vojtecha Geletku Ivan Rohač dostal do slovnej potýčky s medzilaborským notárom a spravodajským referentom Okresného veliteľstva HG Andrejom Zábredským.

Keď A. Zábredský upozornil Rohača, že na večeri informuje prítomných členov Deutsche Partei o pomeroch na východe štátu proukrajinsky a tendenčne, Rohač reagoval slovami: „*Slováci nám slovakizujú ukrajinské dediny, čo my nedovolíme, zakladajú HSL'S a HM v ukrajinských dedinách. Nemci to nerobia*“ a pokračoval vymenovaním počtu ukrajinských škôl, ktoré Nemci zriadili v Generálnom gubernáte. Keď sa Zábredský proti takejto argumentácii ohradil, Rohač dodal: „*Vám Slovákom by nemalo záležať na tomto území. My Veľkú Ukrajinu budeme mať a musíme mať aj toto územie. Na ňu nezáleží, to príde zhora a ten je ukrajinský.*“⁴¹ Na záver svojho krátkeho výstupu ešte skonštatoval, že Slováci nechcú povoliť ukrajinskú stranu a ukrajinské noviny a len kvôli tomu za slovenské peniaze tlačia „Novoje vremja“.⁴²

Andrej Zábredský už 21. mája 1941 o Rohačovom výstupe podrobne a rozhor-

čene informoval medzilaborského okresného náčelníka Kornela Reinhardta a celá vec sa rýchlo dostala až k ministrovi A. Machovi. Už 24. mája 1941 doručili na župný úrad v Prešove príkaz ministra Macha vyhostiť Ivana Rohača, ktorý nebol slovenským občanom, z územia Slovenska do jeho domovského štátu.⁴³ Keď sa Rohač vrátil 28. mája z Bratislavy, kam pokračoval s delegáciou Dr. Endrösa, do Prešova, kde býval, zatkli ho a vyhostili na územie Maďarska. V jeho byte urobili domovú prehliadku a zaistili množstvo materiálov, ktoré podrobne analyzovali.⁴⁴

Minister vnútra A. Mach dal jasne najavo, aký je jeho postoj k ukrajinskému prúdu a kto má jeho podporu. Okrem Rohačovho vyhostenia nariadil aj vyhostenie tých mníchov z baziliánskeho monastiera v Medzilaborciach, ktorí nemali slovenskú štátnu príslušnosť.⁴⁵

Reakciou na to bolo niekoľko policajných prehliadok baziliánskeho monastiera v Medzilaborciach, o ktorých bolo prostredníctvom popredného predstaviteľa nemeckej národnej skupiny v Prešove a súdneho radcu Dr. Bruna Kolba, ktorý pracoval na nemeckom konzuláte, informované aj nemecké vyslanectvo v Bratislave.⁴⁶

Nemecké kruhy v priebehu letných mesiacov roku 1941 prehodnotili svoj postoj ku V. Geletkovi a ukrajinskému tábora, a zrejme pod dojemom udalostí znovu analyzovali aj základné fakty o národnostnej otázke na východnom Slovensku. Aj spomínaný súdny radca Dr. Bruno Kolb, ktorý bol považovaný za znalca národnostných pomeroch na východe Slovenska, musel vo svojej správe zo septembrovej cesty po východnom Slovensku konštatovať: „*Dr. Geletka nie je na východnom Slovensku populárny, pretože pochádza z Haliče, je považovaný za prišelca a zastupuje extrémny ukrajinský smer. Pokiaľ ide o jeho charakter, je síce bezúhonný, chýbajú mu však skúsenosti a pre politiku tak potrebná rozhodnosť.*“⁴⁷ Na adresu rusínskej otázky uviedol: „*ak aj u rusínskeho národa jestvuje istý kultúrny pocit spolupatričnosti k ukrajinskému*

41 ŠA PO, f. ŠŽŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, šk. č. 113, 549/3f-41, Ivan Rohač, ukraj. emigrant, vypovedanie.

42 Tamže.

43 Tamže.

44 Tamže.

45 Tamže.

46 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (PA AA), f. Gesandtschaft Preßburg, Paket 171, Pol. 3, Nr. 7, Band 1, nedatovaná správa Dr. Bruna Kolba zo služobnej cesty po východnom Slovensku, ktorá sa uskutočnila 15.–16. septembra 1941.

47 PA AA, f. Gesandtschaft Preßburg, Paket 171, Pol. 3, Nr. 7, Band 1, správa Dr. Bruna Kolba zo služobnej cesty po východnom Slovensku v dňoch 15. a 16. septembra.

národu, je predsa len iný ako u Ukrajincov a pomenovanie „Ukrajinec“ pre Rusína je u nich nepopulárne.“⁴⁸

Vojtech Geletka a skupina ním vedených ukrajinských nacionalistov stratili v priebehu roku 1941 akýkoľvek vplyv. Istú úlohu v tom mohla zohrať aj snaha o stabilizáciu pomerov na východnom Slovensku po vypuknutí vojnového konfliktu so Sovietskym zväzom a tvrdý zásah Nemecka proti ukrajinským nacionalistom, ktorí sa pokúsili o vytvorenie samostatného ukrajinského štátu, vyhláseného 30. júna 1941 v Lvove.

Skupina aktivistov okolo týždenníka „Novoje vremja“, ktorého vydavateľom bol župný revízor HSLŠ a od novembra 1941 aj poslanec Snemu Slovenskej republiky Michal Boňko, sa postupne dostala do pozície politického vedenia rusínskej menšiny.

Keď oblasť obývanú Rusínmi navštívil 6. júla roku 1942 prezident Jozef Tiso, aby v rusínskych centrách – Vyšnom Svidníku a Medzilaborciach – urobil jasné politické vyhlásenie smerom k Rusinom,⁴⁹ ako reprezentanti rusínskeho obyvateľstva vystupovali poslanci A. Simko a Michal Boňko. Redakčný okruh týždenníka „Novoje vremja“ a jednotliví aktivisti zhromaždení okolo redakcie sa pritom snažili z vydávania tohto týždenníka profitovať. Stali sa totiž súčasťou lokálnej politickej elity.

Na ilustráciu možno uviesť prípad zodpovedného redaktora týždenníka Gabriela Mlinariča, ktorý bol tiež členom HSLŠ a využil svoje postavenie rusínskeho aktivistu v arizácii.

Keď sa jeho manželka, Katarína Mlinaričová, uchádzala o veľkoobchod so zmiešaným tovarom Mojzesa Schönfelda, druhý najväčší podnik svojho druhu v meste i okrese Medzilaborce, v dotazníku tvoriacom súčasť jej arizačnej žiadosti uviedla: „O podnik sa

uchádzam preto, lebo mám prax vo vedení účtovníctva, ktorý som nadobudla vypočítaním svojmu manželovi, vedúcemu už viac rokov družstvo v Medzilaborciach, majúce ročný obrat okolo 1mil. korún. Tiež z dôvodov národnostných (zvýraznil J. H.) *chcem, aby aj naša rusínska národnostná skupina bola pri preberaní žid. podnikov zastúpená ako to aj páni poslanci M. Huťka a A. Germuška zdôraznili.“⁵⁰ V žiadosti K. Mlinaričovej o arizáciu obchodu so zmiešaným tovarom Mojzesa Schönfelda sa počítalo s ponechaním účasti židovského „spoločníka“ vo výške 24%. Hospodársky význam arizáciou vytvorenej spoločnosti žiadateľka videla nasledovne: „Zachovanie veľkoobchodu, ktorý po prevzatí Rusinom získa dôveru celej rus[inskej] pospolitosti v okrese, zabezpečí zásobovanie obyvateľstva a bude zachovaný aj dôležitý daňový subjekt. Iný uchádzač rus. národnosti by nebol, lebo rusínska pospolitosť ešte sa*

Dr. Anton Endrös, nemecký poradca pri Úrade propagandy a archimandrita Serafim, predstavený pravoslávneho monastiera Sv. Jova Počajevského v Ladomirovej, v rozhovore počas Endrösovej návštevy monastiera.
Zdroj: SNA Bratislava.

48 Tamže.

49 Prezident Tiso sa dokonca poklonil pri hrobe najvýznamnejšieho rusínskeho politika 19. storočia Adolfa Dobrianskeho v Čertiznom pri Medzilaborciach a jeho kroky následne smerovali na tribúnu.

50 Tamže.

51 Tamže.

Vítanie prezidenta Dr. Jozefa Tisu pred Okresným úradom v Medzilaborciach. Po Tisovej ľavici stojí okresný náčelník Kornel Reinhardt. Za Tisom stojí minister hospodárstva Gejza Medrický a vedľa neho minister pravosúdia Gejza Fritz.
Zdroj: SNA Bratislava..

díva na obchodné podnikanie s nedôverou.“⁵¹

Katarína Mlinaričová dostala ako uchádzačka o arizáciu aj potrebné odporúčanie Miestnej organizácie HSLS v Medzilaborciach, v ktorom sa uvádza: „*Miestna organizácia HSLS v Medzilaborciach týmto potvrdzuje, že pán odbor. učiteľ Gabriel Mlinarič, redaktor časopisu „Novoje vremja“, bytom v Medzilaborciach, ročné príspevky má riadne zaplatené a ako člen výboru miestnej organizácie HSLS v Medzilaborciach a vynikajúci pracovník rusínskej národnej skupiny si zaslúži aby bol podporovaný i jeho manželka (...) ktorá sa uchádza o arizáciu židovského podniku M. Schönfelda, obchod miešaným tovarom v Medzilaborciach. Záujem strany i miestne pomery si vyžadujú, aby tejto žiadosti bolo prajne vyhovené ...*“⁵²

Spomedzi všetkých uchádzačov o arizáciu bol veľkoobchod M. Schönfelda v októbri 1941 prevedený práve na manželku Gabriela Mlinariča Katarínu Mlinaričovú.

Pre úplnosť je potrebné povedať, že M. Boňko ako poslanec svoj politický vplyv využil aj v prospech niekoľkých osôb židovského pôvodu a politicky prenasledovaných.⁵³

Nemecké kruhy síce mali k jednotlivým členom redakcie a blízkym spolupracovníkom týždenníka „Novoje vremja“ výhrady a sám B. Kolb niektorých z nich podozrieval z „priateľských vzťahov s komunistami“ a kontaktov s Moskvou, no situáciu akceptovali.⁵⁴

Po druhej svetovej vojne boli hlavní predstavitelia redakcie týždenníka vyšetrovaní a M. Boňko bol aj súdený Národným súdom.

Počas vyšetrovania mali justičné orgány problém zaistiť čo i len jedno číslo týždenníka „Novoje vremja“ v oblasti jeho hlavnej distribúcie.⁵⁵ Vo výpovedi Gabriela Mlinariča pred vyšetrovajúcim sudcom v Novom Meste nad Váhom pritom zaznelo, že sa nepamätá na obsah iných článkov ako boli články M. Boňka o slovensko-ruskom priateľstve a že časopis „Novoje vremja“ v rokoch 1942 a 1943 vychádzal iba ako dvojtýždenník a v roku 1944 už celkom nepravidelne.⁵⁶

Týždenník „Novoje vremja“ z hľadiska obsahu a zamerania

Týždenník „Novoje vremja“, tak ako každé oficiálne schválené a vydávané periodikum v Slovenskej republike (1939–1945), bol podriadený cenzúre Úradu propagandy dohliadajúcemu na tlač.

52 Tamže.

53 SNA, f. NS, mikrofilm A. II-870, M. Boňko, 440/23.

54 V už citovanej správe z jesene 1941 B. Kolb vykreslil ako človeka s kontaktami na komunistov a Moskvu spomínaného školského inšpektora Imricha Hajtaša. Tvrdil, že gréckokatolícky farár v Medzilaborciach Pavol Hučko ho informoval o komunistickom propagandistickom materiáli, ktorý videl u Hajtaša, ako aj o návštevách pracovníkov ruského vyslanectva, ktoré Hajtaš prijímal.

55 SNA, f. NS, mikrofilm A. II-870, M. Boňko.

56 Gabriel Mlinarič napríklad povedal: „*Pre finančné ťažkosti časopis 'Novoje Vremja' v rokoch 1942 a 1943 vychádzal iba ako dvojtýždenník ...*“, čo nezodpovedalo skutočnosti minimálne pre rok 1942, keď vyšlo 37 čísel v pravidelných týždňových intervaloch, niekedy s dvojnásobným 8 stranovým rozsahom. K výpovedi G. Mlinariča pozri: SNA, f. NS, mikrofilm A. II-870, M. Boňko, zápisnica o výsluchu svedka Gabriela Mlinariča z 3. 5. 1946.

Ako už bolo spomenuté, jeho hlavnou úlohou bolo pôsobiť na rusínske obyvateľstvo v prerežimnom duchu a v duchu spolupráce s Rusínov s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Týždenník „Novoje vremja“ vychádzal spravidla na 4 stranách a v ojedinelých prípadoch až na 8 stranách.

Jeho štruktúra prešla určitým vývojom a prispôbovala sa aj množstvu materiálu, ktorým redakcia disponovala. Preto je pomerne ťažké podať o nej ucelený obraz. Istú ustálenosť mal týždenník v rokoch 1942 až 1943, keď sa na titulnej strane spravidla venoval aktuálnym regionálnym udalostiam, ako aj domácej vnútropolitickému spravodajstvu. Na nasledujúcich stranách mala stále miesto rubrika Vojnový prehľad, v ktorej boli publikované prebrané správy Slovenskej tlačovej kancelárie o situácii na frontoch druhej svetovej vojny, rubriky Domáce zvesti, kde uverejňovali výsostne regionálne krátke informácie vrátane nekrológov a Literárna strana, na ktorej boli publikované krátke poviedky a básne.

Čo sa týka regionálnych problémov, bola na stránkach týždenníka publikovaná široká paleta článkov, ktoré sa dotkli hospodárskych, kultúrnych i politických otázok oblastí obývaných Rusínmi.

V rámci rusínskej otázky v ročníku 1941 vrchol predstavovali čísla, ktoré vychádzali v mesiacoch apríl a máj, t. j. pred a po návštevách Vojtecha Geletku a Dr. Antona Endrösa v Medzilaborciach. V ročníku 1942 potom čísla z júla, ktoré reflektovali návštevu prezidenta Tisu v Svidniku, Medzilaborciach a Čertižnom. Na ich stránkach sa mi nepodarilo nájsť ani jeden článok, ktorý by podrobne analyzoval rusínsku otázku z hľadiska kultúrnej, historickej a etnickej identity rusínskeho obyvateľstva, čo bolo zrejme nad rámec schopností redakcie, obsahovali však množstvo deklarácií o tom, že Rusíni na

Prezident Jozef Tiso
v Medzilaborciach.
Zdroj: SNA Bratislava.

Slovensku nemajú nič spoločné s Ukrajincami a na území východného Slovenska nežije žiadne ukrajinské obyvateľstvo. Podrobná analýza obsahu týždenníka „Novoje vremja“ však zostáva otvorená pre ďalší výskum.

K Slovákom ako štátotvornému národu sa členovia redakcie vyjadrili v článku „Náš program“ (v origináli „Naša programma“ – pozn. J. H.) takto: „*Náš osud je úzko spätý s osudom slovenského národa a preto na existenciu slovenského národa sa dívame tak, ako aj na našu vlastnú. V minulosti sme vždy priateľsky spolunažívali a v tom budeme pokračovať. Toto bratské spoluzitie nám prikazuje nielen tisícročné priateľské spolunažívanie, ale aj zdravý rozum. Budeme to tvrdiť aj napriek tomu, že naši nepriatelia nás budú podozrievať z toho, že sme sa zapredali.*“⁵⁷ V čísle, ktoré vyšlo dňa 4. 8. 1941, sa v článku „*Naše pokrvné bratstvo sa utvrdzuje*“ autor podpísaný značkou „S“ vyjadril: „(...) bolo napísané mnohé o dobrom spoluzití dvoch bratských národov: Slovákov a Rusínov. Toto pokrvné bratstvo dokázali sme tak v minulosti ako aj v neskorších časoch, dokazovali sme, že

57 *Novoje vremja*, 11. 1. 1941, s. 1.

Prezident J. Tiso na tribúne pred Meštianskou školou Medzilaborciach počas prejavu gréckokatolíckeho duchovného a poslanca Snemu Slovenskej republiky z okresu Medzilaborce A. Simku. Zdroj: SNA Bratislava..

medzi nami nie je žiadny rozdiel a že nás spája spoločná úloha: bojovať spolu proti každému nepriateľovi a utláčateľovi našej vlasti, Slovenskej republiky. Spomeňme účasť synov našich rusínskych matiek (v origináli „russkych materej – pozn. J. H.) v marcových dňoch 1939, účasť na poľsko-nemeckej vojne a predovšetkým v súčasnej nemecko-sovietskej vojne (...). Sláva vám, synovia rusínskych matiek, že tak čestne a disciplinovane so zbraňou v ruke oslobodzujete národy spod strašného útlatu žido-bolševizmu.“⁵⁸

Napriek všetkým determinantom, ktoré sa podieľali na vzniku a vydávaní týždenníka „Novoje vremja“, možno toto periodikum z hľadiska zamerania zaradiť k radikálne ladeným tlačovým orgánom či označiť za periodikum s rétorikou radikálneho prúdu v ľudáckom tábore. O vzťahu redakčného okruhu týždenníka „Novoje vremja“ k jednotlivým prúdom v rámci ľudáckeho režimu vypovedá článok „Budujeme nacionálno-socialistický štát“, ktorý bol publikovaný na titulnej strane

tohto týždenníka 8. februára 1941. Redakcia v ňom zverejnila štrnásť bodov slovenského národného socializmu predložených predsedom slovenskej vlády Vojtechom Tukom s takýmto záverečným komentárom: „Program pána premiéra Tuku vítame aj my, lebo jasne hovorí, že prostredníctvom neho sa uskutočnia naše práva. Je len potrebné, aby sme sa aj my pustili do roboty, ktorú od nás čaká nacionálny socializmus.“⁵⁹

Bolo by zbytočné citovať všetky otvorené prejavy spriaznenosti redakcie týždenníka „Novoje vremja“ s ľudáckym režimom a v rámci neho s radikálnym krídlom v HSLS. Je len logické, že v takto orientovanom periodiku pod dohľadom oficiálnej cenzúry nechýbali ani oslavy hlavných predstaviteľov nacistického Nemecka. Najčastejšie vodcu nacistického

Nemecka Adolfa Hitlera, ale aj ďalších jeho predstaviteľov, medzi ktorými možno spomenúť napríklad maršála Hermana Göringa.

V závere rozsiahleho článku pod názvom „Adolf Hitler, tvorca nového Nemecka“, publikovaného na titulnej strane čísla 6 z 8. februára 1941, spolu s Hitlerovou fotografiou sa uvádza: „Ktože je ten mág, ktorý z porazeného a oslabeného Nemecka vybudoval silný štát, oduševnený horúcim prianím vybojovať vojnu do víťazného konca? Kto? Adolf Hitler. To on je tvorcom a budovateľom nového Nemecka. Svojimi múdrymi rozhodnutiami ho zjednotil, vliat do neho nový duch a sebadôveru vo vlastné sily.“⁶⁰

Jedným z problémov, ktorých riešeniu sa na stránkach týždenníka „Novoje vremja“ venovala pozornosť aj z regionálneho hľadiska, bola židovská otázka.

V okrese Medzilaborce a aj v ďalších oblastiach východného Slovenska obývaných dominantne Rusinmi existovali veľké židovské komunity. Židia v Medzilaborciach v roku 1942 tvorili 1/3 obyvateľstva a v ce-

58 *Novoje vremja*, 4. 8. 1941, s. 4.

59 *Novoje vremja*, 8. 2. 1941, s. 1.

60 *Novoje vremja*, 8. 2. 1941, s. 1.

61 Pozri napríklad Súpis Židov z roku 1942 v okrese Medzilaborce. SNA, f. Ministerstvo vnútra, šk. č. 186, sign. 1.

lom okrese Medzilaborce ich žilo okolo 1500.⁶¹ Dominovali v hospodárstve okresu Medzilaborce a obdobná situácia bola aj v oblasti Vyšného Svidníka a oblasti okolo Sniny.

Preto niet divu, že sa týždenník „Novoje vremja“ venoval aj židovskej otázke v užšom, regionálnom kontexte. Aj na jej základe vidieť, kam patrilo toto periodikum. Keďže rozsah tohto príspevku nedovoľuje uviesť všetky články, ktoré boli tejto problematike venované, za viaceré vyberiem jeden z období, v ktorom vrcholila protižidovská politika ľudáckeho režimu, teda z obdobia deportácií Židov zo Slovenska na jar 1942.

V čísle 14, ktoré vyšlo 11. apríla 1942, teda v čase, keď už boli zo všetkých oblastí východného Slovenska obývaných Rusínmi vyvezené stovky mladých židovských chlapcov, dievčat, mužov a žien vo veku od 16 do 45 rokov, vyšiel na prvej strane nepodpísaný článok „*Naše dediny sa očisťujú od Židov*“ (v origináli: „*Naši sela očisťajutsja ot jevrejev*“ – pozn. J. H.), v ktorom sa uvádza: „*Slovenská vláda sa podujala riešiť najožehavejší problém, podujala sa riešiť židovskú otázku. Túto otázku rieši tak, že vyvezie všetkých židov zo Slovenska. Takéto riešenie židovskej otázky teší i nás, Rusínov, lebo sa oslobodíme od toho národa, ktorý bránil hospodárskemu a kultúrnemu pozdvihnutiu nášho ľudu. Z hľadiska kultúry sme stratili veľmi veľa, lebo naše okresné mestecká zabrali židia, oni tam dominovali (...) teraz po vyvezení židov je nám daná možnosť zaujať ich miesto. Ešte horšie sme na tom boli v hospodárskej oblasti. V rukách židov bolo celé hospodárstvo (...) Rusíni sa preto so súhlasom dívajú na vyriešenie židovskej otázky. A keď sa aj nájdu ľudia, ktorí hovoria o nekresťanskom postupe, robia tak tiež len z popudu samotných židov, ktorí sa aj teraz osmeľujú svojimi rafinovanými spôsobmi účinkovať medzi našim ľudom.*“⁶²

V tom istom čísle venovala redakcia týždenníka rozsiahly priestor autorovi, ktorý sa podpísal iniciálkami A. K. a v článku „*Niečo o židoch*“ (v origináli: „*Nečto o židach*“ – pozn. J. H.) sa pokúšal presvedčiť čitateľov, aby neľutovali násilím odvádzaných Židov. Na záver článku z jeho pera zaznelo: „*(...) nakoniec, načo ich ľutovať, keď to musí byť a keď musia ísť učiť sa pracovať. A povedzte milí čitatelia, ľutujú oni našich vojakov na fronte, siroty a vdovy doma? – Nikdy! Žid ,goja' nepoľutuje nikdy!*“⁶³

Súčasťou týždenníka „Novoje vremja“ bola aj príloha „*Junošestvo*“ (v preklade: „*Mladosť*“ – pozn. J. H.), ktorá vychádzala takmer pravidelne a bola vkladaná medzi druhú a tretiu stranu inak štvorstranového týždenníka. V prílohe boli uverejňované materiály pripravované redakciou a učiteľmi, ktoré mali za cieľ osloviť študujúcu mládež a učiteľskú obec v oblasti, v ktorej bolo periodikum vydávané. Súčasťou prílohy boli rôzne hádanky, básne a náučné články pre mládež.

Samostatnou kapitolou, ktorá by si ešte vyžadovala podrobnejší výskum, je otázka akceptácie týždenníka „Novoje vremja“ u či-

Duchovní z celého okresu Medzilaborce pri prejave prezidenta Tisu pod tribúnou.

Zdroj: SNA Bratislava..

⁶² *Novoje vremja*, 11. 4. 1942, s. 1.

⁶³ *Novoje vremja*, 11. 4. 1942, s. 4.

tateľskej verejnosti, v tomto prípade u rusínskeho obyvateľstva, na ktoré bol orientovaný.

Už citovaná správa Bruna Kolba z jesene 1941 konštatuje, že rusínske obyvateľstvo neakceptovalo tento týždenník pre jeho pro-režimný charakter, ako aj z jazykových dôvodov, keďže bol vydávaný v mierne upravenom ruskom jazyku, ktorému široké vrstvy obyvateľstva nerozumeli. S ignoráciou sa podľa správy slovenských úradníkov stretol aj v časti miestnej inteligencie.⁶⁴

Záver

Týždenník „Novoje vremja“ vychádzal v Medzilaborciach od decembra 1940 do leta 1944. Jeho vznik bol prejavom nejasnej a nevykryštalizovanej rusínskej otázky, ktorú vládne miesta i regionálne mocenské štruktúry riešili rozpačito. Počas svojej existencie

bol tento týždenník radikálne ladeným periodikom, ktorého úlohou bolo pôsobiť v pro-režimnom duchu na rusínske obyvateľstvo východného Slovenska.

Jeho vydavateľ, župný revízor HSĽS Michal Boňko, si prostredníctvom vydávania tohto týždenníka upevnil svoju pozíciu v lokálnej politickej elite a stal sa dokonca poslancom Snemu Slovenskej republiky, niektorí jeho spolupracovníci z redakcie, ako napríklad zodpovedný redaktor týždenníka Gabriel Mlinarič, z práce v redakcii hmotne profitovali a stali sa dokonca členmi HSĽS.

Spolupráca redakcie s postupne upadajúcim a nepopulárnym ľudáckym režimom a jazyková bariéra, ktorú predstavovala upravená ruština, v ktorej bol týždenník písaný, odrádzala široké vrstvy obyvateľstva od tohto periodika.

The “Novoye Vremya” weekly – a demonstration of the Ruthenian political activities in Slovakia during the period 1940–1944

The Ruthenian ethnic issue is a specific and complicated one in the history of the Slovak Republic (1939–1945). In the said period, the Ruthenians inhabited eight out of the ten districts of the Šariš-Zemplín County, i.e. most of eastern Slovakia.

The inception of an independent Slovak State on 14 March 1939 meant a definite split between the Slovak based Ruthenians and their political representation in the Subcarpathia. A Ruthenian political representation began to be absent in Slovakia in 1939.

Under the influence of the former activist from Subcarpathia, also the Slovak based Ukrainian émigrés led by Vojtech Geletko began their activities, claiming that the Ruthenian population of eastern Slovakia is of Ukrainian nationality.

Once the Ukrainian wing had become more active, it was clear that the officials lacked a clear perception of the whole situation and that the Slovak government had not yet solved the central issue – the identity of the population. Towards the end of 1940, the Ruthenian activists recruited from the ranks of professors and students grouped around the Alexander Duchnovič Society, based in Medzilaborce, being one of the major centers of the Ruthenian population took a more active approach. Alexander Mach, the minister of the interior, granted their wish to publish a “Ruthenian newspaper”, under the title “Novoye Vremya” (the New Age – translator’s note). The first issue of the “political-cultural weekly” “Novoye Vremya”, was published on 14 December 1940. This weekly was published in Medzilaborce and one of its primary objectives was to influence the Ruthenian population in eastern Slovakia in a pro-regime way. The members of the editing board of the “Novoye Vremya” weekly, became the proponents of the governing Hlinka Slovak People Party (HSĽS) radical wing, and by publishing this weekly, they established themselves within the political elite of eastern Slovakia. The Ukrainian wing had lost its position by 1941, and it were exclusively the activists grouped around the “Novoye Vremya” weekly, who represented politically the Ruthenian ethnic minority in Slovakia in 1942 through 1944.

The weekly was not widely accepted by each and every stratum of the Ruthenian population, including the intelligentsia, and therefore its overall significance was marginal.

64 ŠA PO, f. ŠŽŽ – štátobezpečnostné oddelenie 1940–1944, kat. j. 443, sign. 154/lb-41 ŠB.

Strana šíkových krížov v Košiciach (1939–1945)*

Krátka časová etapa vlády **Strany šíkových krížov** (Nyilaskeresztes Párt – NKP) od polovice októbra 1944 do jari 1945 sa považuje za jednu z najtragickejších kapitol maďarských novodobých dejín. Poznanie ideologických východísk, ktoré sa stali základom politickej a vládnej praxe, vyžaduje dôkladnejšiu analýzu genézy maďarskej extrémnej pravice a maďarského národno-socialistického hnutia ešte v medzivojnovom období. Od dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia pôsobil na maďarskej politickej scéne pomerne veľký počet radikálno-pravicových a fašistických strán.

Samostatnú a úvodnú kapitolu v dejinách maďarského pravicového extrémizmu predstavuje **Zväz prebúdajúcich sa Maďarov** (Ébredő Magyarok Egyesülete – ÉME), ktorý sa stal personálnym rezervoárom neskorších fašistických a národno-socialistických organizácií v Maďarsku. Táto organizácia vznikla ešte v roku 1918, ale jej prvá oficiálna ustanovujúca schôdza bola zvolaná do budovy budapeštianskej univerzity na 19. januára 1919. Skončila všeobecným fiaskom, pretože bola rozohnaná zbolševizovanými námorníkmi. Organizácia pracovala v ilegálite. Prvou akciou, ktorá ich v očiach maďarskej verejnosti zviditeľnila, nie práve v najlepšom svetle, bol teroristický útok na večierku liberálnych politikov z Erzsébetvároškého krúžku dňa 3. apríla 1922. Bilancia tohto bombového útoku bola tragická. Zahynulo šesť ľudí, pätnásť bolo ťažko a trinásť ľahko zranených. Vo svojich teroristických akciách pokračoval ÉME aj v nasledujúcich rokoch. Najmedializovanejšími boli útoky

bombami a ručnými granátmi na francúzske vyslanectvo v Budapešti a na ples csongrádskeho židovského ženského spolku. Dvaja hlavní organizátori útokov, nadporučík János Piroška a György Piroška, aj ich spolupracovníci boli však sedriálnym súdom oslobodení. ÉME mal priame kontakty s Národno-socialistickou nemeckou robotníckou stranou (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP). Aktivisti ÉME sa poslednýkrát predstavili ako tzv. Rongyos Gárda a organizovali na konci roka 1938 sabotáže a diverzie na území južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Významnými krajne pravicovými branno-športovými organizáciami sa stali v medzivojnovom Maďarsku **Turul Bajtársi Szövetség**¹ a Maďarský krajinský spolok obranných síl (Magyar Országos Véderő Egyesület – MOVE), založený v novembri 1918. V prvých mesiacoch svojej aktivity mal MOVE na území celého štátu 417 miestnych organizácií a popri Gyulovi Gömbösovi² bol hlavnou vedúcou osobnosťou tohto hnutia a organizátorom centra a regionálnych štruktúr László Endre.

Z tajných nacionalistických, šovinistických a revizionistických maďarských organizácií možno spomenúť ako najvýznamnejšie **Klub modrých** (Kékek Klubja), založený ešte v roku 1907 a **Krvný zväz dvojkríža** (Kettőskereszt Vérszövetség), ktorý vznikol v roku 1919 a vedúcimi osobnosťami sa stali G. Gömbös a András Mecsér.³

Najumiernenejšou v maďarskom pravicovom politickom spektre bola **Maďarská zjednotená strana** (Magyar Élet Párt), ktorá

Mgr. Vojtech Kárpáty

* Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu APVV *Maďarská menšina na Slovensku v procese transformácie po roku 1989*.

- 1 Šéfom organizácie Turul Bajtársi Szövetség s titulom hlavný vodca sa stal József Ambrus, ktorý bol úplne oddaný maďarsko-nemeckému spojenectvu a národno-socialistickej ideológii. Bol zakladateľom Zväzu bojovníkov východného frontu (Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség), bojujúceho do posledných mesiacov II. svetovej vojny po boku Nemeckej brannej moci a stal sa nástrojom represívnych akcií proti oponentom režimu NKP, maďarským odbojárom a rasovo prenasledovaným občanom. Symbolom Zväzu bojovníkov východného frontu bola lebka so skríženými šablami na gorickom štíte.
- 2 GÖMBÖS (vitěz de Jákfa), Gyula (26. 12. 1886 Murga – 6. 10. 1936 Mnichov) maďarský politik. Priamy účastník 1. svetovej vojny, v ktorej získal hodnosť kapitána. Po jej skončení sa prihlásil ako dobrovoľník do Národnej armády, ktorá sa formovala v Szegede a potlačila a zlikvidovala bolševickú Maďarskú republiku rád. Hlavným veliteľom M. Horthym je menovaný za ministra národnej obrany. Počas pokusov excisára Karola o návrat na uhorský trón bol jedným z organizátorov vojenskej opozície proti tendenciám reštaurácie Habsburgovcov. V tom čase Gömbös zakladá spolok MOVE a stáva sa jeho predsedom. Vo vláde Istvána Bethlena bol menovaný ministrom národnej obrany a povýšený do hodnosti generálmajora. V rokoch 1932-1936 bol predsedom maďarskej vlády. V zahraničnej politike sa orientoval na úzku spoluprácu a spojenectvo s Talianskom, Rakúskom, a neskôr Nemeckom.
- 3 Medzi najvýznamnejších prominentných členov Krvného zväzu dvojkríža patrili knieža Albrecht Habsburský, biskup Ottokár Prohászka, poľný biskup István Zadravec, minister školstva a osvety Kuno Klebelsberg, Pál Prónay, Béla Márton, Ferenc Gruber a László Endre.

Vodca Strany šípových
krížov Ferenc Szálasi.
Zdroj: archív autora.

zastupovala, zjedno-
covala a reprezento-
vala šľachtu, veľko-
statkárov, bohatšie
meštianstvo, priemy-
selníkov a obchod-
níkov. Jej prevaha
na politickej scéne
v podstate pretr-
vala až do začiatku
2. svetovej vojny.
Zotrvala na ideo-
vých pozíciách tra-
dicionizmu a kon-
servativizmu, presa-
dzujúc autoritársky
autokratický režim,
ktorý reprezento-
vala osoba rišskeho
správcu admirála
Miklósa Horthyho.
Cieľmi ich praktic-
kej politickej čin-

nosti bolo udržiavať formálnu kulisu autokra-
cie a zdanie vonkajších sprievodných javov
parlamentarizmu.

Druhou a radikálnejšou politickou stranou
bola **Strana maďarskej obnovy** (Magyar
Megújulás Pártja), ktorá bola založená v apríli
1940 A. Jarossom a B. Imrédy a presadzo-
vala program pod svojím hlavným sloganom
„Igazság (blahobyť), Rend (spravodlivosť)
a Jólét (budúcnosť)“. Po zlúčení s národno-
socialistickou stranou grófa Fidela Pálffyho
v roku 1941 sa premenovala na **Maďar-
ský národno-socialistický zväz obnovy**
(Magyar Megújódás Nemzetiszocialista
Pártszövetség). Strana maďarskej obnovy
reprezentovala predovšetkým stredné vrstvy
maďarského obyvateľstva a malých a stred-
ných roľníkov, presadzujúc a deklarujúc
dôsledné spojenectvo s Nemeckou ríšou
a vojenskú spoluúčasť Maďarska na boji
proti Sovietskemu zväzu.

O aktivitách maďarských nacistov sa
dozvedeli občania Maďarska už v prvej polo-
vici dvadsiatych rokov. Informácie o úzkych
kontaktoch a tajných dohodách maďarských

národných socialistov s nemeckou NSDAP
prenikli na verejnosť krátko po neúspešnom
Hitlerovom pokuse o štátny prevrat v Mní-
chove v dňoch 8.–9. novembra 1923 a po
zatknutí a súdnom procese s poslancom
maďarského snemu Ferencom Ulainom.⁴

Medzi otvorene extrémistické poli-
tické strany s prvkami rasizmu a antisemi-
tizmu môžeme zaradiť **Stranu obrany rasy**,
ktorú založil a ktorej predsedal kontroverzný
maďarský politik medzivojnového obdobia
G. Gömbös. Gömbös sa stal po páde vlády
Gyulu Károlyiho, dňa 21. septembra 1932,
novým maďarským premiérom. Samostatnú
skupinu s podobným radikálnym rasistickým
programom viedol László Budavári, autor
desaťbodového programu riešenia židovskej
otázky v Maďarsku. Práve tento program sa
stal základom antisemitskej politickej perze-
kučnej praxe vlády NKP od polovice októbra
1944.

Úsilím o zjednotenie maďarských národ-
ných socialistov sa vyznačovala **Maďar-
ská národno-socialistická strana** (Magyar
Nemzetiszocialista Párt), založená v roku
1933 a vedená grófom Sándorom Fesztetic-
som. Cieľom ich zjednocovacích tendencií
bolo získať podporu širších vrstiev maďar-
skej spoločnosti a následné získanie prevahy
v maďarskom parlamente.

Pestrú mozaiku maďarských radikálnych
pravicových národno-socialistických strán
doplňala **Maďarská národno-socialistická
roľnícka a robotnícka strana** (Magyar
Nemzetiszocialista Földműves és Munkás-
párt), nepriamo podporovaná Gömbösom
a Horthym. Oficiálne stranické periodikum
tejto strany si osvojilo štvavú antisemitskú
rétoriku a na svojich stránkach uverejňovalo
zoznamy tzv. priateľov Židov, organizovalo
a vyzývalo na bojkot židovských obchodov
a podnikov.

Strana šípových krížov – Hungaristické
hnutie je nerozlučne spätá s osobou svojho
vodcu Ferenc Szálasiho,⁵ ktorý založil ešte
v roku 1936 **Stranu národnej vôle** (Nemzeti
Akarat Pártja). Členská základňa bola rozde-
lená do tzv. desiatkového systému (Suttagó).

4 Ferenc Ulain poveril cestou do Mníchova a vyjednávaním s vedením NSDAP G. Gömbös. Na Ulainovu žiadosť prišiel do Budapešti osobitný vyslanec NSDAP Friedrich Döhmel, ktorý mal pripraviť so zástupcami Zväzu prebúdzajúcich sa Maďarov text maďarsko-bavorskej spojeneckej zmluvy. Okrem toho sa rokovanie sústredilo na prejednávanie možnosti vyslania výcvikových jednotiek z Bavorska do Maďarska. Počítalo sa s vyslaním 2000 príslušníkov Úderných oddielov NSDAP (Sturmabteilung /SA/ der NSDAP) do Maďarska. ŠTEFAN, E. B.: *Od Horthyho k Szálasiu*. Bratislava 1947, s. 25–27.

5 SZÁLASI, Ferenc (6. 1. 1897 Košice – 12. 3. 1946 Budapešť), maďarský politik. Narodil sa v Košiciach v rodine dôstojníka. V 1. svetovej vojne slúžil ako mladý armádny dôstojník. V roku 1925 pracuje na generálnom štábe a v roku 1933 je menovaný do hodnosti majora. Stal sa stúpencom a neskôr i aktívnym propagátorom myšlienky hungarizmu – obnovenia veľkého Maďarska vojenskou expanziou. Viackrát bol zatknutý a väznený za svoje politické aktivity. Od 16. 10. 1944 za pomoci nemeckej okupačnej moci dosadený za predsedu maďarskej vlády a za vodcu národa (Nemzetvezető). Strana šípových krížov sa stala jedinou povolenou stranou a zaviedla v Maďarsku národno-socialistickú diktatúru. Po skončení 2. svetovej vojny bol zatknutý americkou armádou a vrátený do Maďarska. Ľudovým súdom v Budapešti bol odsúdený na trest smrti a v marci 1946 popravený obesením.

Už v apríli 1937 je Szálasi zatknutý a odsúdený na tri mesiace väzenia a trojročnú stratu občianskych práv. V lete 1937 boli znovu oživené snahy o zjednotenie národno-socialisticky orientovaných strán. Po predbežných poradách, na ktorých sa zisťovala ochota jednotlivých strán ku kompromisom, boli vodcovia národno-socialistických strán zvolaní na 24. októbra 1937 na zjednocovaciu konferenciu. Výsledkom konferencie bolo zjednotenie siedmich politických strán do Maďarskej národno-socialistickej strany (Magyar Nemzeti Szocialista Párt). Národní socialisti si tak posilnili pozície na maďarskej politickej scéne. Jednotu však narušovali pravidelné spory lokálnych a regionálnych vodcov. Vo februári 1938 bola táto strana rozpustená a viacerí jej funkcionári boli nútení pred zatknutím utiecť do Nemeckej ríše. Po ich návrate do Maďarska sa strana premenovala na **Národno-socialistickú maďarskú stranu – Hungaristické hnutie** (Magyar Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom).⁶ V Maďarskom parlamente získali radikáli 19% poslaneckých mandátov.

Malé národno-socialistické strany a hnutia sa od marca 1939 koncentrovali a zjednotili v **Strane šípových krížov** (Nyilaskeresztes Párt – NKP). Jadrom členskej základne NKP sa stali stredné triedy, úradníctvo, remeselníci, malí a strední podnikatelia a roľníci, ale aj časť proletariátu. Politický program NKP obsahoval okrem sociálnych požiadaviek aj urýchlenu pozemkovú reformu, rozsiahlejšie zmeny spoločensko-politického systému v Maďarsku a úplnú likvidáciu kastovníctva na základe príslušnosti k šľachtickému stavu.⁷

Po obsadení územia južného Slovenska na základe výsledkov Viedenskej arbitráže sa medzi prvými politickými stranami začali organizovať na tomto teritóriu práve národní socialisti.⁸ Prvotná idylická fáza budovania Maďarskej národno-socialistickej strany – Hungaristického hnutia bola prerušená v januári 1939. V tejto prvej fáze výstavby organizačnej štruktúry zaznamenala NKP na pripojenom území južného Slovenska úspechy, ktoré boli determinované predovšetkým kriti-

kou zaostaleho kastového maďarského systému delenia spoločnosti, od ktorého si už Maďari žijúci dvadsať rokov v Československej republike odvykli, ale ktorý ešte pretrvával a dožíval v horthyovskom Maďarsku z čias Rakúsko-Uhorska.

Strana šípových krížov začala zostavovať svoj program, ktorý by v jednoduchšej a prehľadnej forme odrážal základné ideové postoje a ciele maďarského národného socializmu. Medzi základné tézy maďarského národno-socialistického programu patrili hungarizmus – zjednotenie všetkých Maďarov do silného impéria v územnom rozsahu pred rokom 1918, sociálny program pre robotníkov v priemysle a maloroľníkov, nový pohľad na riešenie národnostného problému, boj proti sociálno-demokratickej a komunistickej strane a ich príčleneným a pridruženým organizáciám, ich rozpustenie a postavenie mimo zákona.

Tradicionalistické maďarské vládnuce strany a konzervatívci považovali síce národných socialistov za okrajové politické hnutie, no hrozbu ich väčšieho vplyvu na obyvateľstvo nepodceňovali. Cieľenými represívnymi opatreniami a periodicky sa opakujúcimi policajnými raziami a prehliadkami v ich budapeštianskej straníckej centrále i v regionálnych a miestnych sekretariátoch znemožňovali NKP vyvinúť centralizovanejšie propagandistické úsilie s možným úspechom, ktorý by sa odrazil na zvýšení počtu ich členskej základne vo všetkých spoločenských vrstvách. Napriek tomu, že NKP deklarovala v jednom z hlavných programových bodov snahu o úzku a priamu spoluprácu s nemeckými národnými socialistami, Nemecká ríša nikdy priamo nepodporila F. Szálasiho a jeho stranu. Poskytovala jej iba nepriamu pomoc vo forme sporadických finančných dotácií. Predstavitelia nacistického Nemecka si jednoznačne vyššie cenili spoluprácu s maďarskými konzervatívami a tradicionalistami, ktorí zaistovali a garantovali stabilnú spoločensko-politickú situáciu v Maďarsku a nedovolili pravicovo ani ľavicovo radikalizovať maďarské obyvateľstvo. Sám A. Hitler bol presvedčený, že ríšsky

6 V lete 1938 sa znovu premenovali na Maďarskú národno-socialistickú stranu – Hungaristické hnutie (Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom).

7 KOROM, M.: *A fasizmus bukása Magyarországon*. Budapešť 1961, s. 22–47.

8 Prvé organizácie Maďarskej národno-socialistickej strany – Hungaristického hnutia (Magyar Nemzeti-Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom) vznikali na obsadenom území južného Slovenska ešte ilegálne v decembri 1938 a januári 1939. Agitátori boli menovaní budapeštianskou centrálou. Strana otvorila svoj sekretariát v Košiciach na Hlavnej ulici č. 60. V prvej fáze boli maďarskí národní socialisti v Košiciach jednotní. Už v prvých mesiacoch pôsobenia boli však pozorne sledovaní políciou a aktivity funkcionárov národno-socialistických hungaristov boli dôsledne dokumentované.

regent Miklós Horthy⁹ je „*neuveriteľne statočný muž*“.¹⁰ O snahách zaviesť v Maďarsku národno-socialistický režim sa však Hitler vyjadril zjavne skepticky, keď pri stretnutí s úzkym kruhom politických a vojenských funkcionárov o takýchto tendenciách a pokusoch povedal: „*Národný socializmus by nebolo možné exportovať ani do Maďarska. Tamajšie masy prostého ľudu sú rovnako lenivé ako Rusi; sú to rodení stepní jazdci. Horthy mal pravdu: Keď skoncuje s veľkostatkami, poklesnú mu výnosy.*“¹¹ Nepriama podpora pre NKP zo strany Nemeckej ríše mala iba jediný cieľ. Týmto cieľom bolo vydierať konzervatívne vládnuce strany tradicionalistov, a tak zabezpečiť kontinuitu ich spojenectva, oddanosť a priamu vojenskú účasť Maďarska v pripravovanom ťažení proti ZSSR. Funkcionárom NKP tak neostávala iná voľba ako zmieriť sa s daným stavom, naďalej ubezpečovať členskú základňu o nevyhnutnosti prípravy na prevzatie politickej moci a nutnosti vydržať v boji, a zároveň aktívne budovať personálny rezervoár straníckych kádrov – budúcich politických vodcov a vedúcich pracovníkov v štátnej správe, samospráve, armáde i bezpečnostných zložkách. Hoci sa maďarskí národní socialisti snažili získavať nových členov vo všetkých spoločenských vrstvách, trpeli chronickým nedostatkom profesionálov, ktorých by mohli v prípade zmeny politického režimu vo svoj prospech dosadiť na kľúčové vedúce pozície v aparáte štátnej správy, vojska, polície a žandárstva.

V máji 1939 sa uskutočnili v Maďarsku parlamentné voľby. Strana šípových krížov v nich dosiahla vďaka efektívnej priamej propagande a agitácii výrazný úspech a získala 48 poslaneckých mandátov. Predstavovala tak najsilnejšiu pravicovú parlamentnú opozíciu proti vláde P. Telekiho.¹² Útoky národno-socialistickej opozície vo forme parlamentných interpelácií sa sústredili na priamu kritiku vlády. Táto kritika sa sústredila predovšetkým na pomalú realizáciu opatrení II. židovského zákona,¹³ neúčinný postup proti sociálnym demokratom a proti ilegálnym komunistickým organizáciám. Vedeniu NKP sa nedostatočnou javila aj pronemecká orientácia maďarskej vlády a maďarských štátnych predstaviteľov.

Košice zohrávali v dejinách maďarského národno-socialistického hnutia dôležitú úlohu a boli početnosťou svojho členstva skutočnou baštou a najsilnejšou miestnou organizáciou na Maďarskom okupovanom slovenskom území. Koncom roku 1939 mala NKP v Košiciach viac ako 1 500 riadnych členov a propagandisti, ktorých na vidiek pravidelne vysielalo vedenie Abovsko-turianskej župy (Abauj-Torna Megyekekerület), získavalo stále nových členov, predovšetkým medzi malými a strednými roľníkmi z okolitých obcí. V meste sa politická agitácia a náborová kampaň zameraná na získavanie nových členov sústredila na robotníkov a zamestnancov Poledniakovej továrne, kde od roku 1940 pracovala silná národno-socialistická stranická bunka. Ďalších členov zís-

9 HORTHY (vitéz de Nagybánya), Miklós (18. 6. 1868 Kenderes – 9. 2. 1957 Estoril /Portugalsko/), dôstojník a maďarský štátnik. Po absolvovaní vojenskej akadémie nastúpil v roku 1886 ako dôstojník do vojenského námorníctva. V rokoch 1909-1914 bol krídelným pobočníkom cisára Františka Jozefa I., za 1. svetovej vojny kontraadmirál a na jej konci sa stal posledným vrchným veliteľom rakúsko-uhorského vojnového loďstva. Od leta 1919 organizoval v Szegede novú Národnú armádu, ktorá bojovala proti bolševickej Maďarskej republike rád a počas svojho víťazného ťaženia dosiahli početný stav tridsaťtisíc mužov. Prvé oddiely Národnej armády vstúpili do Budapešti 14. 11. 1919. V marci roku 1920 mu udelil maďarský parlament titul ríšsky správca (regent) a Maďarsko ostalo oficiálne i naďalej kráľovstvom. V rokoch 1920 – 1944 bol ríšskym regentom a po zmanení dvoch pokusov exkráľa Karola o návrat na uhorský trón sa stal faktickým vládcom Maďarska. Horthy bol po svojom pokuse vyjednávať so Spojencami a ponuke prímeria nemeckou okupačnou mocou donútený k abdikácii a dňa 16. 10. 1944 internovaný na zámku Hansee v Bavorsku. Po 2. svetovej vojne žil vo švajčiarskom a portugalskom exile.

10 PICKER, H.: *Hitlerovy rozhovory u kulatého stolu*. Frýdek-Místek 2005, s. 479.

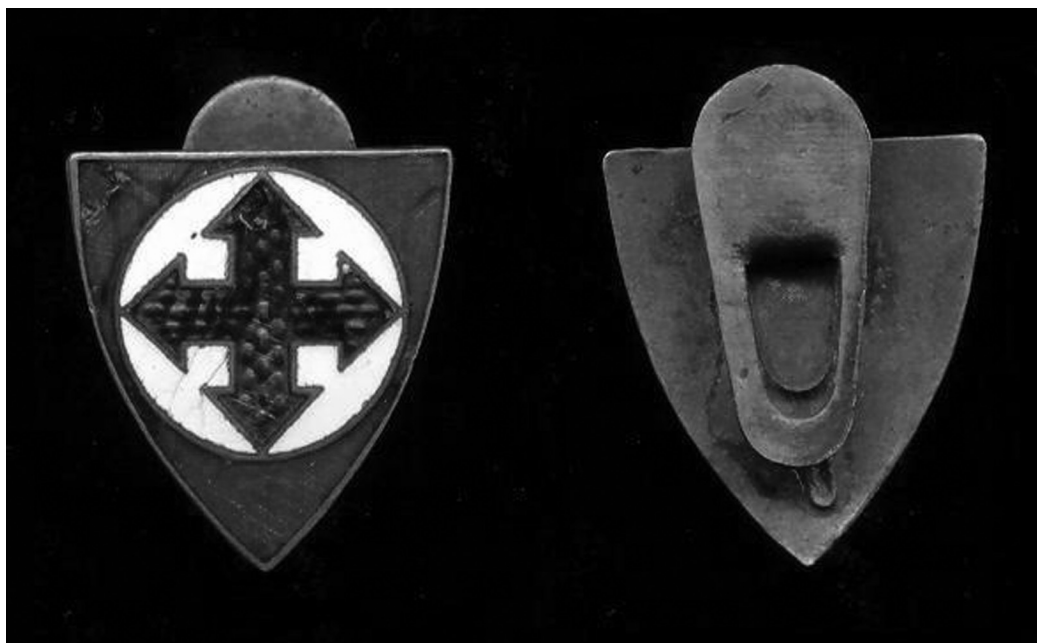
11 HITLER, A.: *Monology ve Vůdcově hlavním stanu 1941–1944*. Praha 1995, s. 52.

12 TELEKI (gróf de Szék), Pál (1. 11. 1879–3. 4. 1941), maďarský politik a funkcionár skautského hnutia. V rokoch 1920–1921 a 1939–1941 bol predsedom maďarskej vlády. Ako odborník na geografiu bol členom Maďarskej akadémie vied. V rokoch 1929–1939 bol členom Svetového skautského výboru a táborovým vodcom 4. svetového skautského tábora (Jamboree).

13 Návrh I. židovského zákona o účinnejšom zabezpečení rovnováhy spoločenského a hospodárskeho života bol predložený maďarskému parlamentu 8. 4. 1938. Bol schválený 29. 5. 1938 ako zákon č. 15/1938. Druhý židovský zákon o obmedzení priestoru Židov vo verejnom a hospodárskom živote sa začal pripravovať už na jeseň 1938 a parlament ho schválil 5. 5. 1939 ako zákon č. 4/1939. Tento zákon definoval Žida už nie len na základe kritéria príslušnosti k náboženstvu, ale aj z rasového hľadiska. Vychádzal pritom z teórie, že príslušnosť k židovskej náboženskej obci (ortodoxnej i neologickej) znamená zároveň automaticky príslušnosť k židovskej rase. V druhom paragrafe boli ustanovené výnimky, na ktoré sa tento zákon nevzťahoval (židovské osoby s vojnovými zásluhami a ich vdovy a potomkovia, priami účastníci bojov proti Maďarskej republike rád, kresťanskí duchovní, univerzitní profesori a nositelia olympijských medail).

kala košická NKP aj medzi robotníkmi v košickom Bauerneblovom pivovare a Rusiňakovej továrni. V niektorých prípadoch boli náborové akcie NKP úspešné i medzi košickými študentmi a inteligenciou. Úspechy NKP v agitácii a progres pri rozširovaní straníckej členskej základne boli utlmené od apríla 1940 vznikom nového nacionalistického subjektu na maďarskej politickej scéne – Strany maďarskej obnovy. Táto strana bola účelovou akciou vládnuvich tradicionalistických kruhov, s cieľom pacifikovať národno-socialistických radikálov a odlákať z ich tábora predovšetkým inteligenciu, podnikateľov a živnostníkov, ktorí by boli najlepšou potenciálnou zárukou ďalšieho hmotného i duchovného napredovania a ďalšej expanzie NKP.

Ďalšie štiepenie jednoty maďarských národných socialistov vzniklo v septembri 1941 pri odtrhnutí niekoľkých ideologických frakcií od NKP a po vytvorení Maďarskej národno-socialistickej strany (MNSzP), ktorá ešte intenzívnejšie zdôrazňovala osudovosť a prehĺbenie nemecko-maďarského spojenectva. Devastujúci vplyv na NKP malo vytvorenie spoločného parlamentného klubu MNSzP a Strany maďarskej obnovy v septembri 1941. Jej izolácia sa prehľbovala a mala priamy vplyv na rozklad miestnych organizácií a regionálnych štruktúr NKP. Ďalšie determinanty, predovšetkým zhoršujúca sa ekonomická situácia obyvateľstva postihnutého vojnovým hospodárstvom a infláciou,

spôsobili rapidný úbytok členstva. Koncom roku 1942 NKP evidovala vo svojich miestnych organizáciách do 140 tisíc členov.¹⁴

Prvým organizátorom a vedúcou osobnosťou maďarských národných socialistov bol István Krajcsuska, člen Maďarskej národnej rady (Magyar Nemzeti Tanács) z roku 1938 a župný vedúci NKP (Megyevezető) v roku 1939. Vedúcim košickej miestnej organizácie NKP (Városvezető) v prvom roku pôsobenia bol Krajcsuskov zástupca Gejza Hauszer, majiteľ inštalátorskej dielne a od januára 1939 člen košického mestského municipiálneho výboru. Do tejto funkcie sa dostal Hauszer ešte ako kandidát a člen **Zjednotenej maďarskej strany** (Egyesült Magyar Párt – EMP).¹⁵ Hauszer však zastával v NKP i ďalšie funkcie. Bol zároveň okresným vedúcim a miestnym vedúcim NKP v Trstenom (Teresztenye).

Organizovaním robotníckych straníckych buniek NKP v košických závodoch a podnikoch boli od roku 1939 poverení László Kelecsényi a Lajos Jakab. Právníkom košickej NKP sa stal Dr. Kálmán Kamenczky,

Prvá verzia členského odznaku Strany šípových krížov z roku 1939.

Zdroj: archív autora

14 LACKÓ, M.: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Budapešť 1966, s. 296.

15 Zjednotená maďarská strana vznikla ešte začiatkom roku 1936 zlúčením Maďarskej národnej strany (Magyar Nemzeti Párt – MNP) a Krajinskej kresťansko-socialistickej strany (Országos Keresztény-Szocialista Párt – OKSZP). V Košiciach pôsobil oblastný sekretariát strany, ktorý viedol Július Wirth, podnikateľ v stavebníctve. V obecných voľbách roku 1937 získala strana 9035 hlasov. V mestskom zastupiteľstve tak získala 14 mandátov. Vedenie EMP na Slovensku zverejnilo 7. 10. 1938 vyhlásenie, ktoré obsahovalo v záujme definitívneho vyriešenia národnostnej otázky na Slovensku požiadavku pripojenia južného Slovenska k Maďarsku. V ten istý deň vznikla v Košiciach Maďarská národná rada na čele s košickým predsedom J. Wirthom. Oblastný sekretariát EMP na dnešnej Hlavnej ulici č. 10 sa stal zároveň úradom Maďarskej národnej rady. Funkciu tajomníka EMP v Košiciach zastával František Grusetzky a okresným tajomníkom EMP pre Košice-vidiek sa stal Gyula Gasovszky (Gažovský). Po jeho smrti (15. 3. 1939) funkciu prevzal bývalý spišsko-novomestský tajomník strany František Böhm.

Členský odznak Zväzu
prebúdžajúcich sa
Maďarov (ÉME – Ébredő
Magyarok Egyesülete).
Zdroj: archív autora..

šéfom stranického sekretariátu Ing. Ferenc Gellért a finančnú a hospodársku agendu NKP v Košiciach viedol v roku 1939 Gábor Gyarmathy. Strana organizovala vlastné pričlenené mládežnícke organizácie, ale progresívnejší vývoj bol v tomto smere obmedzovaný povinným členstvom maďarskej mládeže v jednotnej štátnej organizácii Levente. Prácou medzi košickou mládežou bol poverený András Bányai. Výraznejšie úspechy sa však v tomto smere nedosiahli a stranícku mládežnícku organizáciu sa nepodarilo založiť. Košický sekretariát NKP bol v straníckej tlači označovaný za najlepšie vybavený a zariadený sekretariát v Maďarsku.¹⁶ Košice boli politicky rozdelené na 20 obvodov, ktoré kopírovali rozdelenie volebných obvodov z 1. ČSR. Toto rozdelenie kopírovala aj košická územno-organizačná štruktúra NKP. Miesta vedúcich obvodov (Körzetvezető) však neboli pre nedostatok kvalifikovaných a schopných straníckych kádrov do roku 1941 úplne obsadené. V roku 1941 boli za vedúcich obvodov NKP vymenovaní František Dulný, študent priemyselnej školy Albert Lőrinc, študent obchodnej školy Ladislav Žaroján, robotník vojenského zásobovacieho skladu Štefan Čumrík, pekár košickej nemocnice Ján Galuška a Elemér

Tomko, zamestnanec vo firme Poledniak.¹⁷ Jedným z obvodných vedúcich NKP sa stal aj najhorlivejší aktivista a neskorší košický mestský vedúci NKP László Darabos, ktorého obvod tvorili ulice Tordássyho (dnešná Bačíkova ulica), Poštová, Baštová, Mäsiarska a Hlavná (od č. 122). Darabos absolvoval 5 tried ľudovej školy v Košiciach (Hunyadiho ulica). Pri dokazovaní árijského pôvodu zistil, že je nemanželským synom Doroty Šolcovej, ktorú osobne nepoznal. Jeho adoptívni rodičia Alexander Darabos a Magdaléna Sivošová si ho osvojili. Otcom bol Ladislav Darabos, brat Alexandra Darabosa. Po skončení ľudovej školy prišiel do firmy Poledniak za zámočníckeho učňa. V roku 1930 sa stal tovarišom v rovnakej firme. Pracoval pri vŕtaní automobilových valcov a brúsení automobilových hriadeľov. Vo firme Poledniak pracoval Darabos až do 15. októbra 1944. Vtedy si vyžiadal od majiteľa firmy Karola Poledniaka zákonnú dovolenku. Dostal ju a v továrni už od 15. októbra nepracoval, hoci mu firma poukazovala zálohovo plat 52 Pengő týždenne. V tomto jeho plate už bolo zahrnuté dvojité zvýšenie platu aj s vojnovými prídavkami.

Do roku 1938 (podľa jeho výpovede) nebol Darabos organizovaný v žiadnej politickej strane. Bol futbalistom košického športového klubu KAC (Kassai Atlétikai Club). V roku 1936 bol na Olympiáde v Berlíne. Zastavil sa aj v Hamburgu. Počas tejto návštevy na neho silne zapôsobila sociálna starostlivosť o robotníkov v Nemeckej ríši. Navštívil továrne, doky a robotnícke štvrte. Prvé prednášky NKP navštívil už v roku 1939 (prednášatelia I. Krajcsuska, G. Hauszer a agitátori z Budapešti). Budapeštianski národno-socialistickí propagandisti a agitátori prinášali propagačný materiál (z dôvodu prísnej policajnej cenzúry iba strojopisný alebo cyklostylovaný). Smernice strany boli členstvu v regiónoch oznamované prostredníctvom osobitných straníckych kuriérov a propagandistov. Ešte v prvej polovici roku 1939 začala košická organizácia NKP (a ostatné miestne organizácie) pravidelne mesačne posilať svojich zástupcov do budapeštianskej straníckej centrály. Absolvovali školenia a prevzali propagačný materiál, aby následne referovali o smerniciach miestnej a regionálnej úrovne. Do

¹⁶ *Magyarság*, 11. 11. 1939. *Kassa a felvidéki nyilasmozgalom fellegvára*.

¹⁷ Štátny archív Košice (ŠA KE), f. Okresný ľudový súd Košice (OLS KE), š. 34, Tľud 560/46. Zápisnica z výsluchu L. Darabosa z 20. 11. 1946.

NKP sa prihlásil na jeseň 1939 počas propagačnej schôdze na sekretariáte strany na Hlavnej ulici (Fő utca). Počas schôdze vyplnil prihlášku a po týždni mu na sekretariáte odovzdali členskú stranícku legitimáciu. Jednou z podmienok prijatia do tejto strany bolo ešte v tomto čase povinné odporúčanie dvoch riadnych členov strany, ktorí svedectvo potvrdili svojim podpisom na prihláške uchádzača. Darabosovi potvrdili členstvo Šedivý a G. Hauszer. Podľa stanov NKP ešte nebol prvých šesť mesiacov riadnym členom strany. Provizórne členstvo v NKP bolo navonok viditeľné z osobitnej dvojlistovej legitimácie, kým riadni stáli členovia mali legitimácie štvorlistové. Niekedy však aj riadni členovia používali dočasné legitimácie. Každý člen NKP v Košiciach (riadny alebo provizórny) bol zapísaný do centrálneho zoznamu, ktorý bol vedený vo forme viazanej knihy s formátom 30 x 40cm.

Vedúcim propagačného oddelenia NKP v Košiciach sa stal košický cukrár Eugen Papincsa, ktorého hlavnými úlohami bola doprava a distribúcia straníckej tlače, propagačného materiálu, plagátov a letákov. Jeho cukráreň sa zároveň stala miestom neoficiálnych a neformálnych stretnutí košických členov NKP.¹⁸

Koncom roku 1939 sa vďaka systematickej agitačnej práci okresného a miestneho sekretariátu stabilizovala stranícka organizácia NKP aj v okolí Košíc. V novembri 1939 boli ustanovení organizační dôverníci v slovenských dedinách.¹⁹ Okresnými vedúcimi NKP sa stali József Kocsik v Moldave n. Bodvou a Kálmán Kantor v Gönczi.

Obmedzenie verejného vystupovania a organizovania pochodov a zhromaždení NKP v Košiciach zo strany maďarských bezpečnostných orgánov je charakteristické pre celé obdobie rokov 1939–1944. Prvým príkladom policajnej perzekúcie NKP bolo zakázanie verejného zhromaždenia, ktoré

zvolal koncom júla 1939 sekretariát NKP v Košiciach. Na akcii sa mala zúčastniť delegácia budapeštianskej straníckej centrál, ktorú viedli profesor Vilmos Prohle a poslanec Kálmán Hubay.²⁰ Zhromaždenie však košický policajný kapitanát²¹ zakázal a celá akcia skončila spoločenskou akciou v uzavretom kruhu mimo mesta na Bankove, kde sa s budapeštianskou delegáciou mohli stretnúť iba vybraní členovia strany.²² Práca sekretariátov NKP s členskou základňou sa obmedzila od druhej polovice roka 1939 na pravidelné členské schôdze, výjazdy propagačných a náborových skupín, distribúciu straníckej tlače, získavanie jej stálych predplatiteľov a organizovanie pričlenených organizácií (odbory a mládež).

Budapeštianska novembrová a decembrová vnútorná stranícka kríza roku 1939 v NKP nezasiahla priamo a vo väčšej miere košickú stranícku miestnu a okresnú organizáciu. Dňa 17. septembra 1940 bol z väzenia na základe amnestie prepustený F. Szálasí a prevzal vedenie NKP. Košickí národní socialisti si od toho sľubovali posilnenie svojich pozícií a ďalší rast členskej základne a svojho vplyvu na miestnu a regionálnu politiku. Svojho vodcu F. Szálasího pozdravili košickí národní socialisti začiatkom októbra 1940 telegramom a deklarovali mu svoju oddanosť a vernosť.²³ Následne navštívila F. Szálasího v Budapešti delegácia košickej NKP všetkých úrovní straníckej organizačnej štruktúry. Okresnú stranícku organizáciu zastupoval jej vedúci G. Hauszer, za miestnu organizáciu bol v delegácii zastúpený jej vedúci Juraj Kozák a župné stranícke štruktúry zastupoval I. Krajcsuska. Rozhovory sa sústredili na organizačné a ideové otázky a na zefektívnenie spolupráce s budapeštianskou straníckou centrálou. Delegácia pozvala svojho vodcu do Košíc a dátum jeho návštevy bol predbežne stanovený na 10. novembra 1940. Návšteva sa však pre kompromitujúci škandál NKP odložila o se-

18 ŠA KE, f. OLS KE, š. 32, Tlud 477/46. Zápisnica z vylúču Zoltána Rusinyaka zo 7. 3. 1946.

19 Za dôverníkov NKP na vidieku boli menovaní: Pál Bodas (Krásna), István Varga (Bohdanovce), András Csider (Ďurkov), Gyula Polák (Čaňa), István Belovics (Seňa), György Béress (Sokolany), György Pásztor (Haniska), István Andrejkovics (Geča), Imre Dojcsák (Trstené), János Aranyos (Kokšov-Bakša), Aladár Bodor (Polianka), Gábor Kórovcz (Košany).

20 *Magyarország*, 30. 7. 1939. A kassai „Nyilas” kudarc.

21 Policajný kapitanát v Košiciach vznikol na základe nariadenia Ministerstva vnútra č. 140.127/1938 a svoju činnosť začal 22. 12. 1938. V rovnaký deň začali pôsobiť na okupovanom území Slovenska a Podkarpatskej Rusi policajné kapitanáty v Rožňave, Rimavskej Sobote, Lučenci, Leviciach, Komárne, Jelšave, Nových Zámkoch, Berehove, Mukačve a v Užhorode. Na okupované územie bolo už v novembri 1938 dislokovaných 800 policajtov a takmer 200 policajných úradníkov. Nová zmena v organizačnej sieti maďarskej polície na pripojenom území sa uskutočnila na základe vyhlášky Ministerstva vnútra č. 97.630/1940, keď boli vytvorené policajné dozorné obvody (Felügyeleti Körzet) pri Hlavnom policajnom kapitanáte Maďarskej kráľovskej polície pre Hornú Zem (Felvidék).

22 *Virradat*, 31. 7. 1939. Óriási érdeklődés fogadta Hubay Kálmánt Kassán.

23 *Virradat*, 7. 10. 1940. A kassai nemzetiszocialisták üdvözölték városuk szülöttét: Szálasí Ferencet.

dem dní.²⁴ Prvá inšpekčná cesta vodcu NKP po okupovanom slovenskom území začala 17. novembra 1940 a viedla z Budapešti cez Vacov, Lučenec, Fiľakovo, Rimavskú Sobotu, Rožňavu a Moldavu n. Bodvou do Košíc. Szálasiho sprevádzali poslanci maďarského parlamentu za NKP Dezső Bocskay, Lajos Gruber, László Budinszky a v Košiciach Szálasiho sprevádzal aj Kálmán Hubay. V sprievode boli i ďalší funkcionári strany Dr. István Fehér a Dr. Béla Kerekes. Program bol pri návšteve každého mesta identický. Pri príchode si počas krátkych porád na sekretariátoch vypočul hlásenia miestnych a regionálnych stranických vedúcich. Program v Košiciach bol najbohatší a začal slávnostným privítaním na železničnej stanici. Delegácia sa v úvode návštevy krátko zastavila na košickom sekretariáte NKP, a potom navštívila hrobku Františka II. Rákocziho v Dóme sv. Alžbety, kde položila vence zdobené symbolikou NKP. Na mestskom cintoríne položil Szálasi vence k hrobom svojej starej matky a učiteľa Fridricha Grusza. Počas návštevy Košíc predniesol Szálasi niekoľko politických prejavov adresovaných robotníctvu a inteligencii. Kým prvých napomínal, aby sa aktívne zapojili do straníckej práce, a predovšetkým do práce v stranických odboroch NKP, inteligenciu vyzval, aby bola sama príkladom pre maďarský národ, pretože tomu v histórii skutočne pozitívne vzory naozaj chýbali.²⁵ Práve tieto Szálasiho výroky sa stali priamym podnetom na štvavú kampaň proti jeho osobe na parlamentnej pôde i na stránkach maďarskej tlače. Obvinenia sa sústredili na jeho podceňovanie a bagatelizovanie najvýznamnejších historických osobností a vzorov maďarského politického, spoločenského a kultúrneho života. Samostatným bodom programu Szálasiho návštevy sa stalo stretnutie s členmi NKP slovenskej národnosti na vidieku. Navštívil miestnu organizáciu NKP v Krásnej, kde zhromaždeným slovenským sedliakom predniesol osobitný prejav. Zdôraznil v ňom úsilie strany riešiť národnostnú otázku na základe nových princípov, rozdielných od súčasnej vládnej politiky. Pripomenul, že hoci sám nerozpráva a nerozumie po slovensky, problémom slovenského roľníka v Maďarsku rozumie a bude sa usilovať, aby sa v budú-

nosti mohli Slováci ešte intenzívnejšie organizovať v rámci NKP samostatne a s vlastnými vedúcimi, ktorí ak aj nebudú sami slovenskej národnosti, budú slovenčinu aktívne ovládať. Szálasi priamo zaútočil na základy horthyovského režimu a jeho zaostalosť, keď pripomenul, že „celý svet Maďarsko pozná iba zo strany aristokracie, zo strany vojenských dôstojníkov a ich rozbíjania zrkadiel zátkami zo šampanského, ale nepoznajú pracujúcich ľudí ako strojných inžinierov, vysokoškolákov, ktorí pracujú ako prístavní robotníci, alebo odhadzujú sneh“.²⁶ Szálasi vo svojom prejave tiež zdôraznil, že celková politická, spoločenská a sociálna situácia v Maďarsku je oproti vývoju v ostatných európskych štátoch pozadu o dvesto rokov a „za tento stav nenesie zodpovednosť maďarský ľud, ale jeho vedúci, t.j. aristokracia, ktorá vlastne nie je maďarská“.²⁷

Negatívne stanovisko k takýmto aktivitám a tendenciám NKP v oblasti sociálnej a národnostnej politiky vo vzťahu k Slovákom na okupovanom území zaujali okrem vládnej Strany maďarského života i slovenskí provládni predstavitelia. Za MÉP najaktívnejšie vystupoval jej poslanec Anton Kadlec, ktorý priamo napadol snahu NKP združovať Slovákov v samostatnej národnostnej straníckej organizácii. Otvorené nepriateľstvo a animozita MÉP vo vzťahu k NKP sa prejavovala i v tlačovej politike, keď jej stranícke periodikum Felvidéki Ujság bojkotovalo akékoľvek spravodajstvo o aktivitách maďarských národných socialistov. Rovnako ignorovalo aj Szálasiho návštevu v Košiciach a jej závery.

Upevnenie a expanziu NKP v širšej miere malo zabezpečiť organizovanie radikálneho národno-socialistického robotníckeho krídla, ktorému sa naplno, po svojom prepustení z väzenia na jar 1941, začal venovať typograf Ferenc Kassai-Schallmayer. Počet členskej základne sa koncom roku 1940 stabilizoval a NKP mala vo svojej kartotéke registrovaných viac ako 2000 riadnych členov. No napriek tomu v Košiciach ešte neexistovala ženská a mládežnícka organizácia NKP. Snahám pokročiť v organizovaní mládeže bránil zákaz vstupu členov Levente do stranických organizácií. Národno-socialistickí mládežníci sa preto organizovali ilegálne, bez akýchkoľ-

24 Hlavným dôvodom odkladu Szálasiho návštevy bolo odhalenie príprav údajného atentátu na ríšskeho regenta M. Horthyho maďarskými bezpečnostnými orgánmi. Organizátormi atentátu mali byť podľa informácií, ktoré sa objavili v maďarských médiách, práve príslušníci NKP.

25 *Magyarság*, 19. 11. 1940. *Diadalút volt Szálasi Ferenc felvidéki körútja*.

26 ŠA KE, f. OLS KE, š. 34, Tlud 560/46.

27 ŠA KE, f. OLS KE, š. 34, Tlud 560/46.

vek vonkajších sprievodných znakov, teda bez uniformy a samostatnej symboliky.

V tomto čase už mala NKP ustálenú symboliku i základ straníckej uniformy. Základom straníckej symboliky bol členský odznak NKP, ktorý bol tvorený červeným smaltovaným gotickým štítom so zeleným šípovým krížom v bielom kruhu. Odznak sa pripínal na ihlicu alebo na priečny pliešok na golier saka. Členské odznaky NKP boli distribuované v dvoch veľkostiach. Veľký odznak bol klopový a jeho cena bola 3.50 Pengő, malý odznak sa nosil na kravate a stál 1 Pengő.²⁸ Základom straníckej rovnšaty NKP bola tmavozelená košeľa a čierna kravata, ku ktorej sa nosili čierne jazdecké nohavice (tzv. rajtky) a čierne sako s otvorenou fazonkou so štyrmi vreckami na gombíkové zapínanie. Čiapka bola pre členstvo i funkcionárov jednotná, čierna, a mala vojenský strih (šiltovky ako vtedajšia maďarská armáda). Na čiapke sa nosil kovový alebo látkový kruh s vyrazným alebo vyšitým šípovým krížom. K uniforme NKP sa nosili čierne kožené jazdecké čizmy a hnedý kožený (tzv. dohodový) opasok. Na ľavom rukáve košele alebo saka uniformy nosili radoví členovia i funkcionári jednotnú červenú látkovú (vlna alebo plátno) pásku so stredovo vyšitým bielym kruhom, v ktorom bol stredovo umiestnený zelený šípový kríž. V októbri 1944 si strana čiastočne zmenila svoju symboliku. Staré stranícke členské odznaky sa síce používali aj naďalej, ale boli vydané aj nové odznaky,

ktoré mali tvar a formu novej straníckej zástavy NKP. Novú stranícku zástavu tvoril červený obdĺžnik, ktorý mal v pravej polovici štyri symetricky umiestnené biele pruhy a v ľavej polovici otočený biely štvorec so zeleným šípovým krížom, v ktorého strede bolo biele písmeno H (hungarizmus).

Časté policajné razie v košickom sekretariáte NKP, spojené so zhabaním materiálov a v niektorých prípadoch i členskej kartotéky spôsobili, že primárnou úlohou spojenou s ďalším rastom strany sa stala revízia členskej základne a jej dôslednejšie preverenie. Hlavným dôvodom bolo zabrániť infiltrácii nasadených dôverníkov polície, ale i členov konkurenčných strán, ktorí mali za svoj cieľ vnútorne rozložiť NKP a oslabiť tak jej akcioschopnosť. Ďalším nemenej dôležitým determinantom bolo preverenie tzv. „papierových“ členov strany, to znamená osôb, ktoré sa síce zapísali v roku 1939 do strany, ale vyplátili iba členské za prvé dva alebo tri mesiace a ďalšieho života strany sa nezúčastňovali. Posledným z dôvodov bolo vylúčenie ideologicky nespoľahlivých členov, ktorí mali pestrú politickú minulosť, teda takých, ktorí boli pred rokom 1939 komunistického a socialistického zmýšľania a ktorí sa priamo angažovali v komunistickej alebo sociálno-demokratickej strane, v jej spolkoch a záujmových združeniach. Poslednú zo spomínaných úloh sa však nepodarilo uskutočniť do dôsledkov, pretože niektorí bývalí komunisti a sociálni demokrati už dosiahli vedúce

Návšteva vodcu NKP Ferenca Szálasiho v Košiciach v novembri 1940. Fotografia je zo straníckeho výletu na Bankov. Sediaci zľava: I. Jaszovsky (župný vedúci slovenskej sekcie NKP), J. Nezval (župný vedúci robotníckej sekcie NKP), F. Kassai-Schallmayer (poslanec budapeštianskeho parlamentu a krajský vedúci propagandy NKP), F. Szálasí (vodca NKP), C. Gál (poslanec budapeštianskeho parlamentu), L. Darabos (košický miestny vedúci NKP), E. Papincsák (miestny vedúci propagandy NKP v Košiciach).
Zdroj: archív autora.

28 ŠA KE, f. OLS KE, š. 32, Tľud 477/46. Zápisnica z výsluchu Štefana Galušku zo 6. 6. 1946.

*Ferenc Szálasi s členkami ženskej sekcie košickej organizácie Strany šípových krížov.
Zdroj: archív autora.*

pozície a funkcie v miestnych a regionálnych štruktúrach NKP. Požiadavky revízie sa objavili už v lete 1940. K samotnej revízii členskej základne spojenej s výmenou členských legítimácií došlo až v novembri a decembri 1940. Všetky členské preukazy mali byť vymenené do konca roku 1940.²⁹ Vylúčenie z NKP sa v Košiciach týkalo viac ako 300 ľudí. Po týchto vnútrostraníckych čistkách v košickej straníckej organizácii ostalo začiatkom roku 1941 registrovaných asi 1200 riadnych členov.

Stranícky život v košickej organizácii NKP sa sústreďoval v rokoch 1941–1942 na pravidelné stranícke schôdze, rozširovanie propagačného materiálu a straníckej tlače. Schôdze boli rozdelené podľa druhu členstva. V utorky mávali svoje schôdze riadni mužskí členovia NKP, v stredu sa schádzala na straníckom sekretariáte mládež a vo štvrtky mali svoje stretnutia členky ženského odboru NKP. Tieto schôdze mali charakter uzavretej spoločnosti a väčšinou mali rovnaký program, ktorý začínal úvodným slovom

jedného z funkcionárov a pokračoval oboznámením prítomných s vnútropolitickou a zahraničnopolitickou situáciou. Potom vystúpil vybraný domáci alebo pozvaný rečník na vopred stanovenú tému. Na záver prítomní zaspievali stranícku hymnu alebo inú stranícku pieseň a boli im rozdane propagačné materiály, noviny a časopisy.³⁰ Tieto schôdze nemohli mať charakter verejných zhromaždení a tak sa ich zúčastňovali výlučne členovia NKP. Okrem pravidelných členských schôdzí organizoval košický sekretariát NKP tematické prednášky a ideologické školenia pre vidiecke stranícke organizácie. Na usporiadanie takýchto akcií si však museli vyžadovať policajný súhlas, ktorý bol podmienený oficiálnym písomným oznámením o termíne konaní prednášok a o témach, ktoré na nich mali odzniesť, spolu s menami predpokladaných prednášateľov a rečníkov.³¹

S cieľom zamedziť a vyhnúť sa nepokojom a šíreniu komunistickej a socialistickej propagandy Ministerstvo vnútra zakázalo organizovanie politických schôdzí a zhro-

²⁹ *Pesti Ujság*, 27. 11. 1940. *Kassai testvérek figyelmébe*.

³⁰ Hlavným straníckym periodikom boli *Pesti Ujság*, ktorých vydávanie bolo po intervencii a na priamy zásah ministra vnútra F. Keresztess-Fischera v marci 1943 zastavené. Viac ako pol roka ostala NKP bez svojho ústredného tlačového orgánu. Po viacerých problémoch a komplikáciách sa v septembri 1943 podarilo budapeštianskemu ústrediu založiť a začať vydávať nový stranícky denník s názvom *Összetartás* (Svornosť).

³¹ ŠA KE, f. Maďarský kráľovský policajný kapitanát 1938–1945 (MPK), š. 11, 1178/1943.

maždení, každého druhu. Tento zákaz spravovali každoročne sa opakujúce policajné razie a prehliadky na sekretariátoch a v spolkových miestnostiach predovšetkým socialistických politických strán a organizácií. Razie však niekedy výberovo prebehli i na sekretariátoch iných politických strán a hnutí. Dňa 30. apríla 1941 sa polícia zamerala aj na košický sekretariát NKP a vykonala kontrolu dodržiavania nariadenia o zákaze politických schôdzí, spojenú s prehliadkou miestností sekretariátu. Odhalila pri tom stranícku schôdzu mládežníckej a ženskej organizácie NKP, ktorú okamžite rozpustila a na jej organizátorov podala trestné oznámenia. Z prednesenia prejavu na nepovolenom politickom zhromaždení bol obvinený dôverník budapeštianskej straníckej centrálky a dočasne poverený župný vedúci Gejza Gergely. Spolu s ním polícia podala trestné oznámenia na miestneho vedúceho G. Hauszera ako hlavného organizátora a Alexandra Györfyho, ďalšieho z rečníkov na tejto schôdzi. Senát, ktorému predsedal Dr. J. Kászonyi, odsúdil jedine A. Györfyho za prejav na zakázanom zhromaždení na podmienený trest pokuty 50 Pengő.³² Ďalším známym prípadom pokutovania funkcionára NKP je podmienené odsúdenie P. Tarrovej z Budapešti v polovici júna 1943 za vedenie straníckych školiacich kurzov na peňažný trest vo výške 200 Pengő.³³

Zámery vybudovať slovenskú organizáciu v košickej NKP z roku 1940 sa začali realizovať až v nasledujúcich dvoch rokoch. Pôvodný plán budapeštianskej straníckej centrálky cielenou propagačnou náborovou kampaňou získavať slovenských študentov, inteligenciu, ale najmä slovenských roľníkov do NKP narazil na priamy odpor slovenských organizácií, predovšetkým jedinej slovenskej politickej organizácie Slovákov v Maďarsku – Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Strana slovenskej národnej jednoty pôsobila na celom území Maďarského kráľovstva a jej vedenie bolo pre celý štát jednotné. Za hlavné ciele si SSNJ určila kandidovanie slovenských delegátov do parlamentu a verejnoprávnych zastupiteľstiev, organizovanie verejných zhromaždení v rámci platných právnych predpisov, vydávanie národnostnej periodickej a neperiodickej tlače v slovenskom jazyku, zakladanie svojich miest-

nych, obvodných a celoštátnych straníckych organizácií a všestranné aktivity v oblasti kultúry, školstva, hospodárstva, družstevníctva, živností, zdravotníctva a ochrany rodiny. Hmotné prostriedky na presadzovanie svojich cieľov a zámerov mala získavať z členských príspevkov, darov a dedičstiev. Výšku členských príspevkov stanovoval predseda strany. Stranícke farby SSNJ boli modrá a červená. Hlavným symbolom SSNJ bol stranícky členský odznak, ktorý tvoril rovnoramenný dvojkríž s lipovou ratolesťou a skratkou názvu strany.³⁴

Kľúčovou osobou pri organizovaní Slovákov v NKP sa mal stať Milan Harminc, ktorý v prvej fáze spolupráce s touto stranou prekladal propagačné materiály, brožúry a program NKP do slovenčiny. Zároveň prinášal vodcom NKP aktuálne správy z diania v SSNJ a prekladal pre budapeštiansku stranícku centrálu NKP články z periodika Slovenská jednota. Harminc sa stal 26. septembra 1940 riadnym členom NKP a bol hlavným propagátorom myšlienky zrodu slovenskej sekcie v tejto strane. Po ráznom odmietnutí spolupráce SSNJ zakázala svojim regionálnym funkcionárom a radovým členom akúkoľvek formu spolupráce s NKP. Po prvotnom neúspechu pri nábore Slovákov do NKP vsadila na individuálny prístup v jednotlivých regiónoch. Novou formou stratégie sa malo stať oslovovanie Slovákov, ktorí sa s rozličných objektívnych alebo čisto osobných pohnútok neangažovali v SSNJ a boli jej ideovými odporcami. Táto taktika sa ukázala ako čiastočne úspešná. Košickej NKP sa podarilo na spoluprácu získať fahanovského štátneho učiteľa Štefana Jasovského, ktorému sa podarilo v rokoch 1941–1943 zorganizovať pri košickom straníckom sekretariáte slovenské oddelenie NKP s takmer 200 členmi. Najsilnejšou slovenskou organizáciou NKP v Abovsko-turnianskej župe bola skupina v Krásnej, ktorá sa začala formovať ešte v polovici roku 1940.

V období od leta 1943 do jari 1944 stranícky život stagnoval a NKP nezaznamenala žiadny progres. Jednotlivé miestne organizácie sú poznamenané pretrvávajúcou apatiou a úpadkom. Po obsadení Maďarska Nemeckou brannou mocou 19. marca 1944 sa národno-socialisticky orientované politické strany a hnutia ocitli v diametrálne odliš-

32 *Felvidéki Újság*, 18. 6. 1941. *A kassai Nyilaskeresztes Párt felosztatott gyűlésének ügye a törvényszék előtt.*

33 *Kis Újság*, 17. 6. 1943. *Elélték, mert engedély nélkül tanfolyamot tartott a nyilaskeresztes pártban.*

34 *Organizačný poriadok Strany slovenskej národnej jednoty*. Petróc – Petrovec 1942, s. 1.

nej situácii. Novú vládu, ktorej predsedal Döme Sztójay, zostavili Strana maďarského života a Strana maďarskej obnovy. Maďarskí národní socialisti v nej mali do júna 1944 iba jedného ministra (A. Jaross) a dvoch štátnych tajomníkov (L. Baky, L. Endre). Predstavitelia mesta a košický municipiálny výbor vydali niekoľko vyhlásení o podpore novej vlády a podpore jej politiky maďarsko-nemeckého priateľstva v zbrani, vyplývajúceho z „maďarsko-nemeckého osudového spoločenstva v dejinách maďarského národa“.³⁵ Strana šípových krížov sa však na zostavovaní novej vlády nezúčastnila. Napriek tomu sa celková vnútropolitická situácia pre NKP stala priaznivejšou. Policajná perzekúcia ustala, prestali policajné razie na stranickom sekretariáte a domové prehliadky u funkcionárov a aktivistov NKP. Práve to spôsobilo oživenie aj v radoch košickej NKP, novú revíziu členskej základne a aktivizáciu posledných verných straníckych personálnych záloh a rezerv.

V Košiciach bol však personálny stav členskej základne v miestnej organizácii žalostný. Ich aktivity sa obmedzili iba na maľovanie propagandistických hesiel a znakov.³⁶ Nová šanca získať po piatich rokoch úplnú politickú moc v Maďarsku sa pre Stranu šípových krížov naskytla v októbri 1944, keď rišsky regent M. Horthy vo svojom rozhlasovom prejave obyvateľstvu oznámil, že Maďarsko prijíma podmienky kapitulácie a maďarská armáda na východnom fronte zastavuje všetky bojové operácie.³⁷ Ešte predtým poslal do Moskvy Gézu Telekiho a generála Faraghó ako vyjednávačov, aby sa pokúsili dohodnúť podmienky kapitulácie. Reakcia Nemeckej ríše na seba nenechala dlho čakať. Samotný Hitler poveril SS-

-Sturmbannführera Otta Skorzenyho osobitným poslaním zaistiť a internovať Niklasa Horthyho, mladšieho syna regenta M. Horthyho, a tak ho prinútiť k zmene stanoviska a k následnej abdikácii.³⁸ To sa aj podarilo, pretože európske tlačové agentúry, ktoré mali svojich zástupcov v Budapešti priniesli 17. októbra 1944 takéto nové oficiálne Horthyho vyhlásenie, ktoré už bolo pod tlakom nemeckého vydierania: „*Maďarskému národu a honvédskej armáde! Proklamáciu, vydanú 15. októbra maďarskému národu, vyhlasujem týmto za neplatnú. Súčasne opakujem rozkaz, vydaný vojsku šéfom maďarského generálneho štábu, podľa ktorého má vojsko s oduševnením bojovať ďalej, ako to vyžaduje ťažká bojová situácia, aby bolo hodno slávy honvédskej armády. Boh bude sprevádzať vašu cestu a osud maďarského národa. Budapešť, 16. októbra 1944*“.³⁹ Ešte v ten istý deň Horthy odstúpil z úradu maďarského regenta, prijal demisiu predsedu Gézu Lakatosa a jeho vlády a zostavením novej vlády bol poverený vodca NKP F. Szálasi. Novú vládu menoval Szálasi takmer okamžite a z bývalej Lakatsovej vlády v nej ostali pronemecky orientovaní minister financií Lajos Réményi-Schneller a minister zásobovania Béla Jurcsek.⁴⁰ Szálasi sa zároveň dostal na čelo regentskej rady a zaviedol pre seba nový titul – vodca národa (Nemzetvezető), po ktorom túžil od začiatku svojej politickej kariéry. Strane šípových krížov sa tak splnil sen o úplnej politickej moci, ktorý však trval iba niekoľko mesiacov a v celom Maďarsku bol poznamenaný násilím, terorom a politickými vraždami.

Podľa inštrukcií z budapeštianskej straníckej centrálky sa už 15. októbra 1944 v košických mestských (bývalých Gajdových)

35 *Felvidéki Ujság*, 29. 4. 1944. *Magyar-németh sors közösség*.

36 Najčastejšie sa na fasádach košických domov objavovali stranícke heslá NKP Szálasi! (Szálasiho!) a Jön Szálasi! (Príde Szálasi!). No tieto a podobné heslá nevideli iba obyvatelia Košíc. Tento jav sa rozšíril po celom Maďarsku natoľko, že maďarská vláda bola nútená vydať nariadenie (č. 2380/1944 ME), ktoré zakazovalo natieranie a maľovanie straníckych hesiel a sloganov na ploty, steny domov a výklady obchodov.

37 *Hétfői Hírlap*, 15. 10. 1944. *Magyarország fegyverszünetet kért*.

38 Pre svoju misiu bol Skorzeny vybavený dokumentom, ktorý podpísal A. Hitler a znel: „*Sturmbannführer SS Skorzeny vykonáva osobný, prísne tajný rozkaz najvyššej dôležitosti. Nariadujem všetkým vojenským a štátnym úradníkom, aby Skorzenyho všestranne podporovali a splnili jeho požiadavky. Adolf Hitler*.“ SKORZENY, O.: *Mé velitelské operace*. Praha 1994, s. 238.

39 ŠTEFAN, E. B.: *Od Horthyho k Szálasiu*. Bratislava 1947, s. 90.

40 Ďalšími členmi novej Szálasiho vlády sa 17. 10. 1944 stali Eugen Szölösi (zástupca predsedu vlády), barón Gábor Kemény (minister zahraničia), Ferenc Rajniss (minister kultu), Gábor Vajna (minister vnútra), generálplukovník Károly Beregfy (minister obrany a zároveň šéf maďarského generálneho štábu), gróf Fidél Pálffy (minister poľnohospodárstva), László Budinszky (minister pravosúdia /spravodlivosti/), Lajos Szásy (minister obchodu) a Emil Szakváry (minister priemyslu). Členmi nového maďarského kabinetu boli ešte traja ministri bez rezortu, ktorí boli poverení úlohami vyplývajúcimi z vojnového stavu, teda riešením problémov spojených s totálnym vojnovým nasadením (Emil Kovarcz), vojnovým priemyslom (generál Hellebronth) a civilnou a vojenskou propagandou (Ferenc Kassai-Schallmayer).

kúpeľoch zišli na porade funkcionári a aktivisti mestskej a župnej organizácie NKP. Hlavným bodom programu ich stretnutia bolo zostavenie plánu postupného prevzatia politickej moci v Košiciach. Už nasledujúci deň v dopoludňajších hodinách stranícke polovojské formácie obsadili kľúčové podniky a budovy v meste. Medzi prvými získali pod kontrolu budovu košického rozhlasu. Košickému obyvateľstvu adresovala košická NKP proklamáciu, v ktorej vyzývala Košičanov k totálnemu boju proti boľševizmu, v zotrvaní vo vernosti spoločnému nemecko-maďarskému bojovému spoločenstvu a k likvidácii živlov, ktoré by sabotovali toto vojnové úsilie, alebo by sa akýmkoľvek spôsobom vyhýbali obrane Maďarska.⁴¹ V Košiciach už v tom čase platilo stanné právo, ktorého súčasťou bol zákaz vychádzania a slobodného pohybu v meste po 20. hod. a povolenia oprávňujúce porušiť tento zákaz vydával košický sekretariát NKP. Župný vedúci NKP 24. októbra 1944 zároveň vyzval referentov košických podnikov, aby po konzultácii a v spolupráci s minimálne jedným členom príslušnej komisie podali do 27. októbra 1944 žiadosti o prídely šatstva zo židovských skladov a zásob. Rovnaké žiadosti s odôvodnením mohli do 25. novembra 1944 v rámci tzv. bezplatnej akcie ošatenia poslať na sekretariát NKP aj radoví príslušníci tejto strany.⁴² Okrem šatstva bola riešená aj otázka nábytku, ktorý ostal v židovských bytoch po deportáciách židovských občanov v máji a júni 1944. Vedenie NKP rozhodlo, že nábytok sa ponúkne košickému obyvateľstvu vo forme verejných dražieb. Strana vymenovala za odhadcu ceny nábytku svojho člena stolára Jozefa Muzeláka, ktorý sa pravidelne zúčastňoval dražieb, konaných v dopoludňajších hodinách.⁴³

Štatárium bolo 19. októbra 1944 rozšírené na ďalšie trestné činy.⁴⁴ Na trest smrti mohli byť odsúdení šíritelia nepriateľskej propagandy a poplašných správ, osoby ilegálne

vyrábajúce a ukrývajúce zbrane a výbušniny, rušitelia poriadku, osoby sabotujúce a poškodzujúce výrobu, organizátori a príslušníci ilegálnych politických a partizánskych skupín, ale i osoby, ktoré boli prichytené pri počúvaní sovietskeho, amerického, britského alebo iného nepriateľského rozhlasového vysielania.

Politickým vedením Abovsko-turnianskej župy a mesta Košice bol poverený župný vedúci NKP István Czuczor,⁴⁵ ktorý poveril výkonom funkcie mešťanostu, zatiaľ iba v pozícii zástupcu mešťanostu, hlavného služného turnianskeho okresu Józsefa Fazekasa.⁴⁶ Hlavným služným košického okresu sa stal notár z Košickej Novej Vsi Jozef Hutko, slovenský člen NKP. Niektorí z úradníkov, ktorých odvolali z ich funkcií, ostali aj naďalej zamestnancami týchto úradov, no niektorí boli označení za „*nepriateľov hungaristickej štátnej idey*“ a 2. novembra 1944 deportovaní do koncentračného tábora Sachsenhausen. Vo funkcii hlavného župana mesta Košice a Abovsko-turnianskej župy vystriedal B. Fáya dňa 27. októbra 1944 župný vedúci NKP Gábor Gyarmathy, ktorý bol v tom čase v armáde a bol na čas výkonu tejto funkcie z vojenskej služby uvoľnený.

Strana šípových krížov v Košiciach nedostávala z budapeštianskej straníckej centrálky od októbra 1944 do januára 1945 žiadne priame rozkazy týkajúce sa straníckej práce a straníckych organizačných metód, či už vo forme obežníkov alebo direktív. Mestská organizácia NKP tak bola odkázaná na správy z dennej tlače a rozhlasu.⁴⁷ V rozhodovaní miestnych a regionálnych straníckych vedúcich bola vytvorená určitá forma autonómie, ktorá bola po 15. októbri 1944 obmedzovaná iba formami spolupráce s nemeckou okupačnou mocou a vyčlenením kompetencií, foriem a metód spolupráce s domácimi maďarskými vojenskými a bezpečnostnými zložkami. Koordináciu župných a mestských organizácií so smernicami stranického

41 *Felvidéki Ujság*, 16. 10. 1944, *Nemzettestvérek! A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom kassai szervezétének felhívása*.

42 *Felvidéki Ujság*, 22. 11. 1944, *Ingyenes ruházati akció*.

43 ŠA KE, f. OLS KE, š. 53, Tlud 400/47. Zápisnica z výsluchu L. Darabosa v trestnej veci proti J. Muzelákovi z 8. 11. 1947.

44 *Felvidéki Ujság*, 20. 10. 1944, *Halálbüntetéssel sújtják a lázítókat, vészirterjesztőket, rendbontókat és fegyverrejtegetőket*.

45 Archív mesta Košice (AMK), f. Košice – mesto s municipiálnym zriadením (K-MMZ) 1939–1944, š. 202, 41849/44.

46 Czuczor tiež vymenoval za vedúceho prezidiálneho oddelenia Dr. L. Valkayho, za vedúceho administratívneho oddelenia Dr. J. Rutkayho, za vedúceho sociálneho a kultúrneho oddelenia koncipienta Dr. E. Juhásza. Vedúcim technického oddelenia sa stal Ing. K. Gerhardt.

47 Príkazy z budapeštianskeho ústredia NKP miestnym a regionálnym straníckym organizáciám boli vysielané štátnym rozhlasom po večerných správach o 20. 00 hod.

centra zabezpečovali osobné cesty regionálnych stranických funkcionárov do Budapešti. Z Košíc do Budapešti odišli za mestskú a župnú organizáciu NKP 4. novembra 1944 v ranných hodinách L. Darabos a I. Czuczor, aby sa zúčastnili straníckej schôdze, ktorej od 17.00–19.00 hod. Pre funkcionárov miestnych a regionálnych stranických organizácií NKP organizovala budapeštianska centrála pravidelné schôdze, ktoré sa konali vždy v prvú sobotu v mesiaci. Rozkazy a organizačné smernice z tejto novembrovej schôdze roku 1944 sa týkali predovšetkým oživenia miestnych stranických organizácií na vidieku.⁴⁸ Kde organizácie NKP ešte neexistovali, mali ich po intenzívnej agitačnej kampani založiť propagandisti, ktorých malo vyškoliť a vyslať do dedín príslušné župné vedenie NKP. Celá propagačno-organizačná akcia NKP na vidieku mala trvať do 31. decembra 1944. Ďalší nábor nových členov do NKP bol v mestách zastavený a prijímanie do miestnych organizácií zakázané. L. Darabos, Elemér Tátray a nový župan G. Gyarmathy navštívili budapeštiansku centrálu NKP ešte 2. decembra 1944, keď sa stretli poslednýkrát aj s vodcom F. Szálasim. Cestovali už autom značky Mercedes, ktoré zhabala košická NKP miestnemu biskupskému úradu. Rozšírenie agendy košického sekretariátu NKP vyžadovalo prijatie nových pracovných síl, ktoré boli na túto prácu uvoľnené na žiadosť G. Gyarmathyho zo zamestnania.⁴⁹

Platnosť vládneho nariadenia o rozpustení politických strán, spolkov a organizácií z augusta 1944 bola v prípade NKP zrušená osobitným nariadením ministra vnútra G. Vajnu č. 202800/1944 B.M. z 18. októbra 1944, ktoré prikázalo policajným orgánom vrátiť miestnym a regionálnym organizáciám NKP zabavený majetok, aj stranícke miestnosti a kancelárie.⁵⁰ NKP sa tak do všetkých dôsledkov stala jedinou existujúcou a vládnuccou politickou stranou v Maďarsku. Všetky ostatné národno-socialistické politické strany ešte v polovici novembra 1944 vyzvali svojich členov na vstup do NKP. Košické stra-

nicke orgány NKP sa pravidelne a arogantne miešali do kompetencií úradov štátnej a verejnej správy a často získavali v procese riešenia jednotlivých prípadov posledné a rozhodujúce slovo. Postupne však ovládli nielen inštitúcie štátnej a verejnej správy, ale v druhej polovici novembra 1944 už i vojenské a bezpečnostné orgány v Košiciach.⁵¹

Strana šípových krížov zriadila osobitné stranícke polovojenské oddiely, ktoré v rokoch 1944–1945 pôsobili pod názvom **Oddiely hungaristickej straníckej služby** (Hungarista Pártszolgálatos Csatatok – HPCs). Mali charakter paramilitantných bezpečnostných špecializovaných oddielov, ktoré hliadkovali v meste, strážili budovy a kancelárie strany, stranických funkcionárov, vykonávali represívne opatrenia a očisťovacie akcie v okolí miest a obcí, s cieľom vypátrať a zaistiť vojenských zbehov, ukrývajúcich sa Židov, Cigánov, partizánov a politických oponentov. V Košiciach bolo organizovaných v týchto formáciách 80–100 riadnych členov, no v praxi ich bolo viac, pretože do represívnych akcií boli povolávaní i radoví členovia NKP. Oddiely hungaristickej straníckej služby priamo úzko spolupracovali a koordinovali svoje operácie s oddielmi Národnej stráže (Nemzetőrség), Ozbrojenej národnej služby (Fegyveres Nemzeti Szolgálat), polície, žandárstva, armády a polovojenských oddielov mládežníckej organizácie Levente.

Nenávisť starých členov košickej NKP k bývalému horthyovskému režimu sa prejavila v zostavení osobitnej komisie, v ktorej mali svojich zástupcov župné a mestské vedenie NKP, miestne veliteľstvo nemeckej Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD), veliteľstvo žandárstva a maďarskej tajnej polície. Výsledkom spolupráce jednotlivých zložiek tejto komisie bol zoznam politicky nespoľahlivých osôb v Košiciach, ktorý obsahoval 1 200 mien. Niektoré z osôb na tomto zozname skončili v nemeckých koncentračných táboroch.⁵² Príslušníci košických HPCs v kooperácii so žandárstvom a políciou vykonali v dňoch 2. novembra 1944 až 8. novembra 1944 rozsiahle razie

48 ŠA KE, f. OLS KE, š. 34, Tlud 560/46. Zápisnica z výsluchu L. Darabosa z 9. 1. 1945.

49 Na sekretariáte NKP v Košiciach pracovali po 15. 10. 1944 Karol Čajka, Elemér Tomko, Imrich Tomko, Ladislav Nevezi, František Švajner, Ladislav Jakab, Gustáv Háb, Pavel Fecko, Ján Galuška a Irma Poldaufová, ktorá bola domácou E. Tátrayho.

50 *Felvidéki Újság*, 20. 11. 1944, *Újra folytathatja politikai pártvénykenységét a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom*.

51 AMK, f. K-MMZ, š. 204, 43350/44. Obežník Ministerstva vnútra č. 203400/1944 z 26. 10. 1944 o úprave a vymedzení spolupráce štátnych úradov s organizáciami a sekretariátmi NKP.

proti komunistom, sociálnym demokratom, slovenským politickým reprezentantom (Štefan Kaifer a Anton Harčar) a ďalším politickým protivníkom a oponentom. Viac ako 150 osôb bolo zatknutých a odtransportovaných v dvoch nákladných železničných vozňoch do Komárna. Odtiaľ pokračovala vybraná skupina do koncentračných táborov na území Nemeckej ríše.

Koncom roku 1944 a v januári 1945 sa s približujúcim sa frontom začali represálie a teror ešte viac stupňovať. Začiatkom januára sa príslušníci NKP pokúsili zavraždiť L. Tosta, bývalého košického mešťanostu a poslanca parlamentu. Tost síce z tohto útoku vyviazol živý, no so zraneniami, ktorým 5. januára 1945 v mestskej nemocnici podľahol. Na Tostov pohreb prišli cynicky aj najvyšší košickí funkcionári NKP, vrátane L. Darabosa a G. Gyarmathyho.

Košicami otriasla predovšetkým poprava dvanástich osôb, ktoré vybraní členovia NKP v spolupráci s príslušníkmi nemeckej SD, maďarskými žandarmi a príslušníkmi polície obesili na Hlavnej ulici.⁵² Dokázateľná je účasť Istvána Csájiho, ktorý s dvoma príslušníkmi SD služobným autom NKP rozvážal odsúdených na miesta popravy.⁵⁴

Dokázateľná a istá je účasť košických členov NKP na masových vraždách na Soroške a 17. januára 1945 pri železničnom tuneli v blízkosti obce Ťahanovce.⁵⁵

Zúfalstvo a beznádejnosť maďarského národno-socialistického režimu sa prejavila takmer v každodenných nových vyhláškach o mobilizácii obyvateľstva a bojovej techniky. Obyvateľstvo bolo nútené odovzdávať okrem zbraní a streliva aj osobné a nákladné autá a všetky skladované pohonné látky. Počítalo sa s bojovým nasadením príslušníkov mládežníckej organizácie Levente, ktorí mali byť zaradení do oddielov Národnej

stráže.⁵⁶ Funkcionári tejto organizácie mali spísať a odovzdať k dispozícii príslušným vojenským veliteľstvám zoznamy dobrovoľníkov, ktorí sa mali hlásiť na košickom veliteľstve Levente do 18. novembra 1944, a neskôr všetkých chlapcov vo veku od 12 rokov a dievčat od 16 rokov.

Front sa však napriek všetkému úsiliu priblížil 20. decembra 1944 ku Košiciam a frontová línia bola vzdialená od mesta iba 20 km. Veliteľ vojenského operačného pásma a košický župan G. Gyarmathy bol nútený dňa 17. januára 1945 vyhlásiť mobilizáciu všetkých mužov odvodových ročníkov 1903–1926 a nariadiť ich odsun z mesta. Ďalšími dvoma vyhláškami zo 17. januára 1945 nariadil na nasledujúci deň evakuáciu z Košíc pre všetkých mužov vo veku od 18–50 rokov a ženám vo veku od 16–40 rokov.⁵⁷ Košické úrady, podniky a kancelárie zastavili 17. januára 1945 o 16.00 hod. svoju činnosť.

V dňoch 17. a 18. januára 1945 sa v Košiciach sformovala hlavná evakuačná kolóna, ktorá pozostávala z tridsiatich osobných a nákladných vozidiel. Jadro evakuantov tvorili exponenti maďarského národno-socialistického režimu, funkcionári a aktivisti NKP, príslušníci maďarskej brannej moci a policajno-bezpečnostných inštitúcií a formácií. Zraz evakuantov NKP bol 18. januára 1945 o 15. 00 hod. pred košickou tabakovou továrňou.⁵⁸ Kolónu evakuantov NKP tvorili osobné autá. V prvom aute značky Mercedes boli L. Darabos, E. Tátray, I. Poldaufová, matka milenky G. Garmathyho a šofér (Šedivý). Druhým športovým automobilom značky Aero 50 HP z Košíc evakuovali G. Gyarmathy so svojou milenkou Esterou Pajtásovou. V ďalšom osobnom automobily značky Opel Kapitän boli stranícki aktivisti a pracovníci košického sekretariátu NKP Elemér Tomko, Jozef Nezval, Tibor Kerenes,

52 OLEXA, L. – VIPLER, V.: *V tieni šípových krížov*. Košice 1949, s. 67.

53 Medzi dvanástimi popravenými na Hlavnej ulici v Košiciach začiatkom januára 1945 boli židovskej národnosti Sándor Hatch (narodený 15. 10. 1922 vo Vinigradove na území dnešnej Ukrajiny), László Hercz (narodený 1. 9. 1911 v Košiciach), Abrahám Grün (narodený 25. 1. 1922 v Turczi na území dnešného Rumunska) a Mózes Kohán (narodený 22. 2. 1922 v Mármárosszigete na území dnešného Rumunska). Ostatní popravení mali v rozsudku uvedené rímskokatolícke alebo reformované helvétske (kalvínske) vierovyznanie. Rozsudok podpísal košický župan G. Gyarmathy. ŠA KE, f. OLS KE, š. 34, Tfud 262/47.

54 ŠA KE, f. OLS KE, š. 1, Tfud 1/45. Zápisnica z vypočúvania I. Csájiho zo 17. 7. 1945.

55 Obete so zviazanými rukami dovezli nákladným autom k lesíku pri Ťahanovskom tuneli. Tam ich rozostavili do radu tvárou k lesu a postrieľali samopalmi. Zo 16 obetí sa podarilo zistiť totožnosť nasledovných osôb: Irena Dudovičová, Dr. Tibor Barcs, Dr. Pavol Drótoš, Aladár Halko, Jozef Jelínek, Ján Hurčík, poštár Drencsák, remenár Seidler a Mária Vantuchová, ktorej sa ako jedinej podarilo utiecť a prežiť.

56 *Felvidéki Ujság*, 17. 11. 1944, *Nemzetőrök jelentkezése!*

57 *Felvidéki Ujság*, 17. 1. 1945, *Felhívás Kassa város lakosságához*.

58 ŠA KE, f. OLS KE, š. 34, Tfud 560/46. Zápisnica z výsluchu L. Darabosa z 10. 1. 1945.

Jozef Muzalák a šofér. K evakuačnej kolóne NKP sa pripojilo ešte jedno osobné a jedno nákladné auto, v ktorom boli sudy s benzínom a batožina evakuantov. Ku kolóne sa pripojili nákladné služobné autá košického hasičského zboru, ktoré vyrazili z garáží hasičskej zbrojnice na Honvédek útja (dnešná Južná trieda). Hlavným a primárnym plánom evakuantov bolo dostať sa cez Slovensko do západného Maďarska. Po príchode do Bratislavy sa po krátkom pobyte v meste kolóna vydala 1. apríla 1945 smerom na Prahu. Dňa 2. apríla 1945 sa kolóna evakuantov z Košíc dostala do obce Říčany,

kde jedno z áut dostalo defekt. Pri oprave sa stala tragická udalosť. Medzi E. Tátrayom a I. Poldaufovou sa strhla hádka, ktorá skončila jej postrelením. Následne sa zastrelil aj sám Tátray, ktorý bol pochovaný na obecnom cintoríne v Říčanoch. Postrelenú I. Poldaufovú odviezol G. Gyarmathy do nemeckej vojenskej nemocnice v Brne, kde svojim zraneniam podľahla.

Dňa 19. januára 1945 vstúpili do Košíc oddiely Červenej armády a ukončili maďarskú okupáciu tohto mesta, ktoré sa znovu stalo súčasťou Slovenska v obnovenej Československej republike.

Summary

The Arrow Cross Party in Košice between 1939–1945

One of the most radical national-socialist parties in Hungary was the Arrow Cross Party. It was founded in 1939 by Ferenc Szálasi, who was one of the leading personalities of the Hungarian political right. After the annexation of southern Slovakia to Hungary in November 1939, the Arrow Cross Party was founded in Košice, existed until January 1945. During its heydays the Arrow Cross Party numbered more than 2000 members and had established branch offices in the region. Between 1940 and 1942 the Slovak party section was formed within the Košice secretariat, under the national principle. On October 16TH, 1944 the party assumed political power in Hungary. This regime change caused personal reshuffle at the highest level in the regional administration. Gábor Gyarmathy, the former party county chairman, became the Košice county head. Party paramilitaries took an active part in persecutions and executions of army deserters, Jewish refugees, Gypsies, and their political opponents, mainly communists. In January 1945, during the enforced evacuation of Košice, the party bosses fled to Hungary and Austria. After the World War II party activists were tried before the district and local people's tribunals.

„Kariéra” protižidovského radikála z Trnavy

Peter Sokolovič

Obdobie rokov 1938–1945 sa v slovenskej spoločnosti vníma veľmi rozporuplne. Jeho zástancovia poukazujú na hospodársky vzrast či završenie zápasu Slovákov o vlastnú štátnosť, odporcovia na upnutie sa na nacistické Nemecko, totalitné tendencie, a najmä na tzv. riešenie židovskej otázky. Je pravda, že v uvedenom období vyvrcholili snahy niektorých radikálnych politických skupín o konečné riešenie vzťahu Slovákov a ich židovských spoluobčanov. Najmä nadviazanie niektorých slovenských predstaviteľov na nacistické myšlienky o menejcnosti „židovskej rasy“ pomohli v nadväznosti na politické aktivity Tretej ríše aj na Slovensku postupne zaviesť vypäté rasové zákonodarstvo, ktoré zbavilo vysoké percento občanov krajiny základných práv. Tejto problematike, reflektujúcej jej rôzne fázy, sa vo svojich prácach venuje množstvo autorov.¹ Viacerí z historikov siahajú po hodnotení vplyvu najvyšších predstaviteľov štátu na protižidovský charakter Slovenskej republiky,² nemenej dôležité je však vnímanie tejto zložitej problematiky slovenskou spoločnosťou, ktorá na jednej strane protižidovské výčiny prinajmenšom neschvaľovala, na strane druhej množstvo radikálnych protižidovských aktivistov našlo uplatnenie práve v tomto období prevažne v radoch Hlinkovej gardy (HG), organizácie, ktorá veľkou mierou prispela k radikalizácii protižidovských nálad v slovenskej spoločnosti. Práve tí vyvíjali v garde najaktívnejšiu perzekučnú činnosť, čím sa strácala

aj počiatočná aktivita gardistov, ochotných vstúpiť do gardy v prvom období jej existencie za inými cieľmi ako bolo vlastné obohatenie či vybíjanie si agresivity.³ Aj preto bola a je Hlinkova garda v spoločnosti zákonite vnímaná najmä cez prizmu hodnotenia aktív najagilnejších členov, ktorými boli poväčšine radikáli a karieristi, ochotní pre vlastný prospech zaprestať svoje svedomie zvrátenej ideológii či vidine lepšieho spoločenského postavenia.

Jedným z popredných radikálov spadajúcich pod toto označenie, ktorého meno bolo späté s Hlinkovou gardou, bol Jozef Bílik, neskôr známy aj pod pseudonymom Záhorský, senický rodák, ktorý sa „vypracoval“ na jednu zo smutne najznámejších osobností tohto obdobia. Je príznačné, že jeho najväčšia aktivita je spojená s Trnavou, mestom, ktoré bolo síce ešte v dvadsiatych rokoch vnímané ako „červené mesto, v ktorom nebolo radno ukázať sa autonomistovi na ulici“,⁴ avšak i mestom neskorších neslávne známych protižidovských výtržností. Svoje rané roky však Jozef Bílik prežil v rodnej Senici a máločo naznačovalo, že sa z neho vyklúje radikálny protižidovský štváč. Podľa známych bol síce výbojným študentom, avšak veľmi šikovným a cieľavedomým.⁵ Pravdepodobne by sa pomocou týchto vlastností stal aj podnotárom na notárskom úrade v Čáčove, kam nastúpil po skončení štúdií na meštianke v rodnom meste, osud ho však zavial iným smerom. Podobne ako veľ-

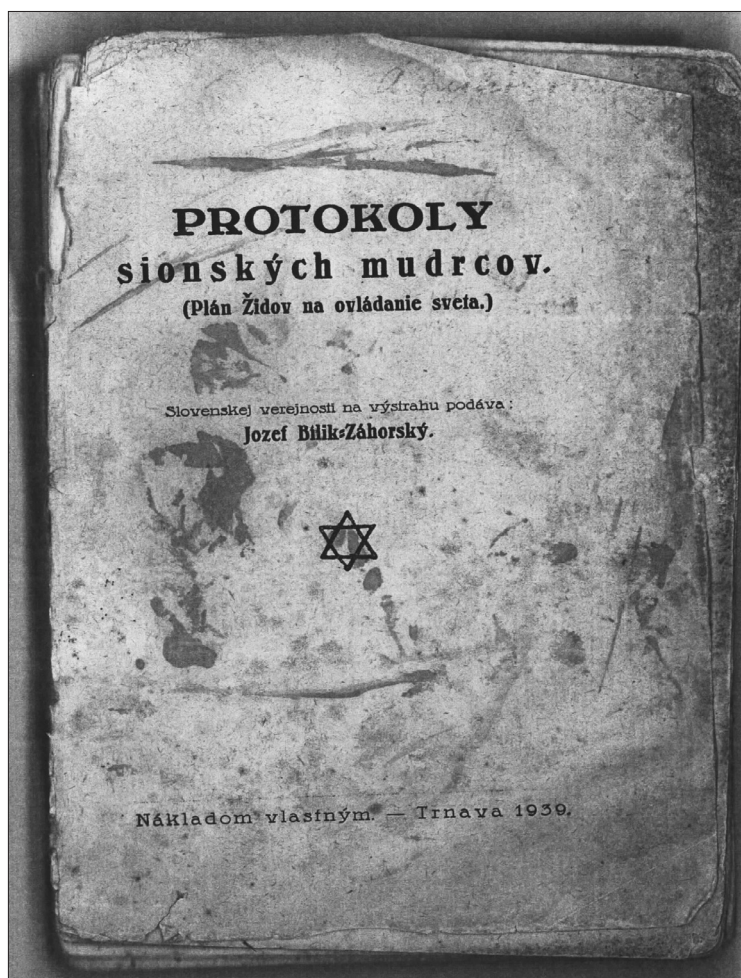
1 Pozri napr. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku*. (1). *Obdobie autonómie 6. 10. 1938–14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava 2001, NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999, HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945*. Bratislava 2007, MARTAUZOVÁ, J.: *Riešenie tzv. židovskej otázky v Trnave*. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika očami mladých historikov II*. Trnava 2003, s. 291–308, KARCOL, M.: *Deportácie Židov z Oravy v rokoch 1944–1945*. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, M. (zost.): *Slovenská republika očami mladých historikov V*. Banská Bystrica 2006, s. 220–228, ORAVCOVÁ, J.: *Osudy banskobystrických Židov v rokoch 1939–1942*. In: LACKO, M. – DUCHOŇ, M. – VARŠO, I. (zost.): *Historické rozhľady*, roč. I, 2004, s. 14–162.

2 VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*. Bratislava 1991, HOFFMANN, G. – HOFFMANN, L.: *Katolícka cirkev a tragédia slovenských Židov v dokumentoch*. Partizánske 1994.

3 Členstvo v Hlinkovej garde najmä v období do 6. októbra 1938 nemuselo znamenať, že gardista bol protižidovský radikál. Na strane druhej práve radikálni protižidovskí aktivisti dali svojou aktivitou nálepku garde výrazne antisemitsky orientovanej organizácie, čo bolo neskôr využité i zo strany štátneho aparátu, ktorý gardu „povýšil“ na spoluvykonaťelku opatrení proti Židom. Pozri napr. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Hlinkova garda (604), 604-66-3, Dôverný rozkaz HVHG v Bratislave veľiteľstvom HG z 21. 3. 1941 o spolupráci HG na protižidovských opatreniach, *Gardista*, roč. 3, 7. 12. 1941, č. 281, s. 2.

4 *Slovák*, roč. 20, č. 181, 11. 8. 1938, s. 3.

5 SNA, f. 604, 604-65-1.

*Protokoly sionských mudrcov, Trnava 1939.
Zdroj: archív autora.*

kému počtu radikálnych autonomistov mu začali imponovať fašistické myšlienky, ktoré začiatkom dvadsiatych rokov začali prostredníctvom mladých ľudákov prenikať aj do slovenskej spoločnosti. Fašistické tendencie sa prejavili najmä pri konštituovaní Rodobrany, ktorá sa začala formovať od roku 1923, keď bol správnym výborom Slovenskej ľudovej strany schválený návrh na jej vytvorenie vo forme „úpravy pre poriadateľov na zhromaždeniach, poradách a slávnostiach“. ⁶ Program

Rodobrany a jeho nadviazanie na fašistické myšlienky bol sympatický najmä mladým dospievajúcim mužom, ktorí sa nadchýnali tajomnosťou organizácie zvonka riadenej rozličnými pravidlami a prisahami. ⁷ Podobne sa nadchol jej myšlienkami aj mladý Jozef Bilík, ktorý do Rodobrany podľa neskoršieho udania Stanice Národnej bezpečnosti vstúpil už v roku 1924, teda v čase, keď mal ešte len 15 rokov. ⁸ Keďže agenda Rodobrany sa nezachovala, nedá sa údaj o jeho členstve z primárneho zdroja potvrdiť alebo vyvrátiť, je však potvrdený z viacerých prameňov a Bilíkových vyjadrení, ⁹ je ho preto možné brať za relatívne objektívny. ¹⁰ O to viac, že v čase, keď bola činnosť Rodobrany definitívne zakázaná, mal už dvadsať rokov. ¹¹ Bol teda na členstvo v nej vhodným kandidátom aj vzhľadom na fakt, že zdieľal tie isté fašistické myšlienky, ktorými bola organizácia preniknutá.

Jozef Bilík cestou organizovania sa v Rodobrane už počas dvadsiatych rokov nasiahol protižidovským radikalizmom, ktorým bola poznačená organizácia mladých ľudákov. Protižidovské myslenie im nebolo cudzie a Židov obviňovali z ťažkej ekonomickej situácie na Slovensku, lebo „*tento druh pijavíc, ktorý zočil u ľudu pracovitost, lásku a usilovnosť*“ podľa rodobrancov vydiapal Slovákom aj „*poslednú smidku chleba*“. ¹² Keď však bola Rodobrana v roku 1929 zakázaná, Bilík nenasledoval príklad väčšiny svojich súkmeňovcov, ktorí sa po jej rozpustení organizovali v kresťanských organizáciách blízkej ľudovej strane, ¹³ ale dal sa do služieb generála Gajdu, ¹⁴ známeho organizátora Národnej obce fašistickej v Čechách a na Morave. Počas fungovania Rodobrany českí fašisti na Slovensku nemohli zapustiť hlbšie korene, lebo činnosť slovenskej organizácie napriek tomu, že zdieľala podobné

6 SNA, f. Policajné riaditeľstvo (PR), 213-381-7. Fašizmus na Slovensku.

7 Pozri napr. Tamže, s. 13.

8 Štátny archív v Bratislave (ŠA BA), f. Ľudové súdy (LS) v bratislavskom kraji, Okresný ľudový súd (OLS) Bratislava, 312/47 Jozef Bilík Záhorský. Udanie Stanice NB Okresnému ľudovému súdu v Trnave z 4. 1. 1947.

9 Pozri napr. GACEK, M.: *Surová býva vše pravda života. Denníkové zápisky z rokov 1937-1944*. Dolný Kubín 1996, s. 123. Podľa Gaceka sa Bilík nelichotivo vyjadroval o Machovi, že rodobrancom (a teda aj jemu) zakázal nosiť rodobranecký odznak.

10 Podľa dochovaných opisov bol mladý radikál napriek svojmu veku pevnej telesnej konštrukcie a vyzeral relatívne staršie. SNA, f. 604, 604-65-1.

11 Rodobrana bola definitívne rozpustená v roku 1929. Pozri ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918-1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava 2001.

12 *Rodobrana*, roč. 1, č. 3, 8. 1926, s. 2.

13 *A – zet*, č. 188, 12. 8. 1938, s. 2. Šlo najmä o organizáciu Orol, ktorú prakticky celú ovládli ľudáci. Pozri aj *Trenčan*, roč. 15, č. 30, 23. 7. 1938, s. 1.

14 SNA, f. 604, 604-65-1.

myšlienky ako česká Národní obec fašistická, niesla v sebe aj výrazný protičeský a autonomistický nádych. Podľa správy četníckeho veliteľstva v Trnave mali rodobrancí v programe „*postarati se, aby byli všude slovenské nápisy, aby v úřadech na Slovensku byli pouze Slováci, rovněž jsou proti cizím dělníkům (míněni jsou Češi, Němci, a všichni ti, kteří na Slovensko nepatří)*“.¹⁵

Aj preto bola otázka kooperácie oboch organizácií značne rezervovaná.¹⁶ Bílikovi však pochopiteľný protiautonomistický postoj, na ktorom sa trieštili snahy o spoluprácu slovenských a českých radikálov po zakázaní Rodobrany, neprekážal a stal sa horlivým sympatizantom českomoravských fašistov. Podľa viacerých zdrojov sa stal dokonca tajomníkom fašistickej strany na území Slovenska a „*v tejto funkcii chodil na zhromaždenia nielen na Slovensku, ale i v Čechách, kde mal mnoho přívrženců*“.¹⁷ Už v tomto období sa prejavil ako výrazný protižidovský štváč a podľa vlastných slov sa viackrát usiloval o vydanie ním komentovaných Protokolov sionských mudrcov, spisu, ktorý mal podľa neho dokazovať snahy „*medzinárodnej kučeravej krivonosej pliahy*“¹⁸ o ovládnutie sveta. Aktivitu Jozefa Bílika pred 6. októbrom 1938 poznačili viaceré okolnosti, ktoré mali vplyv na jeho činnosť. Pre údajné finančné ťažkosti, keďže funkcia tajomníka nezodpovedala jeho finančným nárokom, opustil generála Gajdu a v Trnave začal organizovať vlastnú stranu Slovanská jednota, resp. Biele bratstvo, s ktorou neskôr dosiahol úspech aj v komunálnych voľbách. Niekoľko rokov sa však zdalo, že svoju „prácu“ zanechá a bude sa venovať výlučne svojej domácnosti. Napriek silnej telesnej konštrukcii mu totiž postupne odchádzal zrak až nakoniec úplne oslepol, čo ho viazalo iba na najbližšie okolie.¹⁹ Po niekoľkých rokoch trápenia však

pre Bílika prišlo vyslobodenie. Zrak sa mu vrátil natoľko, že sa mohol opäť začleniť do spoločnosti. Ako však vyplýva zo správ jeho známych, začal sa venovať najmä hazardným hrám. Paradoxne si však podľa nich za kartársku spoločnosť nevyberal Slovákov, lež „*společnost najmä židovskou, s kterou hrával karty a při ktorej společnosti sa menovanému mimoriadne darilo*“.²⁰

Z Bílika sa stal karierista, ktorý ešte v čase prvej republiky hľadal uplatnenie vo viacerých politických stranách. V druhej polovici 30. rokov založil spomínanú známu fašistickú organizáciu Slovanská jednota, „*ktorej hlavnú časť programu tvoril primitívny antisemitizmus*“.²¹ So stranou vstúpil do komunálnych trnavských volieb 22. mája, v ktorých získala relatívne slušných 342 hlasov. Za tie jej patrilo jedno miesto v zastupiteľskom zbore. Je len pochopiteľné, že ho obsadil práve Jozef Bílik.²² Ideové zblíženie s politikou HSĽS prezentoval spojením síl vo voľbách na post starostu 9. júna 1938. Ľudová strana mala totiž u antisemitov prestíž napriek tomu, že v oficiálnej politike neakcentovala protižidovské názory do takej miery ako oni, mali však pevné miesto najmä v akcentovaní hospodárskych otázok.²³ Druhá polovica tridsiatych rokov bola v živote Jozefa Bílika, ktorý podľa oblasti svojho rodiska prijal pseudonym Záhorský, vo všeobecnosti prelomovou. Začal chodiť po Slovensku a zakladať fašistické bunky. Bol vraj veľmi výrečný, čo mu zabezpečilo množstvo priateľov a „nasledovníkov“. Bol však aj veľmi dobrým poslucháčom a napriek tomu, že nikdy nebol vojakom a nezúčastnil sa neskorších bojov proti Sovietskemu zväzu,²⁴ dokázal podľa opisov priateľov, ktorí pobudli na východnom fronte či boli v ruskom zajatí, dotvoriť svoju „žido-boľševicko-slobodomurársku“ koncepciu snáh nepriateľov o ovládnutie sveta.²⁵ Záhorský

15 ŠIMONČIČ, J. – PINKAVOVÁ, M. (zost.): *Okresný úrad v Trnave 1923–1945. Katalóg RH a KSČ*. Bratislava 1966, spis 396, 816/26 prez. Katalóg je uložený v Štátnom archíve Bratislava – pobočka Trnava (ŠA BA – pobočka Trnava).

16 SNA, f. PR, 213-381-6. Fašizmus na Slovensku.

17 SNA, f. 604, 604-65-1.

18 Cit. podľa vyjadrení Jozefa Bílika. Pozri BÍLIK-ZÁHORSKÝ, J.: *Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládanie sveta)*. Trnava 1939, s. 4.

19 SNA, f. 604, 604-65-1.

20 Tamže.

21 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 41.

22 *Pamätná kniha mesta Trnavy*, s. 24. Kniha je uložená v ŠA BA – pobočka Trnava.

23 Na druhej strane i samotní najvyšší predstavitelia ľudovej strany sa častokrát nechali uniesť a zašli vo svojich vyjadreniach ďalej. Napr. A. Hlinka podľa časopisu „*Náš boj*“ sa o Židoch vyjadril nasledovne: „*Žid zostane Židom i keď ho tisíc biskupov pokrstí, nie jeden!*“ *Náš boj*, roč. 1, č. 17, 15. mája 1943, s. 3.

24 ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik-Záhorský.

25 SNA, f. 604, 604-65-1.

ského brožúra „Židovská otázka, výňatky z Talmudu“, ktorú vydal v náklade 10 000 kusov v tlačiarňi Spolku sv. Vojtecha v Trnave pod pseudonymom Juraj Závodský, vyvolala veľký rozruch, napriek tomu však mala obrovský úspech a až na 500 kusov, ktoré sa podarilo bezpečnostným orgánom zhabať a spáliť sa celý jej náklad rýchlo vypredal.²⁶ V Trnave, kde pôsobil, údajne existovala tajná protižidovská organizácia, ktorej členov sa nepodarilo vypátrať. Četnícka stanica v Trnave však zistila, že protižidovská akcia bola vedená príslušníkmi Národnej obce fašistickej, ktorej funkcionár Evžen Ružička, vojak v zálohe, „*drsnej a násilníckej povahy*“, už 20. septembra 1936 po uliciach Trnavy rozhadzoval letáky s nápisom „Národ, prebud sa!“²⁷ Sieť protižidovských aktivít v meste však ovládala najmä údajná tajná organizácia s výrazným protižidovským zameraním. Voči tejto organizácii viedla četnícka stanica rozsiahle vyšetrovanie, pretože, ako sa uvádza v jej správe okresnému úradu, „*v poslednej dobe sa v Trnave rozšírila tajná protižidovská propaganda, ktorej vodcami sú viacerí známi antisemiti*“, ktorí udržiavali styky s celoštátnou organizáciou. Počet jej členov sa v Trnave odhadoval na 80, avšak ďalších lákali, „*čo je o to ľahšie, že nálada obyvateľstva je hodne proti Židom*“.²⁸ Ako známy, v Trnave pôsobiaci „antisemita“ sa na viacerých či už letákových, prednáškových či iných aktivitách zúčastnil aj Jozef Bilík.

Tieto organizácie však mali, ako sa zdá, len malý vplyv a neprerástli do väčších rozmerov, neboli schopné organizovať rozsiahlejšie protižidovské vystúpenia. Prelomom pre Záhorského, ako i pre väčšinu Slovákov, bol rok 1938. Už pred vyhlásením autonómnej Slovenskej krajiny vznikla v mieste jeho najväčšej aktivity – v Trnave koncom júla 1938 prvá organizácia Hlinkovej gardy.²⁹ Nadväznosť na myšlienky a sčasti i personálne obsadenie Rodobrany bolo zjavné. Tajomnosť, idúca ruka v ruke s romantickým nádychom, bola akiste sympa-

tická mnohým horlivým mladíkom, na druhej strane však vyhovovala i starším rodobrancom, ktorí po zakázaní činnosti svojej materskej organizácie hľadali priestor na vyjadrenie sa a sčasti boli nápomocní pri tvorení HG. Myšlienka znovuoživenia Rodobrany pod pôvodným názvom sa síce priam natisкала, avšak jej úspech by bol pre zlé skúsenosti Rodobrany so štátnou mocou pravdepodobne neistý. Bolo teda nevyhnutné založiť úplne novú organizáciu, ktorá by však využila niektoré prvky štruktúry, a sčasti i personálne obsadenie svojej predchodkyne. Jozef Bilík bol jedným z tých, ktorým vyhovovala forma novej organizácie a postupne sa stal, podobne ako niektorí ďalší exponenti zakázanej Rodobrany, jednou z ústredných postáv v tunajšej HG.³⁰

Autonómia priniesla členom HG, a teda aj Bilíkovi, možnosť naplno rozvinúť myšlienky na definitívne ovládnutie Slovenska prívržencami (zatiaľ) autonomistickej politiky ľudovej strany. V „novom Slovensku“ bolo vraj potrebné vysporiadať sa najmä s problémom existencie „rozvrtných živlov“, na čo si HG postupom času osobovala priam výhradné právo. Politika vytvárania nepriateľov slovenského národa sa začínala formovať už v počiatkoch organizovania prvých gardistov. Vidieť tu veľký vplyv radikálneho krídla strany a tradícií extrémizmu Rodobrany, ktoré boli neskôr radikálmi zneužívané najmä v protižidovských akciách v čase Slovenskej krajiny a neskôr Slovenskej republiky: „*Z Hlinkovej gardy majú naši nepravníci akýsi strach: Židia, Česi a marxisti si len čosi pošuškávajú. Nejde im do hlavy, ako sa môže Hlinkova garda tak rýchlo rozmáhať v tej Trnave, ktorá bola kedysi červená a v ktorej nebolo radno kedysi autonomistovi ukázať sa na ulici*“.³¹ Česi neoplývali sympatiami HG a komunisti či iné extrémne ľavicové zoskupenia boli pre ľudákov politickým nepriateľom číslo jeden. Podobné názory boli síce prezentované i zo strany HSLS, ktorá však najmä po 6. októbri v neznášanlivosti voči „neslo-

26 ŠA BA – pobočka Trnava, f. Okresný úrad (OÚ) v Trnave 1923–1944, 370–1938, 1853, 103/ prez.

27 ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 370–1938, 1887, 103/ prez.

28 Tamže. Na čele tejto organizácie boli dvaja generáli, z ktorých jeden, známy pod menom Sedláček, cestoval v tomto období po Slovensku. V Trnave jej vodcami boli Ľudovít Tibenský, N. Štefkovič a N. Režucha, ktorí ako jediní udržiavali kontakt s centrálnou organizáciou rozprestierajúcou sa po celom území ČSR.

29 SOKOLOVIČ, P.: Vývoj Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí formovania vzťahu k HSLS v období do 6. októbra 1938. In: LACKO, M. – DUCHOŇ, M. – VARŠO, I. (zost.): *Historické rozhľady I*. Trnava 2004.

30 Nadväznosť na štruktúru Rodobrany bola zjavná napríklad v tom, že od prvej schôdzky 7. júla za zatiaľ neformálneho predsedu (nebol ešte zvolený výkonný výbor) bol považovaný úradník Spolku sv. Vojtecha, bývalý člen Rodobrany Jozef Baxa, ktorý bol podľa Gardistu jedným z duchovných otcov myšlienky založiť organizáciu mladých autonomistov. *Gardista*, roč. 1, č. 3, 4. 2. 1939, s. 5.

31 *Slovák*, roč. 20, č. 181, 11. 8. 1938, s. 5.

venským elementom“, najmä Židom, azda pre veľkú angažovanosť gardy v tejto otázke výrazne zaostávala. HG ako extrémne hnutie svoju ideológiu okrem podpory radikalizmu HSLS automaticky musela postaviť na opozičnej platforme voči predstaviteľom opačných názorov na vývoj situácie na Slovensku. Výdatne im v tom svojimi prednáškovými akciami a protižidovskou propagandistickou činnosťou medzi obyvateľstvom pomáhali aj radikáli podobní Bilíkovi, akých bolo v tej dobe na Slovensku akiste viacero.

Je pozoruhodné, že už v prvých dňoch existencie autonómneho Slovenska práve Trnava zažila masové vystúpenia veľkého počtu obyvateľstva namierené najmä voči židovským spoluobčanom. Neprekvapí preto, že protižidovské výtržnosti sa diali na pozadí veľkých celospoločenských udalostí či zmien. Súvisí to najmä so zažitou praxou obyvateľstva vyjsť vo veľkom počte do ulíc tak v časoch radosti, ako i v časoch smútku a v kruhu rovnako zmýšľajúcich ľudí rovnako vyjadriť svoje postoje na aktuálne spoločenské otázky. Ako to však už býva, na takýchto akciách začína pôsobiť davová psychóza, extrémne názory sa v bezmennej

mase šíria veľmi rýchlo. V takom ovzduší je od slov k činom veľmi blízko. Preto niet divu, že prvá z veľkých protižidovských akcií v Trnave, a fakticky i v rámci celého Slovenska, sa uskutočnila iba deň po dôležitom medzníku v jeho dejinách – 7. októbra 1938. Historická udalosť – vznik autonómneho Slovenska mala odozvu na celom území krajiny, a prirodzene i v Trnave, kde sa v piatok 7. októbra vo večerných hodinách konalo manifestačné zhromaždenie pred mestským domom, zorganizované miestnou organizáciou HSLS na oslavu ustanovenia prvej slovenskej vlády.³² Radostnú náladu vyjadrilo okolo 2000 ľudí, zväčša študentov a mládeže, zapálením množstva fakieľ a lampiónov. Na druhej strane však prvýkrát otvorene vyjadrilo množstvo prevažne mladých radikalizovaných obyvateľov mesta skandovaním hesiel ako „*Slovensko Slovákom, Palestína Židákom, Židia von, Česi von*“,³³ svoje dlho potláčané názory na riešenie vzťahu Slovákov k „*neslovenským a štátu nebezpečným elementom*“. Problémy novovzniknutej slovenskej vláde nenarobili len prevolávané šovinistické heslá trnavskej mládeže, lež ich praktické vyjadrenie, najmä v podobe ničenia

Trnavská tehelňa.

32 Pamätná kniha mesta Trnavy, s. 39.

33 ŠIMONČIČ, J. – PINKAVOVÁ, M. (zost.): *Okresný úrad v Trnave 1923–1945. Katalóg RH a KSČ*, spis 1868, 2083/1938 prez.

židovského majetku. Rozvášnený dav stačil počas pochodu mestom vyjadriť aj svoj vzťah k „českej nadvláde“ strhnutím štátnych vlajok zo štátneho gymnázia, meštianky, poštového úradu a z obchodu obchodníka Plemla. Výsledok celej akcie bol „úctyhodný“. Za obeť padlo 898 okenných tabúľ, 2 výklady a niekoľko okenných rámov v celkovej škode asi 20 000 korún.³⁴ Najväčší podiel viny na plienení nesú najradikálnejší aktivisti, ktorí sa neuspokojili s výsledkom manifestácie a po jej ukončení okolo 23. hodiny vnikli do Kapitulskej ulice, v ktorej bývalo najviac židovských rodín a vybijali okná až do príchodu četníkov a mestskej polície.³⁵ Obviňovať z tejto akcie paušálne HG by nebolo namieste, i keď medzi výtržníkmi boli akiste aj členovia Hlinkovej gardy. Treba si uvedomiť, že v tomto čase garda ešte nebola z pozície štátneho aparátu organizačne podchytená, preto nemožno absolutizovať jej úlohu v tejto akcii. Treba však dodať, že podobné typy ľudí, aké vystúpili na tejto demonštrácii, sa vo veľkom počte hlásili za členov gardy, ktorá sa v neskoršom období, napriek viacerým pokusom o vnútornú očistu, z tejto situácie nedokázala spamätať. Rétorika a zacielenie gardy bola na jednej strane sympatická radikálnym nacionalistom, ktorí privítali vytvorenie prostredia, v ktorom mohli ventilovať svoje dlhý čas potláčané šovinistické nálady. Táto skupina ľudí sa do HG hlásila ešte v čase, keď nebolo vytvorené žiadne ústredie a prakticky neexistovala žiadna kontrola v prijímaní nových členov. Do gardy takisto vstupovalo množstvo bývalých Rodobrancov, ktorým bola akiste sympatická tajná forma organizácie členstva spred 6. októbra. Práve oni boli jednou z príčin radikalizácie praktickej politiky HG. Samotná protižidovská demonštrácia našla odozvu v garde aj strane tak na miestnej, ako i celoslovenskej úrovni. Sidora zastihla správa o udalostiach v Trnave už v sobotu ráno v Prahe.³⁶ V osobitom vlaku vezúcom vládu z Prahy do Bratislavy bola predmetom úvah, v ktorých prevládal názor, že Dr. Tiso ako

predseda vlády sa v plánovanej reči z balkóna Národného divadla ostro postaví proti akýmkoľvek akciám na vlastnú päsť.³⁷ Tak sa aj stalo. Jeho reč prenášaná rozhlasom akiste prispela k upokojeniu situácie nielen v Trnave, lež prakticky na celom Slovensku.³⁸ Rozvážne zareagovala i miestna organizácia HSLS, ktorá paradoxne i v súčinnosti s veliteľstvom HG vyzvala, ako viackrát potom v podobných prípadoch (napriek účasti jej členov na podobných akciách) obyvateľstvo k rozvahe. Na druhej strane boli výtržnosti napriek aktivite vlády a miestnej organizácie strany vyústením zmenených vnútorných a v neposlednom rade zahraničnopolitických pomerov, ktoré podobným snahám radikálov len nahrávali. To, že ich vláda či strana odsúdila, samozrejme, nemuselo s určitosťou znamenať, že ich neschvaľovala, protižidovské nariadenia a účasť gardy na kontrole ich vykonávania však v roku 1938 ešte nedospeli do toho štádia, ako v nasledujúcom období. Aj vláda preto, možno aj vzhľadom na udržanie si akéhosi renomé pred českou stranou v zatiaľ ešte spoločnom štáte, výtržnosti síce odsúdila, v podtexte vyjadrení predstaviteľov mesta, strany či národného výboru však bolo badať, že ich odsúdili nie z pozície kresťanskej lásky voči Židom, ale z pozície záchrany majetku a prestíže.

Ovzdušie nenávisti a strachu je živnou pôdou pre ľudí podobných Jozefovi Bílikovi, ktorí si za svoj cieľ kladú obyčajné vybitie agresívnych chŕťok. Motorom ich konania je často i honba za kariérou a vidina ľahkého zisku. Bílikov príklad je však od kariéristov, ktorí sa proti Židom exponovali vidiac zdroj príjmov, odlišný najmä v tom, že sa exponoval už dávnejšie. Výsledok bol však rovnaký. Mal šťastie, že pomery v novotvoriacom sa Slovensku nahrávali do karát práve takým ľuďom, ako bol on. Stal sa z neho postupne jeden z najagilnejších antisemitov, organizátor a podnecovateľ viacerých protižidovských vystúpení, letákových či prednáškových akcií. Ako redaktor viedenského rozhlasu pôsobil na široké vrstvy slovenského

34 Tamže.

35 Tamže.

36 ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 215.

37 Tamže, s. 215.

38 Tiso medzi iným vo svojej reči napomína k udržaniu poriadku a spravodlivosti: „*Toto skvelé ovocie (vyhlásenie autonómie – pozn. P. S.) nesmie byť zneuctené a znesvätené nijakými známami anarchie a rozkladu. Svoju slovenskú revolúciu sme uskutočnili nie prelievaním krvi, ale so spevom na perách. Tým sme sa zaradili medzi najvyspelejšie národy. Zachovajme si túto líniu i naďalej. Zachovajme disciplínu a poriadok. Naša pravda zvíťazila, naše právo je už v našich rukách, nedajme si ho vyrvať nepremysleným počinaním, čo by iste nastalo, keby sme sa svetu predstavili ako rušitelia občianskeho poriadku a znášanlivosti.*“ Cit. podľa ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938, s. 215.

obyvateľstva. Práve vysielanie viedenského rozhlasu bolo pre radikála jeho razenia vhodným umiestnením. Rozhlas totiž, odhladnuc od oficiálnej politiky slovenskej autonómnej vlády, prezentoval výslovne štvavé protizidovské názory a v podstate kopíroval neskoršie Záhorského vyjadrenia v tlači či v knižnej podobe.³⁹

Svojou aktivitou a zanietením získal Bílik po 6. októbri v trnavskej HG veľký vplyv na silné radikálne kruhy dožadujúce sa rýchlejšieho riešenia židovského problému, ktoré nabádal na odpor voči slovenskej vláde. Tá podľa neho nedostatočne razantne postupovala v židovskej otázke. Okrem „literárnej a publicistickej“ činnosti svoje myšlienky rozširoval medzi radových gardistov, ako i študentov a mládež prostredníctvom veľkého počtu prednášok. Na nich agitoval za potieranie Židov a za odboj proti slovenskej vláde, ktorú označil za „Schuschnikovštinu“.⁴⁰ „Obviňoval ju z nečinnosti, oklamania slovenského národa a neschopnosti vládnuť, pričom nabádal poslucháčov k odbojovému združeniu, že si musia sami robiť poriadok a odstrániť všetkých záškodníkov a to jak Židov, tak aj tých, čo sa dali od nich kúpiť“.⁴¹ V hostinci „Skalická búda“ nadával na Dr. Tisu, že je vyžrané prasa, musí byť odstránený, lebo nič proti Židom nepodnikne, židovský zákon nevydá, lebo jeho brat má židovku za manželku a „šéfovi propagandy Šaňovi Machovi nadával do „kurváčov“, ktorý „pojedal všetky kurvy v Piešťanoch“.⁴² Hoci podobné vyjadrenia o Machovi boli v tej dobe rozšírené,⁴³ Záhorský bol za svoje vyjadrenia vyšetrovaný, dokonca 14. februára 1939 mu bol odobraný cestovný pas, ktorý mu však bol vzápätí po odvolaní sa 24. marca 1939 vrátený. Vedomý si podpory, ako sám hovoril „verných Hlinkových

gardistov“ čakal, až bude zatvorený v llave, pričom veril, že ho títo z väzenia vyslobodia. Svoje vyjadrenia pred svedkami odôvodňoval tým, že už nemôže ísť po ulici, „lebo na mňa pokrikujú, že sa tu nič nerobí, židovská otázka sa nerieši a to sa tak nedá vydržať“. Svedkovia, ktorí vo veci vypovedali, tak učinili však len so sľubom, že nebudú musieť vystúpiť verejne a nepodarilo sa zohnať takých svedkov, ktorí by boli ochotní proti nemu svedčiť.⁴⁴ Mohlo to byť spôsobené akiste jeho napojením na vplyvné kruhy a z obavy z represii. Mal totiž za sebou údajne väčšinu miestnych Hlinkových gardistov⁴⁵, ktorí by prípadného oponenta boli schopní veľmi rýchlo „priviesť k rozumu“.

Naviazanosť Jozefa Bílika na Hlinkovu gardu vidieť aj z listu, v ktorom trnavský Národný výbor žiadal pohotovosť mestskej polície dňa 27. októbra 1938 od 20.00 hodiny. Na tom by nebolo nič zvláštne, oveľa zaujímavejší je však dôvod, pre ktorý sa mala pohotovosť polície konať. Národný výbor týmto listom totiž oznámil konanie „prednášky Jozefa Bílika-Záhorského“ na tému „Židovstvo, boľševizmus, slobodné murárstvo, ich podstata, práca a cieľ“, ktorá sa mala konať práve v tento deň v uvedenej hodine v miestnostiach mestského divadla v Trnave.⁴⁶ Angažovanie sa NV v jeho prednáške zjavne dokumentovalo skutočné zameranie výboru a len podčiarkovalo jeho napojenie na radikálov v trnavskej Hlinkovej garde.⁴⁷ Aj na tomto príklade vidieť, že sa Jozef Bílik stal v miestnej organizácii Hlinkovej gardy rešpektovanou osobou. Ako redaktor dokonca napísal článok aj do Trnavských novín⁴⁸ pod nadpisom „Vplyv a práca Židov“, v ktorom sa snažil čitateľom dokázať, že „vykorisťovanie kresťanských národov Židom ešte nestačí.

39 DELFINER, H.: *Vienna broadcasts to Slovakia 1938–1939. A case study in subversion*. New York, London 1974. Vysielanie viedenského rozhlasu malo vplyv na udalosti na Slovensku najmä na prelome rokov 1938 a 1939. Pozri napr. MUTŇANSKÝ, Ľ.: *Tu ríšsky vysielateľ Viedeň*. Viedeň 1939.

40 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku*, s. 222–223.

41 Tamže, s. 223.

42 ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 371-1939, 219, 107/ prez.

43 SNA, f. 209, 209-840-1. Zo správy pre Ústredné veliteľstvo Rodobrany z 7. 11. 1939 vyplýva, že v skalickom kraji sa o Machovi napríklad rozprávalo, že „berie vysoký plat, rád chodí po dedinách, tam si zareční, dobre sa naje. Kde môže vyhľadáva dievčence, so svojou manželkou žije veľmi zle, lebo mu táto všetko vyčíta. Rád sa zabáva po nočných lokáloch, opíja sa a rozhadzuje peniaze“.

44 ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 371-1939, 219, 107/ prez.

45 Tamže.

46 ŠA BA – pobočka Trnava, f. Mestský úrad (MsÚ) Trnava, šk. 10, 23400/ 1938 adm.

47 Pozri SOKOLOVIČ, P.: Národný výbor v Trnave a jeho vzťahy k Hlinkovej garde v roku 1938. In: LACKO, M. – DUCHOŇ, M. – VARŠO, I. (zost.): *Historické rozhľady II*. Trnava 2005, s. 172.

48 *Trnavské noviny*, roč. 2, č. 33, 13. 8. 1939, s. 2.

49 Trnavské noviny pomohol založiť práve miestny Národný výbor, ktorý založil družstvo na ich vydávanie. Tamže, roč. 1, č. 2, 11. 12. 1938, s. 5.

Trnava.

*Oni pri každej príležitosti sa snažia im ešte aj škodiť“.⁴⁹ Pre Slovákov v tom období, v ktorom sa ku katolíckej viere hlásila väčšina obyvateľstva,⁵⁰ bol najzrozumiteľnejší Bili-
kov výklad vplyvu Židov na údajné oslabenie autority duchovenstva a viery. V článku dokazoval, že Židia sa snažia u Slovákov oslabiť vieru, a tak rozdvojiť ľud, lebo „nesvorným ľudom ľahšie vedia vládnuť ako so svorným“.⁵¹ Dotkol sa aj otázky, ktorá sa nielen na stránkach Trnavských novín objavovala čoraz častejšie. Postavenie „kresťanských“ slúžok slúžiacich u Židov bolo zo strany Hlinkovej gardy v Trnave viackrát podrobené ostrej kritike. Župný veliteľ gardy v Trnave Jozef Bányai dokonca aj neprístojnosti gardistov voči židovským ženám ospravedlňoval tým, že gardisti len konali to, čo Židovky vykonávali na svojich slúžkach: „Zase reči ... predsa keď chcú gardisti niekoho vypo-*

čuť a on nechce po dobrom odísť na veliteľstvo, čo majú robiť? Vezmú ho násilne ... A tá robota židovských paničiek, to je ešte menšia vec. Počul som, že ktorúsi vypočúvali. Pri tej príležitosti kázali jej, aby vydrhla okná, lebo práve na ňu bolo oznámenie, že týrala svoje slúžobné. Či je to také strašné?“⁵² Jozef Bílik však zašiel ešte ďalej a Židov obvinil nielen z týrania slúžobníč, ale priam z nemravností páchaných na slovenských ženách: „Preto sa tiež (Židia – pozn. P. S.) snažia pôsobiť nemravňujúcim spôsobom na kresťanský ľud. Berú mu nielen vieru, ale aj mravnosť a vážnosť k mravnosti. To sa často robí so slúžkami, kojnyňami atď., ktoré slúžia u Židov. Preto musíme i tento problém čo najskôr rozriešiť a toto úplne raz a navždy znemožniť, lebo teraz všetci poznáme názory Židov o kresťanskej žene. Aj v oboru nemravnej literatúry vedú Židia

50 Napríklad podľa štatistiky z roku 1930 sa na Slovensku ku katolíkom hlásilo 71, 6 percent obyvateľov a 16, 5 percent vyznávalo protestantizmus augsburského vyznania. Pozri HOENSCH, J. K.: *Studia Slovaca. Studien zur Geschichte der Slowaken und der Slowakei*. München 2000, s. 156.

51 *Trnavské noviny*, roč. 1, č. 2, 11. 12. 1938, s. 5.

52 Tamže, roč. 2, č. 18, 30. 4. 1939, s. 2. Zaujímavo to znie z úst bývalého člena Spolku maďarských akademikov (vlastným menom sa volal Útrata) a známeho prevracača kabátov, ktorý sa dobre chopil príležitosti a po prevrate vstúpil do služieb HG, v rámci ktorej sa z neho stal jeden z najhorlivejších antisemitov. Podľa správy žandárskej stanice v Trnave pre ÚŠB z 21. júna 1940, ktorú vypracovala na jej príkaz v súvislosti s protivládnu atmosférou v trnavskej garde a letákovou akciou namierenou proti jej politike a odvolaniu A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG bol „občiansky nezachovalý“. Pozri ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 372-1940, 471, 121/ prez.

hlavné slovo. Celé masy obrázkov, fotografií ... púšťajú do sveta, znemravňujú tak Gojov, čo je ich cieľom a pýchou. Za každé zlo spôsobené Gojovi sľubuje sa v Talmude odmena po smrti“.⁵³ Podobne sa vyjadroval aj vo svojej známej knihe – komentovanom diele „Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládanie sveta)“, v ktorom „slovenskej verejnosti na výstrahu“ podal okrem známych protokolov v úvodnej časti stručný exkurz do, podľa neho, zaručených informácií o židobolševicko-slobodomurárskom sprisahaní proti ľudstvu. Podľa vlastných slov si bol istý, že „každý, kto túto knihu prešľahuje a pochopí jej obsah v plnej miere, všemožne sa pričiní o to, aby táto medzinárodná kučeravá krivonosá pliaga nemala viacej miesta a to nielen medzi nami, ale ani medzi ostatnými árijskými národmi“.⁵⁴ Čitateľom sa zároveň v úvode prihovára a prosí ich, že keď pochopia obsah knihy, majú ho nasledovať „do boja proti tejto drzej pliaže, ktorá pripravuje skazu a najväčšie otroctvo celému árijskému svetu“.⁵⁵ Dielo je o to zaujímavejšie, že vyšlo v januári 1939, teda v čase, keď na Slovensku pod vplyvom Nemcov vrcholilo rasové videnie židovského „problému“.⁵⁶ Varoval v ňom pred tým, že „Júda má ešte stále veľkú moc“ a Slováci si musia uvedomiť, že „Židovstvo je našim najväčším nepriateľom, ktorý nám pripravuje najstrašnejšiu skazu a otroctvo“.⁵⁷ Svoju knihu vydal aj po vzniku Slovenskej republiky, doplnil v nej však úvod o aktuálne pasáže, v ktorých sa venoval pôsobeniu slovenských vojakov na východnom fronte, ktorí videli, čo Slovákom pripravovala „smečka medzinárodných krivonosých vrahov a zločincov“.⁵⁸ Chválil v nej zároveň Adolfa Hitlera, ktorý podľa neho zachránil celú Európu pred pustošením a židovským bolševizmom, a zároveň tvrdil, že dobre bude až vtedy, keď z Európy pôjde preč posledný krivonosý kučeravý Žid.⁵⁹

V Trnave mali jeho knihy relatívne veľkú úspešnosť a jeho slová padli na úrodnú pôdu ešte v roku 1938, aj r. 1939, keď bol dokonca zo strany miestnych rabinov označený za podnecovateľa protižidovských nepokojov. Jeden z najväčších sa odohral koncom roka 1938. Hoci sa po Viedenskej arbitráži prejavila v meste istá stagnácia v organizovaní väčších protižidovských akcií, podnetom k najmasovejšiemu vyjadreniu anti-semitských nálad sa stal slávnostný nástup Hlinkovej gardy trnavskej oblasti vo štvrtok 8. decembra 1938. Akiste sa ho zúčastnilo množstvo extrémistov, buď priamo z radov HG, alebo len radikálne zmýšľajúcich jednotlivcov či skupín, isté však je, že práve oni boli podnecovateľmi protižidovských akcií v noci z 8. na 9. decembra, ktoré v dovtedajšej modernej histórii Trnavy nemali obdobu. Do neskorých nočných hodín sa v Trnave zdržalo množstvo „nepovolaných živlov z okolitých dedín“, ktoré „v podnapilom stave chodili po meste a vykrikovali rôzne protižidovské heslá“.⁶⁰ A od slov k činom už nie je ďaleko. O 21.30 hod. „neznámy páchatel“ vnikol zadným oknom do židovského kostola na Halenárskej ulici v Trnave a zapálil skriňu s bohoslužobnými predmetmi, na ktorých škoda činila 177 080 korún.⁶¹ Škoda bola o to väčšia, že hlúchik mladíkov zoskupených na ulici sa snažil zabrániť privolaniu miestnych hasičov zadržaním domovníka Michala Michnu, avšak na prekvapenie ani četníci, ktorí prišli už o 22.00 hodine nezistili žiadne usvedčujúce dôkazy, lebo „pri požiari bolo viacero zvedavcov, ktorí zapálenie schvaľovali a znemožňovali ďalšie šetrenie“.⁶² Na celej akcii sa pravdepodobne zúčastnili aj členovia alebo sympatizanti HG, no takmer všetci, čo v Trnave niečo znamenali, však tieto akcie odsúdili. Vládny komisár Dr. František Orlický, predseda národného výboru František Ondruš ako i veliteľ Hlinkovej gardy Dr. Vendel Šuran vydali pla-

53 *Trnavské noviny*, roč. 1, č. 2, 11. 12. 1938, s. 5.

54 BÍLIK-ZÁHORSKÝ, J.: *Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládanie sveta)*, s. 4.

55 Tamže.

56 MEDVECKÝ, M., SCHVARC, M.: Juloslav Janek – dobrodruh v osídlach spravodajských služieb. In: *Pamäť národa*, roč. 4, č. 2, 2008, s. 39, HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945*. Bratislava 2007, s. 39–41.

57 BÍLIK-ZÁHORSKÝ, J.: *Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládanie sveta)*, s. 15.

58 ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, obžaloba z 23. 4. 1947. Jozef Bílik mal zaiste na mysli okrem iného aj rozličné surovosti NKVD páchané na vidieckom obyvateľstve, ktoré u slovenských vojakov zanechali hlboké stopy. Pozri LACKO, M.: Slovenskí vojaci a sovietsky raj. (Dotyky Slovákov s komunizmom v lete 1941.) In: LACKO, M. – DUCHOŇ, M. – VARŠO, I. (zost.): *Historické rozhľady II*.

59 BÍLIK-ZÁHORSKÝ, J.: *Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládanie sveta)*, s. 15.

60 ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 392-1938, 38472, 330/ adm.

61 Tamže.

62 Tamže.

gáty, v ktorých oznamovali, že „proti výtržníkom bude prísne zakročené, lebo vybijaním oblokov, krádežou tovaru a podpaľáčstvom židovská otázka sa nevyrieši, ale ničí sa národný majetok a poškodzuje sa i prestíž nového Slovenska“.⁶³ Proti výtržníkom prehovorili v rozhlase minister Pavel Teplanský a šéf Úradu propagandy Alexander Mach.⁶⁴ Napriek tomu, že nijaký príslušník HG v tejto súvislosti nebol obvinený, celá akcia vrhala nedobré svetlo na trnavskú Hlinkovu gardu. Jej najvyšší predstavitelia sa od nej snažili dištancovať. Veliteľ Vendel Šuran v článku z 18. decembra zaútočil na „nactíutíhačov a ohováračov“ slovami: „Vieme, čo sa stalo 8. decembra 1938 v noci, že nezodpovedné živly ... dopustili sa rozličných nedovolených trestných činov a to len preto, aby sa poškodilo meno gardistov a autonomistov vôbec. Podotýkam, že všetličo sa zveličovalo ... Prehlasujem, že gardisti nemali účasť ani na jednom trestnom čine z ktorého boli podozrievaní, lebo nie je gardistom ten, ktorý nebol predsedníctvom HG v Trnave prijatý ... Gardisti a priatelia HG, neverte takýmto zločincem, ktorých účelom je robiť zase rozvrat medzi statočnými Slovákmi.“⁶⁵ Vypálenie synagóg v Trnave našlo odozvu v dobovej propagande, ktorá v nej videla len logické vyústenie židovskej politiky a poukazovala na fakt, že „aj keď verejne voláme, že na ramená zlodějov patria nie gardistické, ale trestanecké pásy ... nemôžeme nepoukázať, že oni (Židia – pozn. P. S.) vlastne žnú čo siali alebo sami, alebo aspoň ich ľudia ... Bola preto celkom zbytočná aj cesta židovskej delegácie k p. biskupovi Dr. Jantauschovi, lebo išlo o protižidovský prejav, ktorý vyvrel nie z náboženského ale z národného pobúrenia“.⁶⁶

Okrem väčších akcií súvisiacich s koncentrovaním veľkého počtu extrémistov na jednom mieste kolorovali ovzdušie početné protižidovské akcie menších skupiniek, v ktorých si najmä mladí Trnavčania násilníckej povahy vybíjali agresivitu. Akcie tohto cha-

rakteru vznikali väčšinou spontánne, keď sa stretla väčšia skupinka často podgurážených priateľov. Na druhej strane za mnohými z výtržností stáli organizátori ako Jozef Bílik, ktorí sa ich síce priamo nemuseli zúčastňovať, boli však podnecovateľmi protižidovských nálad a zosnovateľmi plánov na útoky voči židovským spoluobčanom. Ich cieľom sa stali najmä okná domov židovských majiteľov, alebo Židia idúci osamelo v nočných hodinách mestom. Množstvo trnavských Židov žilo v strachu pred bitkou a v nočných hodinách nevychádzalo von.⁶⁷ Priam pravidelnými sa tieto výtržnosti a bitky stali najmä v prvých dvoch mesiacoch roka 1939, keď sa trnavskí Židia sťažovali, že „deň čo deň sú bez každého dôvodu napadnutí a dobití a jednotlivcom okná sa vybijajú“.⁶⁸ Došlo to až tak ďaleko, že obe židovské náboženské obce v Trnave listom z 25. januára 1939 žiadali ministerského predsedu Jozefa Tisu, aby zasiahol, keďže okresný úrad podľa nich zakročiť nechce a mestská polícia nič nepodnikne.⁶⁹ Predsedníctvo slovenskej vlády zaslalo 2. februára 1939 sťažnosť na vyšetrenie okresnému náčelníkovi s poukázaním „ak pozorovanie poukazuje na výčiny členov Hlinkovej gardy, po dohode s miestnym veliteľom HG k tomu, aby bezodkladne bolo zjednané mierne ovzdušie v záujme ochrany života, zdravia a majetku miestneho obyvateľstva židovského viero- vyznania až do zákonnej úpravy židovskej otázky.“⁷⁰ Vyšetrovanie četníckej stanice potvrdilo, že sťažnosť sa v podstate zakladá na pravde, pričom poukázala na to, že tieto výčiny boli vyprovokované slovenským hlásateľom viedenského rozhlasu a „bývalým fašistickým tajomníkom Jozefom Bílikom-Záhorským“, príslušníci HG v mnohých prípadoch tieto počiny trpeli a páchatelov a rušiteľov poriadku skrývali aj tam, kde ich pri čine videli alebo poznali. Stávali sa totiž prípady, najmä ak šlo o vyšetrovanie výčinov proti židovským občanom, že členovia HG konajúci strážnu službu častokrát neboli nápomocní četníctvu, ba dokonca marili jeho

63 Pamätná kniha mesta Trnavy, s. 43.

64 Tamže.

65 Trnavské noviny, roč. 1, 18. december 1938. Priamymi páchatelmi vypálenia synagóg, ako ukázalo vyšetrovanie, neboli gardisti, ale traja „dosiaľ neznámi vojaci“ a mladíci Anton Mazan, Ján Belko a Štefan Masár, ktorí vypálili ortodoxnú synagógu. Páchatelov vypálenia druhého kostola sa policajným orgánom nepodarilo vypátrať. ŠIMONČIČ, J. – PINKAVOVÁ, M. (zost.): Okresný úrad v Trnave 1923–1945. Katalóg RH a KSČ, spis 1878, 2513/ 1938.

66 Tamže.

67 ŠA BA – pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 393–1939, 3991, 344/ adm.

68 NIŽŇANSKÝ, E.: Holokaust na Slovensku, s. 218.

69 SNA, f. 209, 209-837-7. Správa trnavských Židov Jozefovi Tisovi z 25. 1. 1939.

70 NIŽŇANSKÝ, E.: Holokaust na Slovensku, s. 219.

prácu a neprezradili rušiteľov poriadku ani v prípadoch, ak o nich vedeli, resp. aj ich pristihli pri čine. Napriek tomu četníci zaisťovali ako jedných z páchatel'ov mladíkov Jána Belku, Viktora Holinku a Štefana Klču. Je príznačné, že na základe amnestie z 23. marca 1939 bolo proti nim trestné pokračovanie zastavené.⁷¹ Aj na týchto príkladoch vidieť, že Jozef Bílik nebol len obyčajným protižidovským exponentom, akých mohli po Slovensku v tom období chodiť stovky, ale jeho slovo v Trnave malo istú váhu, najmä medzi radikálnymi gardistami. Napriek tomu sa potom jeho meno na istý čas z policajných správ vytráca a objavuje sa až v roku 1940 v súvislosti s odvolaním Alexandra Macha z funkcie Hlavného veliteľa Hlinkovej gardy a s krízou, ktorá nastala okolo salzburských rokovaní v lete 1940.⁷²

Prívrženci zosadeného Macha v Trnave sa však nemienili vzdať a vyšli do protiútok. Po celom Slovensku gardistickí velitelia napriek vyjadreniam Františka Galana, ktorý sľuboval, že sa jemu verným hojne odmení,⁷³ množili písomné vyjadrenia podporujúce Machovo zotrvanie vo funkcii.⁷⁴ Následkom nesúhlasu s týmto krokom bolo v Trnave rozhadzovanie letákov po meste, v ktorých stálo: „*Chceme vedieť, prečo odstúpil Mach? Prečo sedí v Ilave slovenský národovec, rím. kat. farár Fr. Boháč? Odstráňte bielych Židov? Chceme vládu tvrdých rúk, ale spravodlivú! Chceme vládu Šaňa Macha! V slovenskej vláde nesmejú sedieť politickí zbohatlíci a korupčníci! Žiadame statočné plnenie povinností, ktoré vyžaduje priateľstvo slovensko-nemecké. Chceme vládu, ktorá vyrieši 100%-ne sociálnu, židovskú otázku, odstráni čechoslovákov zo súkromných služieb, z vedúcich miest a postará sa o hmotné zabezpečenie drobných slovenských ľudí!!!*“⁷⁵. Gardistické hnutie za návrat Macha do funkcie hlavného veliteľa, resp. do

kresla vo vláde netreba generalizovať, bolo však zjavným prejavom nespokojnosti s jeho odvolaním a politikou vlády, ktorá neprihliadala na požiadavky radikálov. Okrem spomenutého letáku bol v dňoch 25. a 26. mája rozhodnutý po meste i leták s nadpisom „*Bratia statoční Slováci!*“. Podľa správy žandárskej stanice v Trnave sa časť z 1200 letákov dostala aj k Jozefovi Bílikovi. Zaujímavé na celej záležitosti je práve jeho meno. Ako je známe, Bílik mal aj na radikálov v HG veľký vplyv. Ešte zaujímavejší je jeho postoj preto, že v predchádzajúcom období proti Machovi nešetril vulgarizmami a obvineniami zo záletníctva. Pozoruhodné je, že podľa správ podobne zmýšľal aj neskôr, ba dokonca o Machovi tvrdil, že sa bojí ísť do Trnavy, lebo Trnavčania vraj na niektoré jeho postoje nezabudli a on sám v neho stratil dôveru.⁷⁶ Režim proti najexponovanejším šíriteľom letákov tvrdo zakročil. Najaktívnejší Machovi sympatizanti Jozef Zemko, ako aj Alexander Floriš boli na príkaz ÚŠB zatknutí a poslaní do zaisťovacieho tábora v Ilave. V tomto období bol za „pomluvu“ na základe rozsudku zo dňa 28. 6. 1940 zatknutý a uväznený aj Bílik.⁷⁷ Je príznačné, že už o mesiac bol prepustený.⁷⁸

Podobné letáky boli rozhadzované v Bratislave aj v iných mestách.⁷⁹ Pri nich sa však tiež spomína meno Jozefa Bílika, ktorý bol v radoch radikálov, podľa vyjadrení vyšetrovaných veľmi známy. Jeden z organizátorov letákových akcií Jakub Gron sa pri vyšetrovaní na ÚŠB vyjadril nasledovne: „*Cieľom mojich letákov bolo urýchliť zmenu vlády a dať na vedomie pánu prezidentovi republiky, že je zavádzaný a že aj tento by mal odísť z funkcie prezidenta republiky. Podľa môjho názoru Šaňo Mach bol odstránený z politického života na úkor záujmov slovenského národa a štátu, pretože Mach je reprezentantom nemeckej politickej orien-*

71 Tamže, s. 225.

72 O salzburských rokovaníach a vzťahoch medzi tzv. Tisovou a Tukovou skupinou pozri napr. LIPTÁK, L.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329–365, VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*. Bratislava 1991, s. 212–243.

73 Galan údajne vyslovil slová: „*Vieš, tých veliteľov, ktorí zostanú, tých aj inak odmením*“. SNA, f. Národný súd (NS), 13/46 Otomar Kubala, mikrofílm II. A-922, Pamätný spis (Výpis z pamätného záznamu) z 20. 6. 1940.

74 SNA, f. 604, 604-65-1.

75 ŠA BA - pobočka Trnava, f. OÚ v Trnave 1923-1944, 372-1940, 471, 121/ prez.

76 Z pamäti Mikuláša Gaceka vyplýva, že Bílik sa vyjadril v tom zmysle, že „*Mach sa neodváža ísť do Trnavy. Sme tvrdí, tak ľahko nezabúdame*“. Pozri GACEK, M.: *Surová býva vše pravda života. Denníkové zápisky z rokov 1937–1944*, s. 123.

77 ŠA BA, f. LS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, Udanie Stanice Národnej bezpečnosti v Trnave.

78 Tamže.

79 SUŠKO, L.: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. 2. Buch, Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava 2008, Dokument 270-S, s. 403. Zápisnica z vyšetrovania Jakuba Groma na ÚŠB.

tácie ako aj Jozef Joštiak, Pavel Krchňák, Karol Murgaš, Jozef Bílik ako aj ja. S touto skupinou Š. Macha sa ideove stotožňujú a ju podporujú pán predseda vlády Dr. Tuka a myslím, že aj pán minister nár. obrany generál Čatloš.“⁸⁰ Meno Jozefa Bílika sa tak jeho zapojením do Nemcami ostro sledovaného zápasu o formu vlády na Slovensku v lete 1940 dostalo aj do správ, ktoré sa dostávali na stôl vplyvným nemeckým predstaviteľom.⁸¹

Podobne ako viacerí jemu podobní radikáli aj Bílik sa rozhodol vyťažiť zo svojho postavenia maximum. Nahrávala mu do karát aj situácia, ktorá sa vyvinula okolo tzv. konečného riešenia židovskej otázky. Arizácia sa stala zdrojom príjmov mnohých Trnavčanov a Slovákov, ktorí boli ochotní zbohatnúť na ľudskom utrpení.⁸² Ako jeden z mnohých sa výhodne dostal k židovskému majetku arizovaním tehelne Diamant Heinrich (Diamantova tehelná) na Bučianskej ceste v Trnave, ktorú vlastnili Fridrich Matzner a Alexander Adler. Cesta k tomuto majetku bola pre Záhorského pozoruhodná. Z viacerých zdrojov vyplýva, že ho dostal na priamu intervenciu Alexandra Macha, ktorý osobne napísal list na Ústredný hospodársky úrad predsedovi Morávkovi.⁸³ Machovo meno je v tomto prípade vzhľadom na fakt, že Bílik ho viackrát urážal, dosť zarážajúce. Správa o činnosti Jozefa Bílika zachovaná vo fondoch SNA, vysvetľuje situáciu tak, že Mach, ktorý sa ho údajne „obával snáď ako konkurenta alebo ako výtečného rečníka“, sám sa angažoval v otázke pridelenia arizovaného majetku: „aby po jeho prepustení nebolo ďalších neprístojností, sama slo-

venská vláda, recte jej podpredseda v časech arizácie pridelil – správne prikázal prideliť – Jozefovi Bílikovi Záhorskému jeden výnosný podnik v Trnave“.⁸⁴ Za tehelnú síce musel zaplatiť 373 tisíc korún, nemal však peniaze a podnik zaťažil hypotekárnym úverom.⁸⁵ Bol si vedomý, že výnosný podnik v hodnote mnohonásobne presahujúcej kúpnu cenu, mu vložené peniaze rýchlo vráti späť.⁸⁶ Podľa zoznamu arizátorov bol obrat podniku v dobe arizácie 425 482 korún,⁸⁷ preto sa Bílikovi v prvom období v podnikaní relatívne darilo. Ako poznamenal jeden z jeho známych: „Predpoklad bol správny. Hneď po prvých dňoch, keďže konjunktúra bola na najvyššom stupni, začali sa roľníci do podniku hrnúť a tehla mala veľký odbyt. Peňazí bolo dosť. Ba okrem týchto, nosili sa do podniku i naturálie, z ktorých spoločne čerpal ako majiteľ, tak aj robotník. Tento stav trval jeden a pol roka, resp. do toho času, dokiaľ majiteľ nenadobudol kapitál.“⁸⁸ Ovládnutie výnosného podniku sa však Záhorskému máľilo a rozhodol sa z bývalých majiteľov dostať čo sa dalo. Alexander Adler mal v čase prevzatia majetku Jozefom Bílikom 65 rokov a fyzicky na tom nebol práve najlepšie. Podľa správ svedkov z procesu s Bílikom sa vtedy už obžalovaný radikál na starom mužovi fyzicky vyvíril a vyhodil ho zo služobného bytu. Na vysťahovanie mu dal osem dní, avšak ešte pred uplynutím lehoty si dal v júli 1941 Adlera zavolať a pýtal sa ho, ako je možné, že sa ešte nevysťahoval. Keď mu Žid odvetil, že mu ako majiteľovi domu môže nariadiť vyprázdnenie bytu jedine Ústredný hospodársky úrad, zatvoril sa s ním osamote v kancelárii a surovo ho

80 Tamže.

81 Nemcom bolo jeho meno známe už skôr. V správe mjr. Minkusa z konca decembra 1939 sa napríklad spomína ako organizátor a vodca (Führer) Slovenského árijského klubu (SAK) a propagátor protižidovských brožúr. Pozri Tamže, dokument 419, s. 617.

82 O procese arizácie na príklade Trnavy pozri napr. SLNEKOVÁ, V.: Arizácia židovského hnutieho majetku ako súčasť „riešenia“ židovskej otázky v hospodárskej oblasti – modelové mesto Trnava v rokoch 1939–1945. In: NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Studia historica Nitrensis*, roč. 8, 1999, s. 205–237, SLNEKOVÁ, V.: Arizácie židovských podnikov v Trnave ako súčasť tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938–1945. In: NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Studia historica Nitrensis*, roč. 9, 2001, s. 165–202.

83 ŠA BA, f. LŠ v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, Trestné oznámenie proti Jozefovi Bílikovi podané Združením fašistickým režimom rasovo prenasledovaných z 13. 2. 1947. Združenie sa odvolávalo na originál listu, ktorý malo v súkromnej držbe a svedectvo A. Macha pred Národným súdom. Porovnaj SNA, f. 604, 604-65-1.

84 Tamže.

85 Tamže.

86 Tehelná bola spolu s ostatnými trnavskými tehelnami v roku 1943 jednou z najväčších na Slovensku. Mala 43 zamestnancov a výrobky z nej, podobne ako z tehelne Dömtör a spol., Dr. J. Kovács a Jurkovičovej tehelne boli veľmi žiadané. Najjemnejšie tehly sa dodávali dokonca na obklady hotelov a chát vo Vysokých Tatrách. Pozri URMINSKÝ, J.: Tehliarska produkcia v Trnave a Hlohovci v stredoveku a novoveku. In: *Novinky z radnice*, roč. 17, č. 7–8, 2006, s. 10–11.

87 Tamže, 604-65-2. Zoznamy arizátorov. Podľa záznamov bol za arizátora odporúčaný zo strany HSLS.

88 Tamže, 604-65-1.

89 ŠA BA, f. LŠ v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský. Udalosť je potvrdená viacerými svedkami nielen židovskej národnosti. Pozri svedectvo lekára Mikuláša Nádašiho z 17. 3. 1947, svedectvo Štefanie Matznerovej, svedectvo Štefana Rožnáka.

zbiť, až musel navštíviť miestnu nemocnicu.⁸⁹ Na Bílika sa však nesťažovali len postihnutí Židia, jeho konanie bolo poburujúce aj pre viacerých vysoko postavených Trnavčanov. Notár Viktor Ravasz, ktorý bol v tom čase aj predsedom Štátnej rady, dokonca osobne intervenoval u Morávka s tým, že podobné prípady sú len na škodu štátu a sú protiprávne.⁹⁰ Záhorský si však z obvinení nič nerobil a v tehelni si šafáril ďalej. Začal pristavovať hospodárske budovy a postupne vyplácal zo zárobkov podniku hypotekárny úver.⁹¹ Ani to mu však nestačilo a vidiac vhodnú príležitosť zbohatnúť na utrpení Židov, rozhodol sa získať aj hospodársky dvor Ľudovíta Reicha, ktorý pred jeho týraním ušiel do Maďarska, kde neskôr aj zomrel.⁹² Podobné prípady gardistických surovostí voči Židom neboli v tom čase v Trnave ničím výnimočným.⁹³ Jozef Bílik však aj pri arizácii prejavil svoju brutalitu tým, že napriek možnosti ponechať Židov za poradcov v podniku túto možnosť rázne zamietol a obaja Židia, ktorých z tehelne vyhodil, boli neskôr odtransportovaní do koncentračného tábora, z ktorého sa už nevrátili.⁹⁴

Obdobie 1. Slovenskej republiky spravilo z Jozefa Bílika boháča, s jeho koncom však prišiel i koniec pohodlného života a dostatku finančných prostriedkov, z ktorých žila prakticky celá jeho rodina. Na Záhorí síce za pomoci jeho peňazí arizoval statok aj jeho brat Žigmund, nedarilo sa mu však tak ako „slávnejšiemu“ súrodencovi a Jozef naň len doplácal.⁹⁵ Z výnosov arizovanej tehelne si však Jozef Bílik mohol dovoliť stále financovať starú neresť, ktorá sa po náhlom zbo-

hatnutí opäť objavila. Tentokrát mu však spoločnosť pri hazardných hrách už nerobili Židia, ale priatelia, s ktorými hrával karty po trnavských kaviarňach.⁹⁶ Zmenil sa údajne i okruh jeho priateľov. Podľa jeho známych sa začal stýkať najmä so zámožnejšími Trnavčanmi a „posledný rok pred pádom Nemecka navštevovalo menovaného len panstvo tejto ríše“.⁹⁷ Nakoniec však dopadol podobne ako ďalší jemu podobní radikáli, ktorých rýchla kariéra bola spätá s protižidovským zákonodarstvom Slovenskej republiky. Spoločne s ustupujúcimi gardistami odišiel pred Červenou armádou do Rakúska a na Slovensku zanechal ako rodinu, tak i nadobudnutý majetok. Jeho tehelňa bola v novom režime spolu s ďalšími troma trnavským i tehelňami začlenená do štruktúry národných podnikov.⁹⁸ Okresný ľudový súd v Trnave ho za neprítomnosti odsúdil na konfiškáciu polovice majetku, trest odňatia slobody na jeden rok a päťročnú stratu občianskych práv.⁹⁹ Relatívne mierny trest malo na svedomí pravdepodobne i to, že napriek svojej „bohatej“ protižidovskej činnosti sa priamo nedopustil žiadnej vraždy, jeho činy však boli viac ako očividné. Ani násilnosti na Židoch nesiahali do takej miery ako u mnohých trnavských gardistov, ktorí priam pravidelne napádali miestnych Židov a obohačovali sa na ich úkor. Na ilustráciu možno uviesť prípad viackrát spomínaného župného veliteľa Bányaia, ktorý objektívne fyzicky útočil spoločne s ďalšími gardistami na miestnych Židov. Napriek tomu, že bol právoplatne odsúdený, po páde socializmu pre procesné chyby bol zbavený všetkých obvinení.¹⁰⁰ Nie

90 Tamže, svedectvo Dr. Viktora Ravasza.

91 SNA, f. 604, 604-65-1.

92 ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, Trestné oznámenie proti Jozefovi Bílikovi podané Združením fašistickým režimom rasovo prenasledovaných z 13. 2. 1947. Porovnaj Tamže, svedectvo Kornélie Reichovej z 10. 4. 1947.

93 Pozri napr. ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 299/47 Ambróz Jankovič. Výpoveď Karola Fiebiga, výpoveď Júliusa Herlingera. Porovnaj aj diplomové práce z Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave či Trnavskej univerzity venujúce sa problematike židovskej komunity v meste, napr. KOŠAŘOVÁ, L.: *Príspevok k dejinám židovskej komunity*. Diplomová práca. Trnava 1998, MARTAUZOVÁ, J.: *Riešenie tzv. židovskej otázky v Trnave*. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika očami mladých historikov II*. Trnava 2003, s. 291–308. Štúdia vyšla ako časť diplomovej práce obhájenej na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

94 ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, Trestné oznámenie proti Jozefovi Bílikovi podané Združením fašistickým režimom rasovo prenasledovaných z 13. 2. 1947.

95 SNA, f. 604, 604-65-1.

96 Tamže.

97 Tamže.

98 URMINSKÝ, J.: *Tehliarska produkcia v Trnave a Hlohovci v stredoveku a novoveku*, s. 11.

99 ŠA BA, f. ĽS v bratislavskom kraji, OLS Bratislava, 312/47 Jozef Bílik Záhorský, rozsudok nad Jozefom Bílikom Záhorským z 22. 7. 1947.

100 Tamže, 117/48 Jozef Bánya. Súd zobral pri zrušení rozsudku do úvahy najmä fakt, že bol vynesý bez jeho vypočutia. Bol spod neho oslobodený napriek tomu, že preukázateľne ako vedúci činník Slovensko-Nemeckej spoločnosti protižidovský aktivista bol podľa slov jedného zo svedkov „vysloveným fašistom“.

je len príkladom protižidovského radikála, lež i synonymom kariéristu, ktorý sa tak naviazal na protižidovský charakter štátneho zriadenia, že s jeho koncom prišiel aj koniec lukratívneho obdobia v jeho živote. Napriek tomu ani po roku 1945 si nežil podľa zlomkovitých správ tak zle, aby musel radikálne znížovať svoj životný štandard. Svojej povahe zostal verný a po emigrácii do Rakúskeho Stocerau založil protižidovskú stranu a istý čas vydával aj vlastný časopis.¹⁰¹

Pre československé orgány však zostal zaujímavý aj po vojne a v roku 1957 ho v Rakúsku na požiadanie Ministerstva vnútra navštívila manželka, ktorá ho mala získať pre spoluprácu s československou tajnou službou. Hoci sa jej to nepodarilo, Jozef Bílik jej mesačne domov posielal 700 šilínov. To i napriek tomu, že pracoval na rela-

tívne nie veľmi výnosnom poste vrátnika v továrni na sklenú vatu.¹⁰² Zo svojho „pôsobenia“ na Slovensku si pravdepodobne priniesol dostatok finančných prostriedkov, z ktorých mohol financovať náročný život za hranicami domova. V emigrácii získal dokonca kontakty na rôznych bývalých exponen- toch nacistického režimu. Podľa správy I. správy ZNB bol spolupracovníkom dôstojníka SS Winterherbsta z Mníchova.¹⁰³ Ako vidieť, u Bílika nebola ako u mnohých iných protižidovských exponen- tova z obdobia rokov Slovenskej republiky otázka vzťahu k židom jednorazovou záležitosťou, prameni- acou len zo snahy ľahko nadobudnúť arizovaný majetok. Svoju presvedčeniu zostal verný aj po tom, ako to preň už neprinášalo hmatateľné výhody. Bohužiaľ, ako mnohých jeho „spolu- bojovníkov“ ho spravodlivosť obišla.

Summary

The carrier of the anti-Jewish activist (Jozef Bílik-Záhorský).

The period 1939–1945 meant for many Slovaks not only fulfilment of their dream to have a state but it also brought the possibility to make profit out of someone else misfortune. A typical example of this behaviour was also Jozef Bílik who is closely connected with the city Trnava and anti-Semitic legislative. As a member of Rodobrana (“Fatherland Guard”) and an admirer of fascist ideology he openly voiced his anti-Semitic opinions as soon as the pre-war period. But he became widely known in 1938. He organized lectures around whole Slovakia, wrote anti-Semitic pamphlets and demanded a quick “solution of the Jewish question”. Later he aryanized a lucrative factory. After the fall of the totalitarian regime of the Slovak republic 1939 - 1945 he emigrated. Jozef Bílik is an example of how can a man in an undemocratic regime loose his conscience and make profit out of someone else misfortune.

101 Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN), f. I. správa ZNB, mikrofiš 41768/022. Správa I. správy ZNB, IV. odbor Krajskej správy MV, II. odbor z 15. 11. 1960.

102 Tamže.

103 Tamže.

„Pravicoví oportunisti“ pod dohľadom Štátnej bezpečnosti

Katarína Strapcová

Charakter obdobia po auguste 1968 v Československej socialistickej republike (ďalej ČSSR) určovala tzv. normalizačná politika, ktorá postupne odstránila celé reformné hnutie. Po výmene štátnych a stranických funkcionárov nasledovali čistky v radoch komunistickej strany (ďalej KSČ). „Vyhodeným komunistom“ sa venovala Štátna bezpečnosť (ďalej ŠtB), ktorá dohliadala na to, aby žiadne „pravico-oportunistické, revizionistické, antisocialistické“ živly nenarušili chod socialistického režimu. Cieľom štúdie je priblížiť pôsobenie ŠtB proti „pravicovému oportunizmu“ v prvopočiatočnom období normalizácie na Slovensku s dôrazom na Západoslovenský kraj a jej aktivity, ktorými sa snažila o ich úplné vyradenie zo spoločenského a politického života. Ako modelový príklad sme vybrali dlhoročného komunistu Ladislava Holdoša, ktorého ŠtB označila nálepkou „pravicového oportunistu“ a na ňom chceme názorne poukázať, ako proti nemu pracovala. Vychádzali sme z materiálov Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja, zvodky o štátnobezpečnostnej situácii v Západoslovenskom kraji. Zo získaných faktov sme tak dokázali zmapovať jeho štvorročné sledovanie Štátnou bezpečnosťou v Bratislave. Pôsobenie L. Holdoša v Stredoslovenskom kraji (obec Lukavica, kde mal prechodný pobyt) sme zámerne vynechali, keďže sme sa upriamili len na oblasť západného Slovenska.

Pravicový oportunizmus

Pravicový oportunizmus charakterizovali ako ideologický smer, ktorý sa snažil prispôbiť politiku a ideológiu robotníckej triedy záujmom „buržoázie“. Tento „ideologický smer“ sa vyprofiloval hlavne po auguste 1968. Väčšinou išlo o intelektuálov z vlastných (kedysi) radov, ktorí v roku 1968 zastávali reformné názory, ktorými mohli „ohroziť“ socializmus a nesúhlasili s prítomnosťou vojsk Varšavskej zmluvy. Po skonsolidovaní

ŠtB jej príslušníci sledovali týchto ľudí a prijímali rôzne opatrenia (a to nielen fyzické, ale aj morálne, ako napr. úplné vyradenie zo spoločenského života), a tak im bránili v „nepriateľskej činnosti“. Ich odstavenie znamenalo „ticho“ v spoločnosti počas celého obdobia normalizácie. Ľudia nemohli hovoriť o tzv. dubčekovskom období (rok 1968), ale ani vyjadriť reformistické alebo demokratické názory.

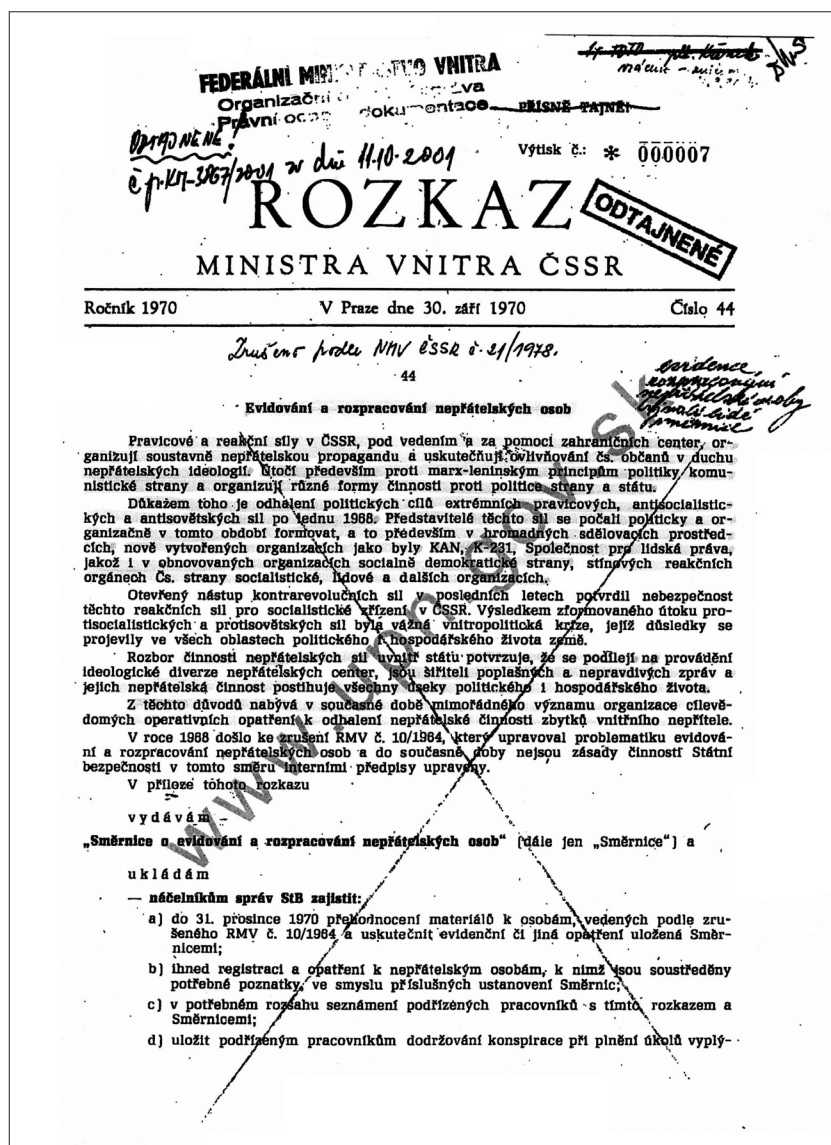
Po okupácii ČSSR v auguste 1968 prosovetsky orientovaní politici (konzervatívci, dogmatici), začali presadzovať tzv. normalizačnú politiku. Možno ju charakterizovať ako: „... *uvedenie vecí, v tomto prípade politickej situácie v krajine, do normálneho stavu* ... *Obnovenie normálneho stavu bolo reštauráciou diktatúry stranického vedenia a jeho aparátu, čo predpokladalo likvidáciu výsledkov politického uvoľnenia a demokratizačného procesu.*“¹ Kurz a ciele normalizátorov sa vykryštalizovali po apríli 1969, keď na post prvého tajomníka KSČ zvolili Gustáva Husáka. Alexandra Dubčeka postupne vyradili z politického, ako aj spoločenského života. Udalosti do konca roka 1969 a aj nasledujúce 70. a 80. roky už režírovali politici naklonení normalizačnej politike, ktorí „*obnovili kádrovú nomenklatúru, cenzúra a Štátna bezpečnosť dostali za úlohu eliminovať „nepriateľské a pravicové opozičné sily a bojovať proti „ideologickej diverzii.*“²

V priebehu roku 1969 sa postupne rodila myšlienka masových previerok v strane, v štátnom i hospodárskom aparáte a v spoločenských organizáciách. Ich cieľom bolo vyčistenie strany od všetkých reformných „elementov“.³ Hovoríme o tzv. „očiste“ strany, čo však nevyjadruje, že: „*strana by se zbavovala lidí, kteří v očích veřejnosti pošpinili její kredit a svým jednáním stavěli stranu do špatného světla, „zdravé síly“ ve straně jsou označením pro lidi, kteří ve skutečnosti KSČ ve společnosti nejvíce zdiskreditovali, za „oportunisty“ jsou označováni ti,*

1 PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*. Prešov 2004, s. 115.

2 Tamže.

3 RENNER, H. – SAMSON, I.: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava 1993, s. 120.

Rozkaz ministra vnitra
ČSSR č. 44/1970.
Zdroj: Archiv ÚPN Bratislava.

kteří setrvávají na svém přesvědčení a odmítají se konjunkturálně přizpůsobit novým poměrům.⁴ Do konca roku 1969 odišlo z Ústredného výboru (ďalej ÚV) KSČ (vylúčením alebo rezignáciou) 40 osôb a v januári 1970 ďalších 21 ľudí. Pochopiteľne, aj krajské a okresné výbory boli „očistené“ od „nepohodlných osôb“.⁵

Na zasadani ÚV KSČ 28.–30. januára 1970 vedenie komunistickej strany schvá-

lilo „List ÚV KSČ všetkým základným organizáciám a členom strany k výmene členských legitimácií“, ktorým sa „oficiálne“ zahájili hromadné čistky v strane a celej spoločnosti.⁶ List ÚV KSČ vymenoval hlavné prejavy pravicového oportunizmu a určil osoby zodpovedné za jeho vznik. Preto vedenie od stranických organizácií požadovalo, aby spísali zoznamy miestnych „pravicových úchyliek“ a vinníkov. Týmto sa mali členovia KSČ roztriediť na „zdravé sily“, „pravicu“ a tých, ktorí nemali záujem o politické dianie. Krátko po januárovom zasadani sa rozbehla najmasovejšia akcia politickej odvety, prenasledovali odporcov režimu a nerozhodných donútili „nájsť pravú marxisticko-leninskú vieru“.⁷ Čistky v KSČ v priebehu roku 1970 mali veľmi neblahé dôsledky na československú spoločnosť. V prvom rade odstavili kvalifikovaných ľudí a ich vyradenie z profesií sa prejavilo v neskorších rokoch. Zasiahli takmer každú oblasť spoločenského, politického, kultúrneho, vedeckého, umeleckého, hospodárskeho života, ale najviac sa dotkli oznamovacích prostriedkov (tlač, rozhlas, televízia a podobne). Postihnutí väčšinou stratili zamestnanie vo svojom odbore a museli vykonávať rôzne manuálne práce, ktoré boli zvyčajne slabo finančne ohodnotené.⁸ K 15. októbru 1970 z KSS vylúčili 12 766 členov a 40 181 osobám zrušili členstvo v strane. Na porovnanie uvedieme, že KSS k 1. januáru 1970 mala 303 958 členov.⁹

Toho istého roku 10.–11. decembra Ústredný výbor KSČ schválil dokument „Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“, ktorý obhajoval socialistické zriadenie a napísal cestu a víziu do budúcnosti komunistickému režimu. Podľa Leonida Brežneva išlo v ňom aj o „hlbokú marxisticko-leninskú analýzu“ udalostí v ČSSR.¹⁰ Dokument týmto sformulo-

4 MAŇÁK, J.: Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970. Sešity ÚSD AV ČR. Sv. 28, Praha 1997, s. 6.

5 Tamže, s. 20–22.

6 PEČKA, J. – PREČAN, V.: Proměny pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti. Brno 1993, s. 418–419.

7 MADRY, J.: Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil. Praha 1994, s. 135–136.

8 Pozri napr. RENNER, H. – SAMSON, I.: Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945, s. 120–124. MADRY, J.: Sovětská okupace Československa, s. 135–146. MAŇÁK, J.: Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970, CUHRA, J.: Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972. Sešity ÚSD AV ČR, Sv. 29, Praha 1997.

9 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Ústredný výbor KSS (ďalej ÚV KSS), šk. č. 1274; Súhrnná správa o priebehu a výsledkoch pohovorov spojených s výmenou členských legitimácií v roku 1970 v Komunistickej strane Slovenska.

10 RENNER, H. – SAMSON, I.: Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945, s. 125.

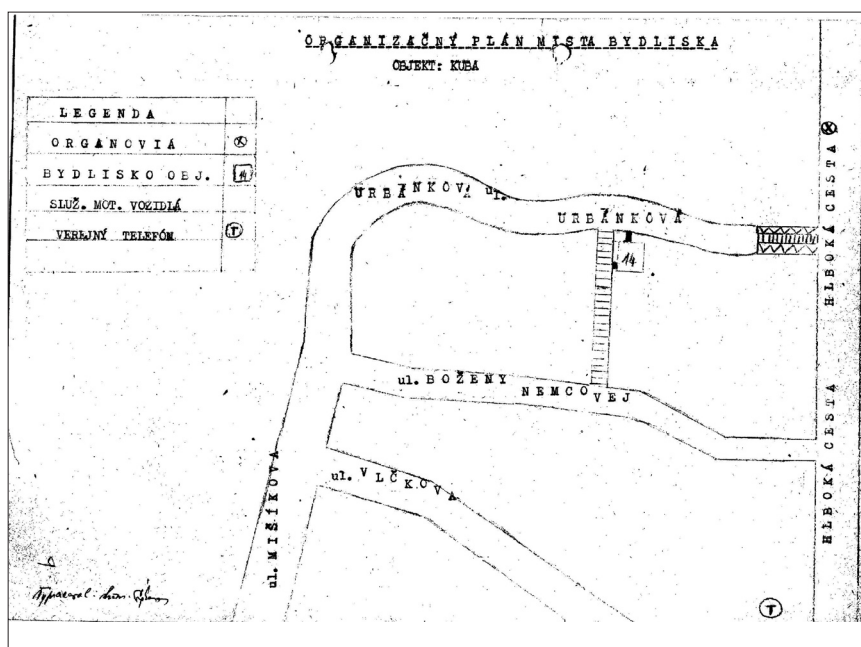
val novú štátno-politickú doktrínu, v ktorom odsúdil rok 1968 (prvých osem mesiacov) a činnosť vtedajších politikov (Dubček a spol.) označil za kontrarevolučnú. Nové „ozdravené“ komunistické vedenie (Husák a spol.) bolo presvedčené, že „*Poučenie*“ pre stranu prinesie politicko-ideové a organizačné zjednotenie, prispeje k jej marxisticko-leninskému upevneniu, posilní jej vedúcu úlohu.¹¹ Dokument sa tak stal na takmer dvadsať rokov „komunistickou bibliou“, ktorú „normalizátori“ striktno dodržiavali.

Štátna bezpečnosť po januári 1968

Od januára 1968 nastali zmeny v československej spoločnosti. Nástupom Alexandra Dubčeka na politickú scénu začalo obdobie tzv. Pražskej jari. Stranícke vedenie naklonené tomuto „oteplňovaniu“ otvorene hovorilo o prekonaní minulosti, zdôrazňovalo nové prístupy riešenia spoločenských problémov. Hovoríme o „*socializme s ľudskou tvárou*“, o ktorý sa snažilo vtedajšie komunistické vedenie. Jedna z dôležitých vecí, ktorá potrebovala inováciu, bola ŠtB. Nový minister vnútra Josef Pavel zrušil platnosť niektorých smerníc, a tiež celá ŠtB mala prejsť určitou reorganizáciou, o ktorej hovoril aj Akčný program KSČ. Ministerstvo vnútra vyčlenilo zo svojej pôsobnosti rozviedku. Štátna bezpečnosť sa mala premenovať na Československú kontrarozviedku s pôsobnosťou proti zahraničným spravodajským službám a v jej kompetencii zostali len trestné činy ako vlastizrada, podvracanie republiky, vyzvedačstvo, ohrozenie štátneho tajomstva a podobne. Prípady na báze vnútornej problematiky mali prejsť do správy Verejnej bezpečnosti. Ministerstvo vnútra ďalej zakázalo používanie operatívnej techniky proti občanom v prípade, že ich činnosť nesúvisela s cudzími tajnými službami.¹² Všetky tieto navrhované zmeny však zostali na „papieri“, pretože obdobie uvoľnenia v ČSSR skončilo už po ôsmich mesiacoch,

a to príchodom vojsk Varšavskej zmluvy na československé územie 21. augusta 1968. Krátko po tom podpísali delegáti sovietskej a československej strany 26. augusta 1968 moskovský protokol, ktorým československá strana de facto kapitulovala a pomery v krajine sa začali „normalizovať“. Neskôr v 70. rokoch, už v období normalizácie, sa dogmatické komunistické vedenie vyjadrilo, že rok 1968 bol osudným pre československú kontrarozviedku, vraj vyzradili formy a metódy práce ŠtB a údajne bola diskreditovaná v očiach verejnosti.¹³

Pôsobenie ŠtB ovplyvnila federácia Československa. Ministerstvo vnútra ČSSR vydalo 17. septembra 1968 rozkaz č. 63, ktorým zriadili v Bratislave Slovenskú správu ministerstva vnútra (ďalej MV), na čelo ktorej sa postavil genmjr. Egyd Pepich. Slovenská správa MV riadila činnosť útvarov ZNB na Slovensku.¹⁴ 27. októbra 1968 prijali ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o česko-slovenskej federácii a od 1. januára 1969 sa vytvorili dve rovnoprávne republiky: Slovenská socialistická republika (ďalej SSR) a Česká socialistická republika (ďalej ČSR).¹⁵ Týmto federalizačným krokom sa začala ŠtB znova organizovať a aktivizovať. Ďalším krokom upra-

Mapka bydliska Ladislava Holdoša.

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

11 *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Bratislava 1971, s. 1.

12 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava 2000, s. 89–93. Pozri tiež PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*, s. 144–145.

13 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Správa ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja (ďalej B8/III), šk. č. 9; inv. č. 204. Rozpracovanie záverov novembrového a januárového pléna ÚV KSČ a ÚV KSS.

14 Rozkaz ministra vnútra Československej socialistickej republiky (ďalej RMV ČSSR) č. 63 z 27. 9. 1968 „Zriadenie Slovenskej správy ministerstva vnútra“. Pozri tiež PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly*, s. 93–94.

15 ŽATKULIAK, J.: *SNR a Slovensko v rokoch 1969–1968*. [citované 28. marca 2008]. Dostupné na URL <http://www.history.sav.sk/zatkuliak/zatkuliak-snr-sk.pdf>, s. 1.

KS ZNB - Správa štátnej bezpečnosti
Bratislava *L. odd.*
operatívni útvar ŠtB

Schvaľujú: *[Signature]*
Náč. S. ŠtB pplk. *[Signature]* KASAN
(Funkce, hodnosť a priejmenie sa vyplňuje tiež strojom)

Cj. VS-00120/10-73

Prílohy: 0

Dne Bratislava, dňa 9.4.1973

PRÍSNE TAJNE!

Návrh na sledovanie

Zádam o sledovanie v akcii (krycí názov) "K U B A II"

číslo a druh svazku osobný zv. 12218

dôvod rozpracovania **pravicovo-oprtnunistická činnosť**

po dobu 10 dní, počnaje dňom 10.4.1973 od 08:00 hodín

jméno **Ladislav** priejmenie **HOLDOŠ** naroden 14.5.1911

národnosť **slov.** st. príslušnosť **čsl.** stav **roz.**

zaměstnan **odchodec**

majiteľ vozidla SPZ typ garážuje

bytom **Bratislava, Slavičie údolie 10.**

Za akciu zodpovedá a osobne projedná s **por. B l a h o**

bude k dosažení na telefonní lince **20-88**

Zastupuje s. **kpt. M i k l á š , náč. odd.** č. telefonu **22-44**

Dôvod a cieľ sledovania: Dôležité údaje pro prípravu sledování, předcházení, zabránění, odhalování a dokumentaci trestné činnosti vzhledem na dosažení cíle sledování, zejména předpokládaná činnost osoby, známé nebo předpokládané styky, rod. příslušníci ap.

Podľa poznatkov objekt má vycestovať do Prahy. Je potrebné prevádzkať jeho sledovanie v Bratislave až do odchodu do Prahy pri čom dokumentovať jeho styky a odovzdanie objektu sled. v Prahe. Po návrate objektu z Prahy z novsa tohoto prebrať od sled. z Prahy a prevádzkať jeho sledovanie v Bratislave po dobu troch dní.

Podpis operatívneho pracovníka **por. B l a h o**

Doporučujú: **kpt. Mikláš, náč. odd.** 9.4.1973

pplk. Bielik, náč. 2. odb. dne 9.4.1973 *[Signature]*

(Uvádzať sa funkcie, hodnosť, jméno a priejmenie)

MV č. skl. 880

Návrh na sledovanie
Ladislava Holdoša.
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

vujúcim postavenie ŠtB bolo prijatie zákona č. 166/1968 Zb. o vymedzení pôsobnosti ČSSR vo veciach vnútorného poriadku a bezpečnosti, ktorý hovoril o tom, že je potrebné koordinovať činnosť orgánov oboch republík pri riadení ozbrojených bezpečnostných zborov.¹⁶ V ČSSR sa tak od nadobudnutia platnosti týchto zákonov vytvorili tri ministerstvá vnútra, a to federálne a dve republikové (slovenské a české). Avšak hlavným motívom ich zriadenia nebola federalizácia, ale, „(...) „politické“ dôvody - izolace „pravicového centra“ v Bezpečnosti a omezení jeho „pravomoci“, respektive pozic“.¹⁷

Vo federálnej právomoci zostala len správa politickej rozvedky a všetky ostatné zložky štátnej bezpečnosti pracovali v trojakom vydaní. Štátnobezpečnostné zložky na federálnej úrovni boli zorganizované vo Federálnej správe spravodajských služieb, ktorú tvorili Hlavná správa rozvedky (I. správa ZNB), Hlavná správa kontrarozvedky (II. správa ZNB), Hlavná správa vojenskej kontrarozvedky (III. správa ZNB), Správa sledovania (IV. správa ZNB), Správa ochrany stranických a ústavných činiteľov (V. správa ZNB), Správa spravodajskej techniky (VI. správa ZNB).¹⁸ Organizačná štruktúra ŠtB MV SSR bola Hlavná správa ŠtB, Správa vyšetrovania ŠtB, Správa pasov a víz, Správa ochrany stranických a ústavných činiteľov, Oddelenie ochrany utajovaných skutočností.¹⁹

Na začiatku roku 1970 sa uskutočnila reorganizácia zložiek ŠtB, pretože dochádzalo ku konfliktom ohľadom vymedzenia kompetencií. Nebolo konkrétne ustanovené, čo bolo v právomoci federálneho MV a v právomoci republikových MV. Napokon rozhodli, že zložky ŠtB budú v právomoci Federálnej správy spravodajských služieb a túto právomoc republikovým ministerstvám zrušili.²⁰ V roku 1971 ústredné politické vedenie rozhodlo o ďalšej reorganizácii štátnobezpečnostných zložiek, a to tak, že všetky zložky ŠtB previedli priamo do právomoci federálneho ministerstva vnútra. Hlavným dôvodom bolo vrátiť kontrolu nad rezortom do správy tej skupiny vo vedení KSČ, ktorá za pomoci sovietskej intervencie zvíťazila v mocenskom zápase v rokoch 1968 – 1969. Po tomto kroku Štátnu bezpečnosť zorganizovali nasledovne: Hlavná správa rozvedky (I. správa ZNB), Hlavná správa kontrarozvedky (II. správa), Hlavná správa VKR (III. správa), Správa sledovania (IV. správa), Správa ochrany stranických a ústavných činiteľov (V. správa), Hlavná správa vyšetrovania (bez krycieho označenia), ktorá zastrešovala Správu vyšetrovania ŠtB pre ČSR a SSR a odbor vyšetrovania vo VKR, odbor štatistic-

16 Zákon č. 166/1968 Zb. zo dňa 19. 12. 1968 o vymedzení pôsobnosti Československej socialistickej republiky vo veciach vnútorného poriadku a bezpečnosti, paragraf 1, odst. a).

17 ŽÁČEK, P.: ŠtB na Slovensku za „normalizácie“. Agónia komunistickéj moci v zvodkách tajnej polície. Bratislava 2002, s. 22.

18 FROLÍK, J.: Nástin organizačného vývoje štátnobezpečnostných složek sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. s. 496–497. In: Sborník archivních prací. 1991, č. 2, s. 447–508.

19 PEŠEK, J.: Nástroj represie a politickej kontroly, s. 94.

20 Tamže, s. 95. FROLÍK, J.: Nástin organizačného vývoje štátnobezpečnostných složek, s. 497.

ko-evidenčný, šifrový odbor a odbor zahraničnej tlače.²¹ Počas dvadsať-ročného obdobia normalizácie štruktúru ŠtB ešte niekoľkokrát zreorganizovali.

Zameranie ŠtB na boj s pravicovým oportunizmom

V priebehu roku 1968 činnosť ŠtB proreformní politici značne obmedzili, napríklad zrušili platnosť niektorých smerníc pre prácu ŠtB (v prvom rade smernicu č. 10/1964 o evidencii nepriateľských osôb), no aj napriek tejto skutočnosti príslušníci ŠtB pracovali a Správe ŠtB stále podávali informácie. Veľmi dôležitým medzníkom v upevňovaní moci „zdravého“ komunistického vedenia bolo aprílové plénum ÚV KSČ v roku 1969, kde zvolili nové stranícke vedenie na čele s Gustávom Husákom, čím priniesli podstatný pozitívny obrat do práce ŠtB a ich činnosť sa pomaly konsolidovala.²² V zvodkách o štátnobezpečnostnej situácii z rokov 1968 a 1969 sa spomínajú už konkrétne osoby, ktoré mali vyvíjať protištátnu činnosť v období tzv. Pražskej jari. Tieto „podozrivé osoby“ potom sledoval príslušný odbor ŠtB v rámci kraja v tej sfére, v ktorej pôsobil, tzn. veda, školstvo, kultúra, zdravotníctvo, štátna správa, doprava a ďalšie spoločenské rezorty. Tak napríklad, na kultúrnom poli v roku 1969 dôverník „SOLŽIN“ (osoba, ktorá vystupovala pod týmto krycím menom, nie je známa, pravdepodobne jej údaje zničili) zistil, že dňa 30. júna 1969 doručili redakcii *Pravda* anonymný list. V tomto liste pisateľ označil konkrétne osoby, ktoré mali vyvíjať pravicovo-oportunistickú činnosť. Tvrdil, že na Slovensku bola politická situácia konsolidovanejšia a vplyv antisocialistických síl v spoločnosti a pravicových síl v strane bol oveľa menší ako v Českej socialistickej republike. Mala to vraj na svedomí lepšia politická garnitúra v KSS, no aj napriek tomuto faktu nevyhnutne museli odhaľovať „vnútorných nepriateľov“. Podľa pisateľa pravicové skupiny pôsobili v KSS a svojich predstaviteľov mali aj v ÚV KSS. Išlo o literárneho kritika Pavla Števčeka, novinára Svetozára Štúra, prekladateľku Zoru Jesen-

skú, spisovateľa Dominika Tatarku, historika Jána Mlynárika, filozofa Miroslava Kusého, filozofa Milana Šimečku, tiež o Eugena Löbla, Ladislava Mňačka, ktorí emigrovali, z radov nekomunistov to boli napr. spisovateľ Anton Hykisch, slovenskí novinári ako Roman Kaliský, Renáta Steffelová, žurnalistka Oľivia Plávková a iní. Menovaní údajne spolupracovali a vyvíjali protištátnu činnosť za účelom „zdiskreditovania komunistickej strany a pošpinenia ČSSR“. Autor preto vyzval, aby sa „konečne“ zahájil boj proti pravicovému oportunizmu, pretože: „čím viac sa vzdďľujeme od augustových udalostí, tým vypuklejšie sa nám javia charaktery, postoje jednotlivých našich funkcionárov v strane, v spoločnosti ku Sovietskemu zväzu“.²³

Na túto správu nadväzuje ďalší dôverník „STANO“ (osoba, ktorá vystupovala pod týmto krycím menom, tiež nie je známa), ktorý vo svojom hlásení zo dňa 24. augusta 1969 uviedol, že Pavel Števček, Zora Jesenská, Katarína Lazarová a Roman Kaliský boli „čelní bojovníci na kultúrnom poli“.²⁴ Okrem už vyššie spomínaných medzi tzv. pravicových oportunistov boli zaradení aj: Samuel Falfan, Eduard Friš, Milan Hladký, Ladislav Holdoš, Bohuslav Graca, Viktor Pavlenda, Jozef Zrak, Štefan Sádovský, Jozef Pavel, Ján Ušiak, Ľubomír Lipták a iní.²⁵ Ako vidieť, pravicoví oportunisti predstavovali značné nebezpečenstvo pre vtedajší politický režim. Vystupovali ako „vnútorní nepriatelia“, ktorí

Ladislav Holdoš po opustení predajne Potraviny na Červenom Kríži.

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

21 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly*, s. 95 - 96.

22 A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 9; inv. č. 204. Rozpracovanie záverov novembrového a januárového pléna ÚV KSČ a ÚV KSS.

23 A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 5; inv. č. 175. Denné zvodky od 1. 5. do 31. 12. 1969.

24 Tamže.

25 A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 6; inv. č. 179. Štátnobezpečnostná situácia v Západoslovenskom kraji a v Bratislave (BA) za obdobie 16. 4. 1971 - 30. 4. 1971.

L. Holdoš s „LENOU“ vo vchode domu č. 10 na námestí SNP.
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

sa vyprofilovali najmä po auguste 1968. Predovšetkým sa báli ich reformných názorov, ktoré mali rozširovať v spoločnosti, a tým ju zmeniť na spoločnosť orientovanú a napojenú na „kapitalistické zahraničie“. ŠtB preto intenzívne pracovala na odstraňovaní „reformistov“, čo v konečnom dôsledku znamenalo ich izoláciu a vyradenie zo spoločnosti.

Federálny minister vnútra ČSSR Radko Kaska vydal 30. septembra 1970 rozkaz

č. 44 o Evidovaní a rozpracovaní nepriateľských osôb. Týmto rozkazom v podstate vyplnil medzeru, ktorá vznikla v roku 1968 zrušením rozkazu MV č. 10/1964 o evidovaní a rozpracovaní nepriateľských osôb.²⁶ V úvode rozkazu federálny minister upozorňuje, že „*pravicové a reakčné sily v ČSSR, pod vedením a za pomoci zahraničných centier, organizujú sústavnú nepriateľskú propagandu a uskutočňujú ovplyvňovanie československých občanov v duchu nepriateľských ideológií. Útočia predovšetkým proti marxisticko-leninským princípom politiky komunistickej strany a organizujú rôzne formy činnosti proti politike strany a štátu*“.²⁷ Zdôraznil, že po januári 1968 zdravé komunistické jadro odhalilo politické ciele pravicových, antisocialistických a antisovietskych síl, ktoré sa organizovali v oznamovacích prostriedkoch, v organizáciách KAN (Klub angažovaných nestraníkov), K – 231 (Klub politických väzňov), Spoločnosť pre ľudské práva, ako aj v obnovovaných organizáciách sociálno-demokratickej strany a iných. Táto „kontrarevolučná činnosť“ vraj doviedla ČSSR k vážnej vnútropolitkej kríze.²⁸

Súčasťou rozkazu ministra vnútra ČSSR bola aj Smernica o evidovaní a rozpracovaní nepriateľských osôb. Minister ňou vyzval útvary ŠtB, aby vyhľadávali, preverovali a evidovali nepriateľské osoby, kde samozrejme patrili pravicoví oportunisti. Evidenciu nepriateľských osôb potrebovali na získanie prehľadu o ich pobyte, pohybe a prípadnej nepriateľskej činnosti. Zaraďovali sem len „skutočných nepriateľov“ režimu, ktorí vystupovali rôznymi formami proti socialistickému spoločenskému zriadeniu. Evidencii podliehali tieto kategórie osôb: a) predstavitelia a aktívni členovia reakčných nepovolených alebo zakázaných organizácií, politických strán, predstavitelia pravicového oportunizmu a sionistického hnutia; b) organizátori a mimoriadne aktívni účastníci masových akcií, demonštrácií a protisocialistických vystúpení; c) organizátori, šíritelia nepriateľských letákových akcií, psychického a fyzického teroru; d) aktívni činitelia K-231, SONOLP (Slovenská organizácia na ochranu ľudských práv) a osoby, ktoré spáchali trestné činy podľa I. hlavy trestného zákona, najmä vlastizrada, teror, diverzia, sabotáž, vyzvedačstvo, rozvratníctvo, rozši-

26 PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*, s. 233.

27 RMV ČSSR č. 44 z 30. 9. 1970 „Evidovanie a rozpracovanie nepriateľských osôb“.

28 Tamže.

rovanie protištátnych dokumentov a podobne; e) reakční predstavitelia a ideológovia cirkevnej hierarchie, tajné rády, sekty a laické organizácie; f) organizátori a ideológovia z radov antikomunistických a antisocialistických síl na úseku kultúry, vedy, zdravotníctva, školstva, ekonomiky, štátneho aparátu a služieb; g) osoby z radov bývalých vykorisťovateľských tried a ich rodinní príslušníci; h) bývalí členovia SD, SS, SA, Abwehru a agenti nacistických a iných kapitalistických spravodajských služieb, predstavitelia a funkcionári fašistických a pronacistických organizácií.²⁹

„Smernica“ ďalej kategorizovala nepriateľské osoby podľa toho, v akej oblasti pôsobili a vyvíjali nepriateľskú činnosť. Konkrétne išlo o tieto úseky: a) politické, masové a záujmové organizácie; b) kultúrna oblasť; c) publicistika - film, televízia, tlač atď.; d) školstvo (všetky stupne); e) štátny aparát - národné výbory, súdy, prokuratúra, armáda, Bezpečnosť; f) ekonomika; g) veda a výskum; h) zdravotníctvo; i) cirkevná oblasť; j) služby; k) ostatné. Kategórie potom odstupňovala podľa úrovne nebezpečenstva stíhaných. Do prvej, najnebezpečnejšej kategórie patrili zvlášť nebezpeční aktívni činitelia (išlo o osoby rozpracované v príslušných operatívnych zväzkoch). Do druhej kategórie zaradili nepriateľsky zamerané osoby, ktoré podľa ŠtB využívali svoje postavenie a udržiavali styky s ďalšími reakčnými živlami doma alebo v zahraničí a do nepriateľskej činnosti sa zapojili len pri mimoriadnych udalostiach (išlo o osoby, ktoré už pozorovali v príslušných operatívnych zväzkoch). V tretej kategórii boli „reakčne“ zamerané osoby, ktoré svoje názory verejne neprejavovali, ale vraj sa združovali v skupinách alebo udržiavali styky so zahraničím. Do poslednej kategórie spadali ostatné nepriateľské osoby. Všetky nepriateľské osoby najskôr zapísali do menného registra, nato sa vyplnila trojmo evidenčná karta a trojmo štatistický list. Osoby, ktoré podliehali tejto evidencii, boli pod neustálou a dôkladnou kontrolou pracovníkov ŠtB. Zásady o ich kontrole a evidencii tiež vychádzali z vyššie spomínanej „Smernice“.³⁰

Konkretizácia na Západoslovenský kraj

Koncom roka 1970 náčelník Správy ŠtB Krajskej správy ZNB pplk. JUDr. Michal Kasan schválil už konkrétny plán práce Správy ŠtB v Bratislave a podriadených zložiek v Západoslovenskom kraji na rok 1971. Vypracovali ho na základe vyhodnotenia a prevedenej analýzy štátnobezpečnostnej situácie v Západoslovenskom kraji a v Bratislave v roku 1970. Vychádzali v prvom rade: „z *poznanych cieľov, zámerov, aktivít, foriem a metód práce vnútornej časti nepriateľov antisocialistických, antisovietských a pravicovo oportunistických síl, ktoré sa nachádzali vnútri štátu so svojimi vzťahmi ku kapitalistickému zahraničiu a sú známe z aktívnej činnosti v roku 1968 v rôznych oblastiach spoločenského, kultúrneho, ekonomického a verejného života.*“³¹ Na úseku vnútorného spravodajstva „nepriateľská činnosť“ pravicových oportunistov postihla všetky oblasti politického, ideologického a kultúrno-vedeckého života. Títo „vnútorní nepriatelia“ sa mali organizovať a prevádzať nepriateľskú propagandu, útočiť proti marx-leninským princípom, proti politike strany a štátu, rozširovať protištátne dokumenty, písať protištátne heslá a nápisy, organizovať psychický a fyzický teror, organizovať emigráciu občanov, prevažne odborníkov, vedeckých a kultúrnych pracovníkov, lekárov, mládeže a študentov. Činnosť pravicových oportunistov sa od roku 1968 v Zá-

Ladislav Holdoš (vľavo)
v spoločnosti „JURAJA“.
Zdroj: Archív ÚPN, Bratislava.

29 Tamže.

30 RMV ČSSR č. 44 z 30. 9. 1970 „Evidování a rozpracování nepřátelských osob“.

31 A ÚPN, f B8/II, šk. č. 6; inv. č. 176. Plán práce Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava na rok 1971.

Ladislav Holdoš.
Zdroj: Archív ÚPN, Bratislava.

padoslovenskom kraji prejavila najvýraznejšie, pretože kraj bol strediskom centrálnych štátnych, politických, kultúrnych a vedeckých orgánov a inštitúcií a susedí s „kapitalistickým Rakúskom“. Z uvedenej protištátnej činnosti následne vyvodili potrebné opatrenia na rok 1971.

Po línii Štátnej bezpečnosti v Západoslovenskom kraji v roku 1971 sa zamerali na plnenie týchto úloh:

- intenzívne prenikať do emigrantských centier a nepriateľských organizácií pôsobiach v kapitalistickom zahraničí, hlavne so zameraním na novodobú emigráciu,
- cieľavedome organizovať agentúrno-operatívnu činnosť v smere vyhľadávania, odhaľovania a dokumentácie nepriateľskej činnosti organizovanej a prevádzanej vnútorným nepriateľom v spojení so zahraničím,
- v súvislosti s odhaľovaním tejto trestnej činnosti prevádzať a organizovať preventívno-výchovné a rozkladné opatrenia s cieľom:
 - a) zamedziť vplyvu nepriateľa na tú časť osôb, ktorá svojimi názormi a postojmi, alebo politickou dezorientáciou mohla sa stať zdrojom informácií pre nepriateľské rozvedky a zahraničné organizácie, resp. prameňom inej trestnej činnosti,
 - b) zabrániť organizátorom a nositeľom pravicového oportunizmu v ich prechode do ilegality, s cieľom prevádzať nepriateľskú činnosť;
 - v spolupráci s Federálnou správou spravodajských služieb (ďalej FS SS) a s Hlavnou správou Štátnej bezpečnosti Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky (ďalej HS ŠtB MV SSR) vytvo-

riť vhodné podmienky k prevádzaniu dezinformačnej činnosti, vo vzťahu k zahraničných centrá a zoskupeniam.

Po línii vnútorného spravodajstva (ďalej VS) HS ŠtB v Západoslovenskom kraji na rok 1971, stanovili nasledujúce úlohy na úseku vnútorného nepriateľa (tento úsek mal na starosti II. odbor Správy ŠtB):

- dôsledne zabezpečiť evidovanie, kontrolu a rozpracovávanie nepriateľských osôb podľa Rozkazu Ministra vnútra ČSSR č.44/70 (úloha mala byť splnená prvý polrok 1971)
- vyčleniť a zaviesť agentúrno-operatívne rozpracovanie reakčných predstaviteľov pravicovo oportunistických, antisocialistických a antisovietskych síl, ktoré v roku 1968–1969 zahájili otvorený kontrarevolučný nástup proti socialistickému zriadeniu (úloha mala byť splnená do konca roka)
- prevádzať kontrolu predstaviteľov zakázaných alebo nepovolených organizácií na území Západoslovenského kraja a postihovať ich trestnú činnosť (táto úloha bola trvalá)
- odhaľovať prípravy teroru, nedovoleného ozbrojovania, držby nelegálnych vysielaciek a šíriteľov protištátnych písomností, nápisov, nositeľov ideologickej diverzie, ich spojenie na podvrtné a propagandistické centrá v kapitalistickom zahraničí (úloha mala byť splnená do konca roka).³²

Akcia „KUBA II“ - rozpracovanie Ladislava Holdoša

ŠtB od začiatku roku 1971 pracovala v súlade s vydanými rozkazmi ministra vnútra a smernicami, ktoré upravovali jej činnosť. Každoročne vydávala vykonávacie plány práce, ktoré sa dotýkali celého spektra spoločnosti. Tieto vykonávacie plány vyhodnocovala priebežne, a to každý polrok alebo štvrťrok. V hodnoteniach uvádzala nasledovné hlásenia: a) stav rozpracovania a výslednosť práce v najdôležitejších prípadoch; b) výsledky dosiahnuté pri skvalitňovaní siete tajných spolupracovníkov; c) prípady odovzdané orgánom vyšetrovania k zahájeniu trestného stíhania; d) ukončené prípady iným spôsobom, než odovzdaním k trestnému postihu; e) novozaložené prípady; f) výsledky prevádzaných opatrení, ktoré nie sú uvedené v pláne.³³ Nesmieme zabudnúť ani na zvodky, ktoré vydávala aj v nasledujúcich 70. rokoch. Ľudia, ktorí sa za svoju „činnosť“ dostali na zoznam nepriateľských, v našom prípade pravicovo-oportunisticky zameraných osôb,

32 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 6; inv.č. 176. Plán práce Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava na rok 1971.

33 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 6; inv. č. 180. Plán práce Správy Štátnej bezpečnosti Bratislava na rok 1972.

boli pod neustálou kontrolou ŠtB. Tá na nich zaviedla osobný, skupinový, evidenčný alebo iný zväzok s príslušným krycím menom, pod ktorým ich uvádzala vo všetkých hláseniach, správach a podobne. V tejto štúdii sme sa zamerali na Ladislava Holdoša, ktorý bol na zozname pravicových oportunistov.

Ladislav Holdoš sa narodil 14. mája 1911 v Ružomberku a zomrel 9. septembra 1988 v Bratislave. V roku 1935 sa stal členom KSC, krátko po tom odišiel do Španielska a ako interbrigadista sa tam zúčastnil bojov o Madrid, kde zostal do roku 1939. V rokoch 1940–1943 sa angažoval v ilegálnom protifašistickom francúzskom odboji. V roku 1943 ho francúzska polícia zatkla a odviekla do nacistického koncentračného tábora Buchenwald v Nemecku, kde ho väznili až do oslobodenia tábora Červenou armádou. Od roku 1945 pôsobil ako komunistický funkcionár v ČSR. Bol členom Sekretariátu ÚV KSS a súčasne tajomníkom ÚV KSS, jeho pracovnou náplňou bola pravidelná účasť na zasadnutiach predsedníctva ÚV KSS a Ústredného sekretariátu KSS, na ktorých dostával úlohy súvisiace s praktickou, organizačnou stránkou práce a činnosti sekretariátu. Zúčastňoval sa aj manifestačných vystúpení po Slovensku, kde rečnil na aktuálne témy, ako napr. poštátnenie bánk a priemyslu, udržanie jednoty so Sovietskym zväzom a podobne. Viedol aj školenia pre funkcionárov miestnych národných výborov, organizoval konferencie odbojových organizácií, preveroval osoby, a potom referoval o ich činnosti počas okupácie vo Francúzsku, tiež sa spolupodieľal na riešení kadrových otázok a mnohé iné ďalšie aktivity, ktoré vyplývali z jeho postavenia. Počas komunistického prevratu v roku 1948 bol predsedom brannej komisie KSS a stal sa generálnym tajomníkom Slovenského národného frontu, v roku 1950 zastával funkciu povereníka – predsedu Slovenského úradu pre veci cirkevné, kde sa angažoval v perzekúcii cirkvi. Spolupodieľal sa na tzv. Akcii P, t. j. intenzívnom vyvíjaní nátlaku na gréckokatolícku cirkev, na biskupov Pavla Petra Gojdiča a Vasiľa Hopku s cieľom jej prechodu na pravoslávie.³⁴

V roku 1968 *Kultúrny život* uverejnil rozhovor s Ladislavom Holdošom o pôsobení na

úrade pre veci cirkevné. Hovoril o podniknutých akciách ako rušenie náboženských, ale aj iných spolkov, redukovanie tlače, vydavateľstiev, zabieranie kláštorov, prijímanie rôznych opatrení, napríklad obmedzenie vonkajších náboženských prejavov (v školách nesmel visieť kríž a pod.). Holdoš o tomto období povedal: *„Rok 1950, to bola psychóza novej vojny: svet bol rozčesnutý na dva znepriatelené bloky, ideologicky sme boli v horúcej vojne. (...) dr. Čepička vyhlásil Vatikán za nepriateľskú mocnosť. To bolo stanovisko režimu. (...) V tejto atmosfére videl som veci takto: štvrt milióna príslušníkov nášho obyvateľstva (myslené gréckokatolíkov – pozn. K. S.) pod politickým ideologickým vplyvom „Vatikánu“ alebo „Moskvy“. Čo najďalej od Západu a čím bližšie k Východu, podľa možnosti v každom ohľade.“*³⁵

Dňa 19. januára 1951 na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS sa konali previerky vyšších straníckych funkcionárov, ktoré neobišli ani Ladislava Holdoša. Preverovaciu komisiu tvorili Karol Bacilek a Štefan Baštovanský, ktorí Holdošovi vyčítali jeho neusporiadaný rodinný život: *„Keď už dosiahol rozvod so svojou prvou ženou, aby sa oženil so svojou terajšou známu, alebo prerušil s ňou styk.“*³⁶ Na druhej strane zhodnotili aj jeho prácu na Slovenskom úrade pre veci cirkevné, kde ho skritizovali za to, že sa málo obracia so svojimi problémami na stranu a niektoré problémy rieši sám. Inak jeho prácu ohodnotili pozitívne: *„pekné výsledky, ktoré dosiahol v cirkevnej politike, ktoré priam prekvapivo a iniciatívne dobre robí.“*³⁷ Aj napriek tomuto hodnoteniu sa na tomto poste dlho neudržel, pretože už 2. februára 1951 ho príslušníci ŠtB zatkli, komunistické vedenie vylúčilo z KSC a absurdne ho obvinili z protistraníckej, protištátnej, trockistickej a záškodníckej činnosti. Neskôr mu pridali aj buržoázny nacionalizmus, za ktorý ho aj odsúdili.³⁸

Holdoš sa tak dostal do československého väzenia, o ktorom vo svojich spomienkach hovorí: *„Bol som známy ako človek, ktorý sa stále usmieva; Marcel Paul, môj francúzsky spoluväzeň Buchenwaldom i v Buchenwalde, mi hovoril „usmievať*

34 SNA, Čiastkový inventár k archívnemu fondu ÚV KSS. Tajomník Ústredného výboru KSS Ladislav Holdoš (1936), (1943), 1945–1947, Bratislava 2005, s. 2–5. Pozri tiež LONDÁKOVÁ, E.: Ladislav Holdoš. In: PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*, Prešov 2003, s. 127–129.

35 Rozhovor s Ladislavom Holdošom – dnes o gréckokatolíckej akcii. *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 20, s. 3.

36 SNA, Čiastkový inventár k archívnemu fondu ÚV KSS. Tajomník Ústredného výboru KSS Ladislav Holdoš, s. 5.

37 Tamže, s. 6.

38 Tamže, s. 6–7. Pozri tiež PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*, s. 127–129.

väzeň“. U nás, v Československu, som už väzeň s usmievavou tvárou nebol. Bol som skôr plačúci väzeň. Tu sme sedeli s pocitom, že sme nevinní, ale musíme na seba vinu brať a nie sme pritom presvedčení, že sa tou vinou máme zaťažovať. V našom väzení som žil dlhé roky sám, v izolácii, nikdy som nepocitoval kolektívnosť spoluväzňov. Všetci sme boli proti všetkým. Jeden z mojich ťažkých pocitov, ktorého sa do smrti nezbavím, je to, že my, najlepší priatelia, sme jeden na druhého vypovedali.“³⁹ Proces so skupinou „buržoázných nacionalistov“, resp. „Husák a spol.“ sa konal 21.–24. apríla 1954, v tomto procese figurovali mená ako už spomínaný Gustáv Husák (údajne vodca tejto skupiny, preto aj označenie „Husák a spol.“), Ladislav Novomeský, Daniel Okáli, Ivan Horváth, Karol Šmidke a Ladislav Holdoš, ktorý dostal 13 rokov väzenia (odsedel „len“ 3 roky),⁴⁰ počas ktorých prešiel väzenskými celami v Ruzyni, Kolodějoch, Bratislave, Pankráci a v Jáchymove.⁴¹

V 60. rokoch prebiehali rehabilitácie, ktoré sa prevažne zamerali na postihnutých komunistov. Holdoša rehabilitovali na základe pôsobenia Barnabitskej komisie koncom roka 1963. Znova získal členstvo v KSČ, aj prácu v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde pracoval na oddelení všeobecných dejín a spracovával problematiku účasti Slovákov a Čechov vo francúzskom a španielskom odboji.⁴² Pri jej spracovávaní niekoľkokrát vycestoval do zahraničia, najčastejšie do Francúzska, kde mal veľa priateľov,⁴³ čo mohlo mať vplyv aj na jeho neskoršie diskreditovanie. Ladislav Holdoš publikoval v periodickej tlači ako *Pravda*, *Kultúrny život* články s tematikou „Slováci a Česi vo francúzskom odboji“, „Účasť Slovákov v španielskej protifašistickej vojne“, „Skice z priebehu španielskej vojny“, „Správy o výsledkoch bádania na plánovanej téme vo Francúzsku“ a iné. Vedecké práce však nepublikoval.⁴⁴

Dňa 15. júna 1969 L. Holdoš nečakane a s okamžitou platnosťou podal žiadosť

o uvoľnenie z pracovného pomeru v HÚ SAV, „nakoľko menovaný nastupuje dňom 16. júna 1969 do služieb Ministerstva zahraničných vecí“,“⁴⁵ vymenovali ho za veľvyslanca na Kube. Prišli však stranické previerky a krátko po tom ho v roku 1970 z tejto funkcie odvolali a z komunistickej strany znova vylúčili. Na začiatku 70. rokov tzv. „normalizátori“ už hľadali vinníkov za politickú situáciu v roku 1968. Holdoš im jednoducho sadol do karát, a tak mu „prišli“ nálepku pravicový oportunist, pretože: „v rokoch 1968 - 1969 ako odborný pracovník Historického ústavu SAV stál spolu s ďalšími pracovníkmi na pozíciách pravice, odsudzoval internacionálnu pomoc spojeneckých vojsk a ich príchod nazval okupáciou“.“⁴⁶

Ladislav Holdoš sa po vylúčení zo strany v roku 1970 dostal na zoznam tzv. nepriateľských osôb, a preto príslušníci ŠtB získavali rôzne poznatky o jeho činnosti a na ich základe (ak išlo o dôležité informácie) zaviedli príslušný operatívny zväzok. *Zvodky o štátnobezpečnostnej situácii v krajine*, ktoré sa vydávali periodicky (denne, týždenne, mesačne), mali charakter tzv. „informátora“ o podozrivej osobe, do ktorých pracovníci ŠtB zapisovali „dôležité správy“. Ako príklad uvedieme hlásenie neznámeho príslušníka ŠtB, podľa ktorého sa 17. septembra 1971 vo večerných hodinách v Holdošovom byte stretli Ján Telúch (bývalý veľvyslanec) s manželkou, Ondrej Gombala (bol vylúčený pre pravicovo-oportunistickú činnosť) s manželkou, Dr. Štefan Zárecký (rímskokatolícky kanonik), JUDr. Anton Rašla (docent na Katedre trestného práva PF UK v Bratislave). Menovaní diskutovali o zásahoch na vysokých školách, ktoré postihli študentov, ktorých rodičia vyvíjali rôzne aktivity v roku 1968. Spoločne hľadali spôsob, ako týmto postihnutým osobám poskytnúť adekvátnu pomoc. Príslušník ŠtB, ktorý si rozhovor vypočul, uviedol, že: „z rozhovoru bolo možné usúdiť, že táto spoločnosť sa vzájomne stretáva na súkromných bytoch, najmä Ladislav Holdoš s Dr. Rašlom, Telúchom i Gombalom.“⁴⁷

39 HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: *Svedek Husákova procesu vypovídá*. Praha 1991, s. 89.

40 Tamže, s. 56.

41 SNA, Čiastkový inventár k archívnemu fondu ÚV KSS. Tajomník Ústredného výboru KSS Ladislav Holdoš, s. 6.

42 Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ÚA SAV), f. Historický ústav (HÚ) SAV/I., šk. č. 26; inv. č. 140/III. Personálne veci.

43 ÚA SAV, f. HÚ SAV, šk. č. 86; inv. č. 389/XVI. Zahraničné styky.

44 ÚA SAV, f. HÚ SAV/I., šk. č. 26; inv. č. 140/XIII. Personálne veci.

45 ÚA SAV, f. HÚ SAV, šk. č. 52; inv. č. 323/XIII. Personálne veci.

46 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 6; inv. č. 180. Plán práce Správy Štátnej bezpečnosti Bratislava na rok 1972.

47 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 6; inv. č. 179. Štátnobezpečnostná situácia v Západoslovenskom kraji a v Bratislave v roku 1971.

Za zmienku stojí aj ďalšie hlásenie z apríla 1972, kde príslušníci ŠtB uviedli, že L. Holdoš sa stretáva s vylúčenými komunistami ako Peter Karvaš, Eduard Friš, Agneša Kalinová a iní. Tiež tvrdili, že je v spojení s pražskými predstaviteľmi pravice cez Karla Bartoška⁴⁸ a udržiava styky aj s Francúzskou Clemence Thibault, ktorá ho navštívila v roku 1971. Ďalej v správe uviedli, že Holdoš dostal list z Francúzska, v ktorom sa neznámy pisateľ zaujímal o ostatných „pravicových oportunistov“ a chcel sa s nimi stretnúť na chate, kde mal prísť aj Alexander (podľa príslušníkov ŠtB pravdepodobne išlo o Alexandra Dubčeka).⁴⁹ Na základe týchto a mnohých iných hlásení príslušníci ŠtB usúdili, že L. Holdoš vyvíja „protištátnu činnosť“, a preto na neho zaviedli osobný zväzok⁵⁰ s číslom 12218 a s krycím menom „KUBA II“. Viedol ho II. odbor - 1. oddelenie, kde systematicky zaznamenávali každý jeho pohyb. Súbežne s týmto zväzkom zaviedli aj kontrolný zväzok⁵¹ na Hlavnej Správe (ďalej HS) ŠtB SSR. Osobný zväzok Ladislava Holdoša sa bohužiaľ nezachoval, ale k dispozícii sú spisy, ktoré viedli na odbore sledovania. Ide o zaujímavý materiál, ktorý dokumentuje takmer štyri roky Holdošovho života (1972–1975).

Prípád „KUBA II“ sa na stôl odboru sledovania dostal 28. marca 1972, keď 1. oddelenie II. odboru Správy ŠtB v Bratislave podalo *Žiadosť na zavedenie sledovania* s cieľom zmapovania spoločnosti, v ktorej sa pohyboval. O pár mesiacov neskôr, 21. júna 1972, pracovníci ŠtB vypracovali konkrétny *Plán sledovania*, kde argumentovali tým, že: „Menovaný (Ladislav Holdoš – pozn. K. S.) je v podozrení z prevádzania pravicovo-oportunistickej činnosti. Ako jeden z predstaviteľov pravicového oportunizmu, vyhľadáva styky s vízovými cudzincami a sionistami. Sledovaním je potrebné zistiť a zdokumentovať jeho styky, zistiť jeho adresy a spoločnosť v akej sa bude menovaný pohybovať. Podľa telefonicky nahlásenej požiadavky S - ŠtB, zamerať sa na ustanovenie stykov objektu ...“⁵² Ďalej v do-

kumente *Plán sledovania* pracovníci ŠtB podrobne zmapovali jeho bydlisko (Urbánková ulica v Bratislave) a pracovisko (Poštový úrad č. 1 v Bratislave),⁵³ a z týchto poznatkov potom vypracovali konkrétnu organizáciu sledovania.

Na lepšiu ilustráciu doslovne odcitujeme aspoň časť z tohto dokumentu. „*Spoznanie a zachytenie objektu* (myslené Ladislav Holdoš - pozn. K. S.) *bude prevedené podľa fotografie pri byte objektu v ranných hodinách, kedy je predpoklad, že bude odchádzať do svojho zamestnania. Tu bude súdruh so súdružkou predstierať náhodné stretnutie a budú stáť v takej vzdialenosti, aby mali pod kontrolou osoby, ktoré vyjdú z budovy. Ďalší pracovníci sa budú zdržiavať na Hlbokej ceste, kde bude zaparkované i služobné motorové vozidlo s vysielacou stanicou. Po odchode objektu z bytu orgánovia prevádzajúci záchyt tohto zahlásia pracovníkom na Hlbokej ceste, ktorí prevedú jeho záchyt a budú pokračovať v jeho sledovaní. (...) Zachytávanie pri zamestnaní sa bude prevádzať tak, že dvaja orgánovia budú mať pod kontrolou hlavný východ z budovy, ďalší dvaja pracovníci budú kontrolovať východ poniže brány a dve súdružky budú sedieť v parčíku na detskom ihrisku, ktorá sa nachádza na Pugačevovej ulici a budú kontrolovať zadný východ. Tu budú predstierať ručné práce a je možné v odpoľudňajších hodinách zobrať na ihrisko dieťa.*“⁵⁴ Pracovníci ŠtB napokon vypracovali aj podrobnú orientačnú mapku jeho bydliska, kde zakreslili všetky dôležité komunikačné body, ako ulice ale aj verejný telefón. O deň neskôr 22. júna 1972 o 6. 20 hod. zahájili sledovanie Ladislava Holdoša. Z dokumentov, ktoré sa zachovali, bol rok 1972 relatívne pokojný. Sledovanie sa akoby len rozbíhalo a koniec-koncov pracovníci ŠtB nezistili žiadne konkrétne osoby, s ktorými by sa L. Holdoš intenzívne stretával.

Pre Ladislava Holdoša bol najdramatickejší rok 1973, pretože príslušníci ŠtB zis-

48 Historik Dr. Karel Bartošek v 70. rokoch urobil rozhovory s Ladislavom Holdošom a z toho v roku 1991 vyšla kniha s názvom *Svedek Husákova procesu vypovídá*. Pozri poznámku č. 39.

49 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 6; inv. č. 180. Plán práce Správy Štátnej bezpečnosti Bratislava na rok 1972.

50 Osobný zväzok bol zavedený na osobu, ktorá na základe preverených poznatkov vykonávala „protištátnu“ činnosť, alebo bola z takejto činnosti podozrivá.

51 Kontrolný zväzok bol vedený na útvaroch, ktoré riadili a kontrolovali dôležitú akciu na podriadených útvaroch. Zväzok obsahoval kópie plánov postupov, dokumenty o výsledkoch rozpracovania, o výsledkoch kontrolnej činnosti a rozhodnutia vedúceho útvaru.

52 A ÚPN, f. Zväzky odboru sledovania (ďalej ZOS) XII. Správa Zboru národnej bezpečnosti Bratislava (ďalej ZNB BA), šk. č. 6; „KUBA II“ (Ladislav Holdoš).

53 Od roku 1973 príslušníci ŠtB v spisoch Ladislava Holdoša uvádzali miesto jeho bydliska Slávičie údolie v Bratislave a viedli ho už ako dôchodcu.

54 A ÚPN, f. ZOS XII. Správa ZNB BA, šk. č. 6; „KUBA II“ (Ladislav Holdoš).

tili, že poprední predstavitelia „pravicového oportunizmu“ (ako napríklad „KUBA II“ Ladislav Holdoš, „KAMZÍK“ František Barbírek, „VEDEC“ Bohuslav Graca a iní) udržiavali styky s predstaviteľmi pravice v Prahe, v Brne, ale aj v „kapitalistickom zahraničí“, ich hlavným cieľom bolo preto previesť na úseku „pravice“ preventívno-rozkladné (profylaktické) opatrenie.⁵⁵ Úlohou takéhoto opatrenia bolo oslabiť pôsobenie určitej skupiny vyvíjajúcej „nežiaducu činnosť“, prípadne narušiť väzby medzi jednotlivými „záujmovými“ osobami.⁵⁶ V prípade „KUBA II“ sa príslušníci ŠtB zamerali najmä na zistenie Holdošových „stykov“, pretože pomerne často cestoval do Prahy za známymi, pôsobil ako interbrigadista v Španielsku, alebo ako veľvyslanec na Kube, z čoho vyplývalo, že mal styky v zahraničí, a tiež bol bývalým zamestnancom HÚ SAV, kde bolo pomerne veľa tzv. „pravicových oportunistov“. Všetky tieto faktory vplývali na to, že Holdoš sa stal „nebezpečnou osobou“ pre vtedajšie komunistické zriadenie.

Začiatkom roka 1973 príslušníkov ŠtB už inštruovala neznáma osoba, že „KUBA II“ 22. februára 1973 vo večerných hodinách vycestuje do Prahy, a preto II. odbor - 1. oddelenie musel na začiatku „sledovačky“ podať odboru sledovania *Návrh na sledovanie*, kde zdôvodnil svoj zámer a cieľ. V tomto prípade úlohou sledovačky: „*je zachytiť tohto po opustení jeho bytu, držať pod kontrolou, v prípade, že bude cestovať mimo Bratislavy sledovanie prevádzať ďalej.*“⁵⁷ Pracovníci ŠtB akciu „KUBA II“ zahájili o 8.45 hod. toho istého dňa. Sledovanie prevádzali po celý deň a v správe uviedli skutočne každú jeho činnosť, dokonca aj nákup v potravinách. „*O 15.30 hod. vyšiel KUBA II zo svojho bytu. Oblečený bol: prostovlasý, tmavošedý zimník, tmavošedý oblek, čierne topánky, v ruke niesol veľký hnedý prútený kôš, v ktorom mal naložené pivové fľaše. Takto prešiel Slávičím údolím na Červený kríž, kde vošiel do predajne POTRAVINY. Tu nakupoval 1 vína, sendvič, hrozienka a polovicu chleba. Po nakúpení vyšiel z uvedenej predajne, prešiel cez Červený kríž na ul. Slávičie údolie kde o 15.45 hod. vošiel KUBA II do svojho bytu, pričom jeho cho-*

vanie bolo prirodzené ...“⁵⁸ Táto akcia trvala až do večera nasledujúceho dňa (23. februára 1973), zúčastnilo sa na nej 12 pracovníkov ŠtB (niektorí aj opakovane), použili 7 motorových vozidiel a urobili zopár fotografií (napríklad ako „KUBA II“ kráča z potravín). Celá akcia bola nakoniec zbytočná, pretože L. Holdoš do Prahy nevycestoval.⁵⁹

Začiatkom apríla 1973 sledovanie nabralo na intenzite. Príslušníci ŠtB sa zamerali na zistenie jeho „stykov“, teda osôb, s ktorými mal vyvíjať „protištátnu činnosť“. V *Návrhu na sledovanie* riadiaci pracovníci ŠtB ako Michal Kasan (náčelník S - ŠtB v Bratislave), Ján Bielik (náčelník II. odboru), Ladislav Mikláš (náčelník 1. oddelenia) a iní uviedli, že je nevyhnutne potrebné zistiť osoby, s ktorými sa Holdoš stretáva. Príslušníci ŠtB pracovali, respektíve sledovali ho od 4.-16. apríla 1973. Osoby, s ktorými sa „KUBA II“ stretol, označili krycím menom, a potom ich identifikovali. Z tejto trinásťdňovej akcie sa nám zachovala aj vyhodnocovacia správa, kde uviedli, že v dňoch od 4.-9. apríla a 15.-16. apríla 1973 zisťovali len ľudí, s ktorými sa „KUBA II“ stretol a v dňoch 10.-12. apríla ho aktívne sledovali z dôvodu vycestovania do Prahy (L. Holdoš tam išiel na pohreb). Počas zisťovania „stykov“ sa stretol s dvomi ženami, ktoré označili krycimi menami „ANNA“ (Magdaléna Zechelová, rod. Holdošová) a „BETA“ (Ludmila Kočiová), pravdepodobne išlo o dcéru L. Holdoša a jej kamarátku.⁶⁰ Pod označením „styk JURAJ“ (Juraj Kaprinaj) viedli suseda L. Holdoša a okrem týchto zistili v jeho spoločnosti ešte „LIBUŠU“ (Margita Marušicová, 57 ročná dôchodkyňa), „OLINA“ (Emília Herchlová, 41 ročná právnička), „LENA“ (Júlia Lišková, 58 ročná dôchodkyňa), „FERO“ (Miloš Hrušovský, 65 ročný dôchodca). V správe sa ďalej uvádza, že počas aktívneho sledovania navštívil „KUBA II“ viaceré organizácie ako Československý rozhlas, televíziu, Dom novinárov, Zdravotné stredisko, Tuzex, Poštu. Na záver major Michal Greguš, ktorý túto správu vyhotovil, dodal, že „*sledovania sa zúčastnilo po dobu 13 dní 91 orgánov a 44 motorových vozidiel.*“⁶¹

Aj napriek týmto nulovým zisteniam sa príslušníci ŠtB nenechali odradiť a už 18. apríla

55 A ÚPN, f. B8/II., šk. č. 7; inv. č. 186. Správy o vývoji štátnobezpečnostnej situácie v Západoslovenskom kraji v rokoch 1972-1975.

56 PEŠEK, J. - LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989*, s. 166.

57 A ÚPN, f. ZOS XII. Správa ZNB BA, šk. č. 6; „KUBA II“ (Ladislav Holdoš).

58 Tamže.

59 Tamže.

60 Tamže.

61 A ÚPN, f. ZOS XII. Správa ZNB BA, šk. č. 6; „KUBA II“ (Ladislav Holdoš).

1973 podali ďalší *Návrh na sledovanie*. Do 10. mája 1973 išlo o doslovné „čakanie na godotu“, pretože počas týchto dní k žiadnym „stykom“, ani „konšpiratívnym cestám“ nedošlo. 10. mája 1973 sa už zamerali na Holdošových priateľov z Prahy, pretože agentúrnou cestou zistili, že v najbližších dňoch ho mal navštíviť historik Karel Bartošek a Jindrich Heger. „S uvedenými má uskutočniť schôdzku v Pezinku v hoteli GRAND, alebo na ZOCHOVEJ CHATE. Túto schôdzku je potrebné zadokumentovať, poprípade vypočuť rozhovor. Po schôdzke keď sa rozídu treba ich sledovať až do odchodu do Prahy.“⁶² Ešte v ten deň zahájili, resp. pokračovali v sledovaní Holdoša. Na tejto akcii sa prejavila „trpezlivosť“ ŠtB, pretože Karel Bartošek (Jindrich Heger sa v hlásení už nespomína) ho navštívil aj so svojou manželkou Suzane Bartošek a Francúzskou Clemente Thibault až 26. augusta 1973. Do tej doby príslušníci ŠtB monitorovali každého človeka, s ktorým sa L. Holdoš stretol. Osoby v jeho spoločnosti by sa dali spočítať na dvoch rukách, prevažne išlo o ľudí z jeho blízkeho okolia. A čo sa týka samotnej návštevy z Prahy, tak Karel Bartošek si vyslúžil krycie meno „MARK“, jeho manželka „GIZA“ a Francúzka bola „EDITA“. Menovaní boli v Bratislave tri dni, počas ktorých sa zdržiavali v Holdošovom byte a v horskom hoteli Zochova chata neďaleko Modry. Príslušníci ŠtB im boli neustále v „päťach“, a preto možno konštatovať, že nedošlo k žiadnej „protištátnej činnosti“, ale išlo o bežné stretnutie priateľov.

Pri týchto akciách príslušníci ŠtB v prípade „KUBY II“ nikdy neprišli na žiadnu konkrétnu „pravocovo-oportunistickú“ a ani „protištátnu“ činnosť. Po auguste 1973 ŠtB pravdepodobne považovala za neefektívne „vyseďať“ pred Holdošovým domom, pretože správy z odboru sledovania sú už pomerne užšie a aj z väčšími časovými intervalmi. V *Návrhu na sledovanie* z roku 1974 príslušníci ŠtB uviedli, že sledovanie „KUBY II“ bude prebiehať už len podľa potreby. „Ide o dlhodobú akciu, v rámci ktorej v priebehu roku 1974 budú prevádzané opakované úkony sledovania objektu, jeho stykov ich ustanovovanie a dokumentácia.“⁶³

Dokumenty, ktoré sa zachovali k roku 1974, už nie sú kompletne a informácie o jeho pohybe sú len útržkovité. Predpokladáme, že v roku 1974 prípad „KUBA II“ orgány ŠtB ukončili. Mohlo to mať súvis aj s reorganizáciou ŠtB, keď namiesto Hlavnej Správy ŠtB vznikla Správa kontrarozvedky v Bratislave (krycie označenie XII. správa Zboru národnej bezpečnosti).⁶⁴

Od roku 1975 viedla ŠtB Holdoša pod krycím menom „BOHÉM“. Príslušníci ŠtB v ňom neustále videli hrozbu, lebo údajne: „zotrváva na pravocovo-oportunistickej platforme, udržiava intenzívne styky s pravičiarimi v Bratislave a Prahe, tieto styky je potrebné dokumentovať. Ide o prípad zvlášťnej dôležitosti, preto je nutné sledovanie prevádzať podľa operatívnej situácie v priebehu celého roka.“⁶⁵ Zo spisu „BOHÉM“ sa nezachovalo veľa dokumentov, no za povšimnutie stojí ešte *Návrh na sledovanie* z 2. júla 1975. Príslušníci ŠtB sa zamerali na jeho prechodné bydlisko v obci Lukavica, okr. Zvolen, kde v jeho neprítomnosti mali namontovať TA – 111 (označenie pre dlhodobý odposluch) a uskutočniť TA – 144, čo bola tajná technická prehliadka.⁶⁶ V tých dňoch bol L. Holdoš v Bratislave a príslušníci ŠtB zachytávali každý jeho pohyb, aby ich náhodou neprekvapil v Lukavici pri montáži zariadenia. Touto správou sa spis „BOHÉM“ končí a ďalšie dokumenty pravdepodobne zničili. No aj napriek tomu predpokladáme, že Holdoš bol pod kontrolou ŠtB aj nasledujúce 70. a 80. roky.

L. Holdoš počas svojho komunistického účinkovania vystriedal rôzne pozície. Vo svojich začiatkoch vystupoval ako presvedčený, tvrdý komunista, ktorý striktne hájil, ale aj vykonával politiku strany. Po zatknutí v 50. rokoch a jeho druhom vylúčení zo strany v roku 1968 sa už politicky, ale ani spoločensky neangažoval. Najlepšie to vystihla Hana Ponická vo svojej knihe Lukavické zápisky: „Po roku 1968 už však na všetko stratil chuť, ešte i na rozhovory (...) najradšej sa už zhováral v Lukavici o stromoch, sadení, o hubách, o búrkach, snehoch a privaloch, o slnku a hviezdach, o vtáčom speve – a s ľuďmi, čo tomu najlepšie rozumjú, s Lukavičanmi. Žil utiahnuto, zapretý

62 Tamže.

63 A ÚPN, f. ZOS XII. Správa ZNB BA, šk. č. 1; „BOHÉM“ (Ladislav Holdoš).

64 O tejto reorganizácii viac SIVOŠ, J.: *XII. Správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave v rokoch 1974–1989*. Bratislava 2008, s. 13–31, PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*, s. 148–149, ŽÁČEK, P.: *ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*, s. 51–57, FROLÍK, J.: *Nástin organizačného vývoje štátobezpečnostných složek*, s. 499–502.

65 A ÚPN, f. ZOS XII. Správa ZNB BA, šk. č. 1; „BOHÉM“ (Ladislav Holdoš).

66 DINUŠ, P.: *Štátna bezpečnosť a jej prostriedky boja proti cirkvám*. [citované 20. mája 2008] Dostupné na URL http://www.historickarevue.com/?id=archiv_78, Pozri tiež SIVOŠ, J.: *XII. Správa ZNB*, s. 589.

*zavše i pred nami, sklamaný mnohým, v čo veril, čo miloval, trpko i sám seba obžalúval z unáhlenosti, ľahkovážnosti a ľahkovernosti i z náruživosti ...*⁶⁷ L. Holdoš pravdepodobne o sledovaní vedel, čo potvrdila aj jeho dcéra Magdaléna: „*Pokým žil, mal neustále strach zo sledovania.*“⁶⁸

„KUBA II“, resp. „BOHÉM“ bol však len slabší odvar iných prípadov, ktoré ŠtB viedla a rozpracúvala na II. odbore. Nešlo len o jednotlivcov, ale aj o skupiny osôb, ktoré ŠtB prenasledovala. V 70. a 80. rokoch podnikli proti nim rôzne akcie, ako napríklad akcia „RENEGÁT“ (kontrola Miroslava Kusého), akcia „ESER“ (kontrola Alexandra Dubčeka),

akcia „SOFISTA“ (kontrola Jozefa Jablonického), akcia „SELADON“ (kontrola Dominika Tatarku) a mnoho ďalších akcií, a to nielen z radov pravicových oportunistov.⁶⁹ Čo sa týkalo skupinových akcií, tak v projekte „KLÍN“⁷⁰ v roku 1987 sa zamerali na zamedzenie programového „zjednotenia“ protisocialistických elementov ako Alexander Dubček, Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Milan Šimečka. V akcii „NORBERT“⁷¹ v roku 1988 zasa namierili svoju pozornosť proti aktivistom nezávislých občianskych iniciatív. No nielen tieto, už vyššie spomínané akcie, ale aj mnohé iné podnikali príslušníci ŠtB až do konca existencie komunistického režimu.⁷²

Summary

Right opportunists under the oversight of the State Security

The study deals with the activities of the State Security against the rightist opportunism at the beginning of normalization in Czechoslovakia and its activities to eliminate all right opportunists from public life. We concentrated on the region of western Slovakia. Rightist opportunism was characterised as ideological movement that tried to adopt the policy and ideology of working class to interests of bourgeoisie. Mostly intellectuals and former members of the Communist Party that disagreed with the intervention in August 1968 and the presence of occupation forces were considered as right opportunists. As example we chose Ladislav Holdoš and we tried to show all kinds of activities that the State Security performed against rightist opportunists. In the study also we describe his earlier life, joining the Communist Party of Czechoslovakia, his activities as member and higher functionary of the Party, his expulsion from the Party, imprisonment etc.

67 PONICKÁ, H.: *Lukavické zápisky*. Prešov 2004, s. 190 – 191.

68 VAGOVIČ, M.: *Po ŠtB zostali unikátne fotografie*. [citované 20. augusta 2008] Dostupné na URL <http://www.sme.sk/c/4003735/po-stb-zostali-unikatne-fotografie.html>.

69 Viac Register krycích mien. In: SIVŇŠ, J.: *XII. Správa ZNB*, s. 572 - 588.

70 „Akcia „Klín“, ktorej pôvodný návrh je datovaný 24. 6. 1987, bola reakciou na perestrojku. Jej cieľom bolo zabrániť „programovému zjednoteniu protisocialistických prvkov“, pričom v roku 1988 prioritou akcie bola likvidácia rozmnožovacích stredísk samizdatov pred výročím augusta 1968. V roku 1989 bolo prioritou akcie „Klín“ „prenikanie spolupracovníkov ŠtB do ilegálnych hnutí a verejná diskreditácia disidentov v tlači.“ In: BALÁŽS, J. K.: *November 1989: Akcie na udržanie socializmu*. [citované 20. augusta 2008]. Dostupné na URL http://www.jkbalazs.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=162&Itemid=99999999.

71 „Akciu „Norbert“ mala ŠtB vypracovanú už dlhodo. Pôvodne (t. j. od roku 1964) bola určená pre časy „mimoriadnych opatrení v záujme obrany a bezpečnosti“ ČSSR v dobe brannej pohotovosti štátu, neskôr sa na žiadosť Gustáva Husáka rozhodlo, že môže byť vyhlásená rozhodnutím vlády ČSSR po súhlase Rady obrany štátu aj mimo brannej pohotovosti, a to v prípade, ak bude zvýšenou mierou ohrozená zvrchovanosť štátu a jej socialistické zriadenie. Bol vypracovaný zoznam väzňov, kam mali byť tieto osoby odvedené. Mali byť zatknuté napríklad osoby, ktoré sa „v minulosti dopustili trestných činov proti republike“, takí, ktorí „svojím konaním a postojmi by mohli ohroziť obranyschopnosť republiky a verejný poriadok v štáte“, alebo aj tí, ktorí „konšpiratívnym spôsobom organizovali protispoločenské a protisocialistické sily, alebo by zneužili svoje postavenie k udržiavaniu stykov s protispoločenskými živlami v ČSSR alebo v cudzine“. V celej ČSSR bolo v roku 1989 do akcie Norbert vytýpaných deväťtisíc ľudí, ktorí v prípade vyhlásenia akcie mali byť zatknutí. Akciu Norbert mala vykonať ŠtB v súčinnosti s Verejnou bezpečnosťou: šesťtisíc ľudí mala predviesť VB a tritisíc ŠtB. Koncom novembra bol vydaný telefonický pokyn stiahnuť smernice a dokumentáciu o tejto akcii. Veľká časť materiálov bola v ďalších dňoch zničená. Akcia bola definitívne zrušená 7. decembra. Viac k akcii „NORBERT“ pozri BALÁŽS, J. K.: *November 1989: Akcie na udržanie socializmu*. [citované 20. augusta 2008] Dostupné na URL http://www.jkbalazs.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=162&Itemid=99999999.

72 PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*, s. 233–242.

Úvaha nemeckého vyslanca Hannsa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku

Michal Schvarc

Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1938, resp. 1939–1945 patria stále medzi otvorené témy historického diskurzu. Medzi najviac diskutované problémové okruhy patrí otázka postavenia Slovenska voči Nemeckej ríši, na ktorej sa historici rozchádzajú. Išlo medzi týmito dvoma krajinami o vazalský, satelitný pomer, alebo o vzťah dvoch „naoko“ suverénnych štátov? Odpoveď na tieto otázky nie je aj napriek hlbokému výskumu úplne jednoznačná. Vzťahy oboch krajín predestinovala „Ochranná zmluva“ a jej tajný dodatok o hospodárskej spolupráci z marca 1939, zmluva o štatúte ochrannej zóny na západnom Slovensku z augusta 1939 či zmluva o vojnovom hospodárstve z januára 1940. Hoci v týchto prípadoch ide o medzištátne dohody dvoch formálne rovnocenných partnerov, dikcia týchto zmlúv, najmä prv uvedenej, jasne naznačuje subordinálny vzťah medzi „ochrannou mocnosťou“ a „ochraňovaným štátom“. Zámer Nemecka je z nich ľahko čitateľný – zabezpečiť si na Slovensku vplyv, zapojiť ho do vlastnej mocenskej sféry. Po Salzburskom diktáte k týmto zmluvným základom pribudol ešte jeden inštrument nemeckej politiky – poradcovia. Tieto kroky, prirodzene, do značnej miery zúžili manévrovací priestor slovenskej strany, ale nie natoľko, aby nemohla realizovať svoje predstavy, a to najmä v oblasti kreovania vnútornej politiky. Súviselo to okrem iného tiež s postojom ríšskeho ministerstva zahraničných vecí, ktoré aj napriek pevnejšiemu pripútavaniu Slovenska k Nemecku bazírovalo navonok na zachovávaní

samostatnosti „ochraňovaného štátu“.¹ Našu pozornosť sústredíme práve na posledne uvedený, zmluvne nezakotvený prostriedok nemeckej *Slowakei-Politik*.

Problematika pôsobenia nemeckých poradcov na Slovensku v rokoch 1940–1945 je v slovenskej či nemeckej historickej spisbe dostatočne zmapovaná. Prvé ucelenejšie poznatky k tejto téme sa objavujú v ne publikovanej dizertačnej práci nemeckého historika Johanna Kaisera,² ktorá vychádza najmä z analýzy nemeckých dokumentov diplomatickej a spravodajsko-bezpečnostnej proveniencie. V slovenských podmienkach platí to isté o Ladislavovi Suškovi.³ Aspektu činnosti poradcov sa venovala aj Katarína Hradská, pričom ťažisko jej monografie⁴ tvoria aktivity poradcu pre „židovskú otázku“ Dietera Wisliceneho. Vrchol snáh zmapovať túto do polovice 90. rokov minulého storočia málo prebádanú oblasť slovensko-nemeckých vzťahov z obdobia 2. svetovej vojny predstavuje monografia nemeckej historičky Tatjany Tönsmejerovej *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*, ktorá vyšla v roku 2003. Metodologicky fundovaná práca umožňuje čitateľovi nahliadnuť do kolobehu každodennosti slovensko-nemeckých vzťahov na príklade pôsobenia poradcov pri jednotlivých slovenských ministerstvách, resp. politických organizáciách. Dokumentuje, akým spôsobom museli poradcovia revidovať svoje pôvodné plány a predstavy, keď sa dostali do konfrontácie so slovenskou realitou, aké problémy museli riešiť, aby

- 1 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn, Schöningh 2003, s. 331. Túto líniu razil najmä vyslanec H. E. Ludin. Keď sa pri odchode do Bratislavy začiatkom roku 1941 A. Hitlera opýtal, či „je suverenita Slovenska fikciou alebo nezvratným politickým faktom“, „vodca“ mu kladne pritakal na druhú časť položenej otázky. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. Národný súd (ďalej NS), Tn I/ud 56/1946 – H. E. Ludin, mikrofilm II. A 934. Zápisnica z vypočúvania H. E. Ludina z 23. 10. 1946. Nový vyslanec to potvrdil aj v rozhovore s F. Karmasinom: „Je vôľou vodcu, aby Slovensko zostalo samostatné v dnešnom rámci“. (Institut für die Zeitgeschichte Mníchov (ďalej IfZ), MA 1323, fólia 9 398 002–003. Záznam spravodajcu S2 z 29. 1. 1941.)
- 2 KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939–1945. Ein Beitrag zu Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum: Ruhr-Universität 1969.
- 3 SUŠKO, L.: *Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939–1941*. In *Historické štúdie XXIII/1979*, s. 5–23. Niekoľko dokumentov k tejto problematike publikoval tento istý autor v edícii dokumentov *Das Deutsche Reich und die slowakische Republik 1938–1945. Dokumente*. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. Bratislava 2008, dokumenty 415, 529, 535, 536, 543.
- 4 HRADSKÁ, K.: *Prípady Wisliceny. Nemeckí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava 1999.

Návšteva šéfa *Volkdeutsche Mittelstelle* (Ústredňa pre riadenie nemeckých menšín) Wernera Lorenza (druhý zľava) v januári 1943 v Bratislave. Po jeho ľavici stojí Franz Karmasin, jeden z iniciátorov zavedenie systému poradcov. Sprava: nemecký vyslanec H. E. Ludin, minister vnútra Alexander Mach. Zdroj: Archív Múzea SNP Banská bystrica.

mohli uplatniť to, čo si pri nástupe do funkcie predsavzali. Autorka pritom nezabúda ani na reakcie slovenských aktérov, ktorým bola poradenská činnosť adresovaná. Dospela k záveru, že slovenská strana mala záujem o poradenstvo, ale len do tej miery, pokiaľ išlo o „transfer know-how“. „Ideologický transfer“ však vo väčšine prípadov odmietať.⁵ Nepovšimnuté nezostávajú ani *Dissentstechniken* slovenských predstaviteľov v podobe predlžovania rozhovorov, falšovania štatistik, neinformovania poradcov či personálnej politiky prezidenta Jozefa Tisu. Výsledkom podrobnej analýzy je konštatovanie, že slovenskí činitelia mali určité možnosti, aj keď obmedzené, samostatne konať a rozhodovať, čo úplne nekorešponduje s doterajšími poznatkami v oblasti slovensko-nemeckých vzťahov. Znamená to ďalší posun v historickom poznaní, a súčasne sa tým vytvára priestor na ďalšiu odbornú diskusiu.

Príchod poradcov na Slovensko je spájaný najmä so salzburskými rokovaniami. To, pravda, neznamená, že pred 28. júlom

1940 poradcovia na našom území nepôsobili, nie však v takom rozsahu a forme ako po Salzburgu. Napokon na túto skutočnosť upozorňuje aj T. Tönsmeier, dokumentujúc to na príklade poradcu pre Slovenskú národnú banku a dvoch policajných misií. V úzadí však zostáva obdobie pred vznikom slovenského štátu. Pritom už krátko po 6. októbri 1938 prichádza na Slovensko viacero expertov, poradcov, ktorí nezriedka pracovali v poverení Bezpečnostnej služby – Sicherheitsdienst (SD). Práve na jej viedenskú oblasťnú centrálu, ako to vyplýva z korešpondencie jej náčelníka Franz Waltera Stahleckera a šéfa zahraničnej SD (SD – Ausland), teda dvoch vysokopostavených osôb v hierarchii tejto spravodajskej služby, sa už v polovici októbra 1938 obrátila slovenská vláda so žiadosťou o vyslanie „odborníkov“ na slobodomurársku problematiku, na „židovskú otázku“ a na „očistu“ verejných knižníc.⁶ SD ochotne vyhovel najmä druhej požiadavke a začiatkom novembra 1938 v súvislosti s vysídľovaním Židov na odstúpené územie pri-

5 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich* ..., s. 326.

6 Bundesarchiv (ďalej BAArch), f. R 70 Slowakei/186, Bl. 9-10. Stahleckerov list H. Jostovi 18. 10. 1938.

šiel do Bratislavy neskorší výkonný realizátor „konečného riešenia židovskej otázky“ Adolf Eichmann.⁷ Aj sám F. W. Stahlecker sa vtedy objavil v hlavnom meste Slovenska, pričom sa nestretol len s Jozefom Faláthom, vedúcim „Centrály pre riešenie židovského problému na Slovensku“, ktorý bol spočiatku poverený „postrkom“ Židov na „územie nikoho“ a prijaté opatrenia konzultoval s pracovníkmi viedenskej SD, ale aj s podpredsedom autonómnej vlády a ministrom spravodlivosti Ferdinandom Ďurčanským.⁸

V tomto období sa vôbec po prvýkrát objavuje myšlienka vyslania nemeckých poradcov na Slovensko, konkrétne pre oblasť ekonomiky.⁹ Tieto návrhy predostrel právny poradca vedenia Deutsche Partei (DP) Kurt Otto Rabl.¹⁰ Podľa neho nemali poradcovia vystupovať navonok, zato však mali byť vybavení rozsiahlymi internými právomocami. Uplynulo však viac ako poldruha roka, kým sa tieto zámery vo výrazne modifikovanej podobe premietli do politickej praxe. Výnimku v období autonómie tvorila polovojenská zložka ľudovej strany Hlinkova garda, ktorá v tom čase iba nadobúdala pevnejšiu organizačnú podobu. Aby sa jej smerovanie priblížilo nemeckým predstavám, poverila viedenská SD svojho pracovníka Laurenza Karbusa poradenstvom HG.¹¹ Otázne zostáva, či sa tak stalo aj so súhlasom veliteľa HG Karola Sidora. Jeho zástupca a náčelník politického štábu gardy Karol Murgaš voči tomu zjavne nič nenamietal, naopak, Karbusove „rady a pokyny“ ochotne akceptoval.¹² Skutočnosť, že L. Karbus pôsobil ako poradca HG, potvrdil aj Karmasinov spolupracovník Karl Kraus, označiac ho za „poradcu pre Hlinkovu gardu, pred-

všetkým v otázke výzbroje“.¹³ Potvrdili to aj povojnové výpovede aktivistov z radov viedenských Slovákov Rudolfa Vávru a Ľudovíta Mutňanského.¹⁴ L. Karbus zotrval v tejto skôr polooficiálnej funkcii až do konca novembra 1939, keď bol zo Slovenska pre rôzne intrigy odvolaný.

Vznik slovenského štátu podstatne rozšíril možnosti nemeckej *Slowakei-Politik*. Podpis „Ochrannej zmluvy“ a jej tajného dodatku vytvoril základňu, od ktorej sa odvíjali vzťahy oboch štátov v nasledujúcom období. Berlín spočiatku nepovažoval celoplošné využitie poradcov v „ochraňovanom štáte“ za potrebné. Stupňujúce sa vnútropolitické napätie na jar 1940, alarmujúce správy SD a vedenia DP o slabnúcom nemeckom vplyve v konečnom dôsledku prinútili Zahranicičný úrad, aby sa začal intenzívnejšie zaoberať aj touto otázkou. Minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop síce na Karmasinovo naliehanie 1. decembra 1939 prisľúbil vyslanie ďalších poradcov, avšak bez bližšej konkretizácie. Podrobnosti mal rozpracovať nemecký vyslanec Hans Bernard.¹⁵ Výsledkom týchto snáh, aj to nepriamym, bol pobyt Eduarda Frauenfelda z Ríšskeho ministerstva propagandy v Bratislave, ktorý mal pôsobiť pri kreovaní Úradu propagandy¹⁶ ako poradca Vojtecha Tuku a Alexandra Macha.¹⁷ Treba dodať, že bez výraznejšieho úspechu.¹⁸

Myšlienka zavedenia systému poradcov začala na nemeckom ministerstve zahraničných vecí rezonovať po úspešnom ukončení vojenských operácií vo Francúzsku. Plány koncom júla 1940 precizoval odvolaný vyslanec H. Bernard,¹⁹ pričom sa zasadzoval za užšie pripútanie Slovenska k „ochrannej

7 Podrobnejšie k tejto problematike pozri NIŽŇANSKÝ, E.: Prvé deportácie Židov z územia Slovenska v novembri 1938 a úloha Jozefa Falátha a Adolfa Eichmanna. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava 2000, s. 89 – 104.

8 NIŽŇANSKÝ E.: Intentionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann. In: *Studia historica Nitriensis* VIII/1999, s. 107–136, dokument 4.

9 BArch, f. NL 1180/43. Zápisnica z rokovania medzi predstaviteľmi nemeckých finančných skupín a Deutsche Partei z 26. 10. 1938.

10 SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 985, fólia 9 406 302–304. Rablov list prof. Meyerovi 29. 10. 1938; f. NS, Tn Ľud 17/1947 – F. Karmasin, mikrofilm II. A 945. Rablova správa č. 1. z 31. 10. 1938.

11 BArch, f. R 70 Slowakei/356. Karbusov list E. Kaltenbrunnerovi 19. 7. 1943.

12 Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA Bratislava), f. Okresný ľudový súd v Nitre (ďalej OLS Nitra), Ls 86/1948 – L. Karbus. Murgašov list L. Karbusovi 19. 12. 1938, tiež výpovede L. Mutňanského a R. Vávru z 27. 5. 1947.

13 SNA, f. NS, Tn Ľud 17/1947 – F. Karmasin, mikrofilm II. A 945. Krausov záznam z 12. 1. 1939.

14 ŠA Bratislava, f. OLS Nitra, Ls 86/1948 – L. Karbus. Výpovede L. Mutňanského a R. Vávru z 27. 5. 1947.

15 KAISER, J.: *Die Politik...*, s. 191.

16 SUŠKO, L.: *Systém poradcov ...*, s. 8–9. SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...*, I/1, dokument 453, s. 658–659.

17 Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik (ďalej ÖStA/AdR), f. Reichsstatthalterei Wien 1940–1945, š. 57, zväzok 295. Frauenfeldov list F. Kaufmannovi 11. 6. 1941.

18 Podrobnejšie pozri TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 277–281.

19 SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik ...* I/1, dokument 519, s. 793–794, dokument 535 a 536, s. 813–814.

mocnosti“, a to najmä v hospodárstve a sociálnej oblasti. Salzburg, ktorý znamenal predeľ vo vývoji slovensko-nemeckých vzťahov, tak otvoril priestor na inštaláciu systému poradcov. Jeho architektmi sa stali nový vyslanec Manfred von Killinger a štátny podtajomník Zahraničného úradu Martin Luther. Krátko po 28. júli 1940 prišla do Bratislavy prevažná časť poradcov, v priebehu roku 1941 ďalší. Celkovo išlo asi o 70–80 osôb, vrátane pomocného personálu a členov Nemeckej vojenskej misie.²⁰ V nasledujúcom období sa počet poradcov ustálil, resp. sa nepatrne znižoval. Súviselo to buď s tým, že sa príslušný poradca nedokázal vo svojej oblasti presadiť (napr. poradca pre HSLS Hans Pehm), s nespokojnosťou príslušných článkov nacistického štátneho a stranického aparátu, resp. organizácií, ktoré vysielali poradcov na Slovensko (napr. poradca pre Slovenskú pracovnú službu) alebo s rozpormi medzi nemeckými úradmi samotnými (odvolanie poradcu pre Hlinkovu mládež Heinza Förstera). Nemecké vyslanectvo však dávalo pozor, aby činnosť poradcov neposkytovala slovenskej strane zámienky na ich odvolanie, pretože prípadné stiahnutie z týchto dôvodov vnímalo ako istú stratu prestíže Nemeckej ríše.²¹ V Pehmovom prípade sa však tomu nebránilo.²² Po vypuknutí Povstania sa situácia do istej miery zmenila a na Slovensku zostalo 14 poradcov.²³ SD napriek tomu naliehala, aby sa ich počet ešte viac znížil, resp. aby poradcovia z SS podliehali pod jej právomoc. Tak ako v prípade poradcu pre Ústredňu štátnej bezpečnosti Franza Goltza²⁴ sa to Bezpečnostnej službe nepodarilo dosiahnuť ani u ďalších „berátero“. Stopa poradcov sa stráca s postupným zánikom slovenského štátu na prelome marca a apríla 1945.

Nemecká strana spočiatku dbala, aby podnety na vysielanie poradcov vychádzali

od slovenských predstaviteľov.²⁵ Sledovala tým formálne dodržiavanie slovenskej suverenity, čo zapadalo do vtedajšieho konceptu nemeckej *Slowakei-Politik*, ktorá propagandisticky využívala „ochraňovaný“ štát ako „navštevku“ pre ostatné malé krajiny juhovýchodnej Európy.²⁶ Nemci našli pre tento zámer podporu v osobe Vojtecha Tuku. Bol to práve vodca radikálneho prúdu ľudovej strany, kto požiadaval už v lete 1939 o pridelenie policajných poradcov a začiatkom roku 1940 o pridelenie poradcu pre Úrad propagandy.²⁷ Predseda slovenskej vlády myšlienku zabudovania systému poradcov jednoznačne podporoval,²⁸ podľa Alexandra Macha bol jej iniciátorom.²⁹ Príchod „berátero“ sa Vojtech Tuka usiloval využiť na upevnenie svojej pozície, aj preto si vždy ochotne vypočul ich návrhy či sťažnosti.³⁰ Jeho protipól prezident Jozef Tiso so zavedením nového inštrumentu nemeckej politiky „*jen nerad souhlasil*“.³¹ Bol však nútený akceptovať poradenstvo vo všetkých dôležitých oblastiach verejného života počnúc politickou sférou a hospodárstvom končiac.³² Úspech poradcov nezávisel len od ich individuálnych schopností a obratnosti pri styku s náprotivnou stranou, ale vo veľkej miere od vývoja na slovenskej politickej scéne, ktorý od jari 1942 definitívne určovala Tisova skupina. Tá mala záujem na „transfere know-how“, ideologické ovplyvňovanie sa však usilovala zredukovať na maximálne možnú mieru. Aj z tohto dôvodu sa „misia“ väčšiny poradcov nenaplnila (výnimku v tomto smere predstavuje poradca pre hospodárstvo Erich Gebert, pre „židovskú otázku“ Dieter Wisliceny a poradcovia pre armádu), v niektorých prípadoch môžeme hovoriť dokonca o zlyhaní (spomenutý Hans Pehm).

Vzhľadom na súčasný stav spracovania problematiky nebudeme rozvádzať hlbšie známe skutočnosti, skôr sa pokúsime načrtnúť

20 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 67 – 68.

21 Pozri dokument.

22 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 249.

23 SNA, f. „S“ S-424-3/74-78. List H. E. Ludína J. Tisovi z 5. 9. 1944.

24 PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*. Dokumenty. Bratislava 1970, dokument 207, s. 396.

25 SUŠKO, L.: *Systém poradcov...*, s. 8.

26 Podrobnejšie pozri KAISER, J.: *Die Politik...*, s. 145 – 153.

27 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 104. SUŠKO, L. (ed): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...*/I/1, dokument 424, s. 623.

28 SUŠKO, L. (ed): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...*/I/1, dokument 529, s. 806.

29 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Sekretariát FMV Praha (ďalej A 2/1), š. 1, i. č. 4. Výsluch A. Macha z 3. 6. 1959 v Prahe.

30 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 105.

31 A ÚPN, f. A 2/1, š. 1, inv. č. 4. Výsluch A. Macha z 3. 6. 1959 v Prahe. Podrobnejšie pozri TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 110–112.

32 Poradcovia boli pridelení pre políciu, HG, HSLS, HM, SPS, verejnú správu, sociálne záležitosti, „židovskú otázku“, propagandu, hospodárstvo, poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo a družstevníctvo.

nút možnosti a smer, ktorými by sa výskum mohol ďalej uberať. Hoci sa zdá, že pri rozsahu a zábere Tönsmeijerovej práce sa táto medzera vyplnila, istý priestor tu pre bádateľa zostáva aj naďalej. Prítom však v nijkom prípade nechceme znížovať kvality jej nesporne veľmi prínosnej monografie. Konkrétne ide najmä o aktivity poradcu pre HG Viktora Nagelera a otázku vzťahu medzi poradcami na jednej strane a vedením DP na druhej strane.

Viktor Nageler nepôsobil iba ako poradca pre HG. Už pred príchodom do Bratislavy zastával post inštruktora vybraných jednotiek polovojenskej zložky DP Einsatztruppe (ET) der Freiwilligen Schutzstaffel (FS), čo vyplynulo z jeho funkcie veliteľa Doplnovacieho veliteľstva Waffen-SS *Juhovýchod* vo Viedni.³³ Možno táto okolnosť rozhodla o jeho ďalšom funkčnom zaradení, pretože jeho meno medzi poradcami pôvodne nefigurovalo.³⁴ Okrem toho udržiaval aktívne kontakty

s viedenskou ústredňou SD. Hoci Nagelerove vzťahy s touto úradovňou Bezpečnostnej služby boli poznamenané viacerými konfliktmi a osobnými animozitami, posledný šéf jej slovenského oddelenia s poradcom pre HG intenzívne spolupracoval. Výsledkom tejto spolupráce bolo, že V. Nageler viedol rovnako ako jeho podriadený Hans Klatz jednu zo spravodajských sietí SD.³⁵ Neznáme sú aj Nagelerove aktivity po vypuknutí Povstania, najmä ak sa poradca pre HG výrazne podieľal pri formovaní Pohotovostných oddielov HG. Rekonštrukcia tejto záverečnej fázy jeho pôsobenia je vcelku reálna, pretože sa k nej zachovalo viacero prameňov, predovšetkým nemeckej proveniencie. Otvorená zostáva tiež otázka, čo napokon viedlo v polovici januára 1945 k jeho odvolaniu,³⁶ hoci nemecký veliteľ na Slovensku Hermann Höfle, a tiež náčelník Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD Josef Witiska považovali likvidáciu jeho úradovne za politicky neúnosnú.³⁷

Predseda vlády a minister zahraničných vecí Vojtech Tuka s nemeckým vyslancom Manfredom von Killingerom. Tuka patril k iniciátorom a Killinger bol architektom systému poradcov na Slovensku. Zdroj: Archív autora.

33 SNA, f. 116-41-2/167-170. Správa F. Karmasina M. von Killingerovi zo 6. 8. 1940.

34 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlín (ďalej PA AA), R 101 139, fólia E 233 059. Lutherov list M. von Killingerovi 1. 8. 1940.

35 IfZ, MA 650/1, fólia 9 384 628 - 633. Nedatovaný zoznam vedúcich sietí a dôverníkov SD.

36 SNA, f. 116-25-3/205. Witiskov záznam z 30. 1. 1945.

37 Pozri BAArch, f. R 70 Slowakei/366. Böhrschov telegram K. H. Frankovi z 24. 10. 1944; Archiv bezpečnostních složek (ďalej Abs) Praha, f. 135-3-1/95. Witiskov záznam z 28. 3. 1945.

Prezident Jozef Tiso
podáva ruku poradcovi pre
Hlinkovu gardu Viktorovi
Nagelerovi pri príležitosti
ukončenia kurzu na
veliteľskej škole HG
v Bojniciach.
Zdroj: Archív autora

Objasnenie týchto parciálnych problémov by mohol priniesť až ďalší archívny výskum.

Hodnotenie činnosti poradcov v spojitosti s vedením nemeckej menšiny na Slovensku je nepomerne zložitejšou záležitosťou. Sťažuje ho najmä roztrúsenosť písomného materiálu. Čelní predstavitelia DP prichádzali do kontaktu s poradcami už krátko po vyhlásení autonómie. Vôbec ako prvý bol na Slovensko vyslaný (na príkaz *Volksdeutsche Mittelstelle* – VoMi) koncom prvej októbrovej dekády 1938 K. O. Rabl, a to ako právny poradca strany. Počas svojho pôsobenia vypracoval dva návrhy právneho postavenia nemeckej menšiny³⁸ a viacero návrhov zákonov, týkajúcich sa zabezpečenia autonómnych práv tunajších Nemcov v oblasti školstva, kultúry, sociálnej starostlivosti a finančného družstevníctva.³⁹ Okrem toho plnil aj iné, najmä spravodajské úlohy.⁴⁰ Pokiaľ ide o jeho vzťahy k predákovi DP, boli na rozdiel od poradcu pre HG L. Karbusa⁴¹ korektné.

A práve nevyváženosť postojov k jednotlivým poradcovi bola aj v neskoršom období príčinou viacerých sporných situácií. „Volksgruppenführer“ F. Karmasin patril síce medzi okruh osôb, ktoré iniciovali príchod poradcov do „ochraňovaného“ štátu, lenže inštalácia systému „berátero“ v takej podobe, v akej sa kreovala po Salzburgu, nezodpovedala jeho pôvodným predstavám. Predpokladal, že ním vedené kádre sa stanú poradcami poradcov, resp. budú mať dosah na činnosť rišských pridelencov v intenciách záujmov vedenia menšiny. Táto mylná konštrukcia sa stala zdrojom viacerých konflik-

tov, ktoré sa objavovali najmä v období „killingeriády“, t. j. od augusta 1940 do januára 1941.⁴² Pravda, F. Karmasin poradcov *a priori* neodmietal, naopak, s viacerými si spoluprácu pochvaľoval,⁴³ resp. dožadoval sa vyslania ďalších, a to nielen v rámci nemeckej menšiny, ale aj pre slovenské organizácie, napr. SPS. Počas Ludinovej „éry“ sa ostré hrany medzi oboma stranami postupne obrusovali a tretie plochy sa podarilo zredukovať na minimum.

Uviedli sme dve možnosti, ktorými by sa mohol uberať výskum v predmetnej problematike. Nepochybne sa tu ponúkajú aj ďalšie alternatívy, i keď sú čiastočne limitované súčasným stavom spracovania témy, všetko však záleží od zostavenia koncepcie ďalšieho bádania, od ktorej sa odvíja aj využitie zložitejších historických metodologických postupov.

Predložený dokument je analýzou takmer dvojročného fungovania systému poradcov

38 K prvému návrhu pozri HOENSCH, J. K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938–1939*. Bratislava 2001, s. 110–111. Text druhého návrhu pozri PA AA, R 42 870.

39 SNA, f. NS, Tn ľud 17/1947 – F. Karmasin, mikrofilm II. A 945; f. 116-30-2/217.

40 KAISER, J.: *Die Politik...*, s. 38.

41 BArch, f. R 70 Slowakei/186/Bl. 32–34. Goldbachov záznam zo 6. 2. 1939; SNA, f. NS, Tn ľud 17/1947 – Franz Karmasin, mikrofilm II. A 944. Hauskrechtova výpoveď z 27. 6. 1947.

42 Pozri dokument, poznámku 52.

43 SNA, f. 116-51-2/150-166. Karmasinova správa VoMi zo 7. 1. 1941.

na Slovensku. Jeho autorom je osoba najpopulárnejšia – nemecký vyslanec H. E. Ludin. Diplomatický zástupca „ochrannej mocnosti“ sa pokúša bilancovať činnosť poradcov za tento časový úsek a vo všeobecnosti analyzovať všetky dôsledky, ktoré z fungovania tohto inštrumentu nemeckej politiky pre Berlín vyplývali, keďže Slovensko bolo v tomto smere akýmsi „pokusným králikom“. Vyslanec pritom prichádza k záveru, že pre úspech tejto „zahraničnopolitickej misie“⁴⁴ sú popri odborných znalostiach potrebné aj ľudské kvality, rovnako aj rešpektovanie politických daností tej či onej krajiny. *Summa summarum* výsledok sa v prípade Slovenska postupne odchyľoval od pôvodných predstáv a plánov „revolučnej politiky“ ríšskeho ministerstva zahraničných vecí.

Dokument

Nemecký vyslanec

Bratislava, dňa 13. apríla 1942

Vážený pán Siegfried,

v prílohe Vám zasielam krátke expozé o tunajších skúsenostiach o účinkoch systému poradcov. V prípade, že by mal pán štátny tajomník⁴⁵ záujem o tieto otázky, môžete mu záznam príležitostne predložiť.⁴⁶

Dúfam, že sa máte dobre a zostávam s pozdravom a Heil Hitler!

Váš

Ludin⁴⁷

1 príloha

Pánu prednášajúcemu legačnému radcovi Dr. Siegfriedovi

B e r l í n

[Príloha]

Tajné

Úvaha o systéme poradcov

1.

Systém poradcov väčšieho štýlu, ktorý ako politickú metódu doposiaľ využívali azda len USA a Anglicko, mohlo aplikovať Nemecko, odhládnuť od vojenských misií, v jeho súčasnom význame a danom rozsahu po prvýkrát na Slovensku. Zásady o činnosti a účinkoch systému poradcov, ktoré by vychádzali z už nadobudnutých skúseností, sme na začiatku jeho inštalácie na Slovensku nemali; nemohli sme využiť ani historické vzory. Museli sme riešiť prvotnú a jedinečnú úlohu, a to v jej politických a hospodárskych súvislostiach.

Systém poradcov tu jestvuje asi 1 1/2 roka. Počas tohto obdobia sme nadobudli rad skúseností primárneho charakteru, ktoré si zasluhujú zhodnotenie. Dovoľujem si preto [predostrieť] niekoľko zásadných poznámok o systéme poradcov, ktoré v niektorých bodoch presahujú azda i rámec Slovenska:

2.

Poradcovia vyslaní ríšou sa majú spolupodieľať na utváraní a formovaní štátu, a to v sektore, ktorý im bol pridelený – v politickom, hospodárskom alebo v administratívnom.

Je pochopiteľné, že zásady vedenia národa, štátu a hospodárstva, ktoré navrhli a použili, musia zodpovedať princípom platným a zaužívaným v ríši.

Čím tesnejší a bezprostrednejší je politický, hospodársky a priestorový vzťah „štátu, ktorému je poskytované poradenstvo“⁴⁸ (tento termín používam v ďalšom texte ako zostručenie pre štát, ktorému sú pridelení poradcovia)⁴⁹ k ríši, tým viac sa dostáva do popredia táto potreba.

44 TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 68.

45 Ernst von Weizsäcker (1882–1951), od marca 1938 do januára 1943 štátny tajomník ríšskeho ministerstva zahraničných vecí. Po Lutherovom páde bol začiatkom roku 1943 odsunutý na post nemeckého veľvyslanca vo Vatikáne.

46 H. E. Ludin dostal odpoveď 22. 4. 1942: „Na Váš priateľský list z 13. t. m. Vám chcem oznámiť, že som pána štátneho tajomníka oboznámil o podstate obsahu Vášho záznamu o otázke poradcov. Pán štátny tajomník to so záujmom vzal na vedomie a ďakuje Vám za predloženie záznamu“. (PA AA, R 29 857, fólia 70 381.)

47 Hanns Elard Ludin (1905–1947), v rokoch 1941–1945 tretí, a zároveň posledný nemecký vyslanec na Slovensku. Na rozdiel od svojho predchodcu M. von Killingera forsoval politiku zmiernenia vnútorného napätia v slovenskom vládnom tábore, aby tak dosiahol čo najefektívnejšie zapojenie Slovenska do nemeckej vojnovnej mašinérie. Po druhej svetovej vojne ho americké orgány vydali na súdne stíhanie do Československa. Národný súd v Bratislave ho v decembri 1947 odsúdil na trest smrti.

48 V origináli je použitý termín „Beratungs-Staat“, v ďalšom texte používam pojem poradenský štát.

49 Ludinova vysvetlivka.

Závazné princípy pre tento účel sa však nedajú sformulovať. Hĺbka dosahu systému poradcov môže byť limitovaná radom okolností, ktoré sa nachádzajú mimo dosahu jeho vlastného silového poľa, a preto sa vymykajú spod jeho priameho vplyvu. Často ide o politické a osobné záležitosti, ktoré možno len ťažko postrehnúť a ešte ťažšie zhodnotiť a odstrániť. Mám na mysli najmä jestvujúcu duchovnú (svetonázorovú), vnútropolitickú a zahraničnopolitickú situáciu „poradenského štátu“. Systém poradcov vychádza z predpokladu výslovnej ochoty a otvorenosti „poradenského štátu“, že sa jeho dosahu podriadi. Otvorenosť „poradenského štátu“, a tým aj význam systému poradcov sa vo všeobecnosti znižuje tým, čím viac sa duchovná, politická a hospodárska pozícia „poradenského štátu“ líši od pozície ríše. Vnútrotná rezistencia proti systému poradcov je o to viac intenzívnejšia, čím viac sa cíti byť silnejší po zahraničnopolitickej stránke, čím viac sa môže opierať o vlastnú tradíciu štátnosti a poukazovať na vlastné štáttvorné sily. Vlastná neistota môže ale za istých okolností vyvolať komplexy menejcennosti voči poradcom, a tým viac posilniť vnútornú rezistenciu.

3.

Tieto poznatky by sme pri využívaní systému poradcov nemali nikdy strácať zo zreteľa. Sú totiž ťažiskom, z ktorého je potrebné neustále sledovať, hodnotiť a posudzovať pôsobenie systému poradcov. Účinnosť systému poradcov sa rovná politickému barometru: rastúca alebo klesajúca rezistencia proti činnosti poradcov je takmer vždy indikátorom zahraničnopolitických a vnútropolitických pomerov. Zodpovedné a dôkladné pozorovanie týchto zmien poskytuje často poučné a užitočné informácie o politickej situácii.

Už len z tohto dôvodu si systém poradcov zasluhuje zvláštnu pozornosť.

4.

Nesmie sa zabúdať ani na využitie týchto výsledkov pri kreovaní poradenskej činnosti. Prekážky, ktoré bránia skutočnej práci, je totiž možné odstrániť prostredníctvom politického vplyvu, vnútropolitických mocenských

presunov alebo zahraničnopolitickým tlakom ríše. Tieto postupy je však potrebné zakazovať presne zvážiť, aby politickými opatreniami nedošlo zbytočne k zafažovaniu poradenskej činnosti. Často postačuje, či už celkovo alebo v prípade jednotlivých poradcov, znížiť intenzitu poradenskej činnosti.

Celkový účinok poradenskej činnosti nie je nikdy sumou tých istých jednotlivých účinkov.

Práca poradcu môže v istom momente napredovať veľmi plynule, kým u ďalšieho zas stagnovať. Je to celkom možné, že poradenstvo napr. v oblasti hospodárstva je úspešné, kým v administratívnej alebo čisto politickej oblasti je sprevádzané neúspechmi. Tieto „rozdiely úspešnosti“ sú väčšinou odrazom celkovej politickej situácie „poradenského štátu“ v danom sektore poradenskej činnosti.⁵⁰ Preto je potrebné aby sme si dávali pozor na predčasné hodnotenie činnosti toho či oného poradcu. „Rozdiely úspešnosti“ umožňujú v zriedkavých prípadoch spätné hodnotenie z hľadiska odborných znalostí a objektívneho výkonu každého poradcu; možno po nich pátrať, pokiaľ nie sú podmienené celkovou politickou situáciou, v osobnostných vlastnostiach; ide často o mieru taktu, jemnocitu, schopnosti vcítiť sa, skratka o diplomatickú šikovnosť, s ktorou každý poradca pristupuje k svojim úlohám. Poradenská činnosť je neustále vecou dôvery, a tým aj otázkou osobnosti. Jej úspech závisí v rozhodujúcej miere od toho, či a do akej miery si poradca dokáže vytvoriť ľudský a osobný vzťah k svojmu príslušnému protihráčovi v „poradenskom štáte“.

Je samozrejmosťou, že pri výbere poradcu sú [hlavnými] predpokladmi kvalita znalostí a odbornosti. Samotné znalosti a odbornosť sú však zbytočné, ak chýbajú takt a jemnosť, osobná skromnosť a zdržanlivosť. Prácu poradcu nesmie zafažovať jeho osobná samolúboosť. Jeho práca je politicky o to cennejšia, čím menej, predovšetkým pri hmatateľných úspechoch, vystupuje navonok do popredia. Poradca musí vložiť do veci srdce; musí byť o svojej úlohe presvedčený a musí za ňou dôsledne ísť, avšak s kamarátskou otvorenosťou. V pozícii mentorského mudranta nevyhnutne stráca.

50 Napr. poradca pre vnútornú správu Werner Brocke sa vo svojej hodnotiacej správe pravdepodobne z apríla 1943 sťažoval, že bol zatiahnutý „do osobného konfliktu vedúcich mužov“, čo mu mimoriadne sťažovalo činnosť v zverenej oblasti. Hoci, ako sám konštatoval, „nové myšlienky a predstavy o administratívne našli ohlas“ u vysokých štátnych úradníkov, počas svojho pôsobenia, najmä na začiatku, sa stretával s „nedôverou a odmietaním“. (SNA, f. 116-25-1/104-112.)

Zásadnou chybou je, ak voči niekomu vystupuje s predsudkami duševnej prevahy. Ak niekto dáva svojmu partnerovi príliš pociť viac alebo menej subjektívny pocit prevahy, je to nielenže netaktné, ale je to dôkaz vlastnej zaslepenosti. Duševná a objektívna prevaha je napokon taktiež jedným z predpokladov poradcu, ktorá ho zaväzuje k inteligentnej a taktnej umiernenosti. Je to presne ako v škole: nič iné nespôsobuje také pohrdanie a nenávisť žiakov voči učiteľovi, ako jeho zdanlivá, predpokladaná a uznávaná prevaha, ktorú dáva najavo v prehnej, zraňujúcej podobe. Viac poznatkov a bohatšie skúsenosti učiteľa neopravňujú, aby vychádzal z predpokladu, že sa vďaka svojej vyššej inteligencii môže vyvyšovať nad žiaka.

Ani poradca nesmie už tým uvažovať o nižšom intelektu svojho partnera. Práve u mladých nevzretých národov sa človek často stretáva s živelnou, veľmi čulou a veľmi kritickou inteligenciou, ktorá je z nedostatku sebavedomia príliš skúmavá a citlivá, a ktorá je pre pocit vlastnej menejcennosti zvyknutá reagovať na recipované ponížovanie mimoriadne úskočne.

Poradcovia, ktorí nespĺňajú predpoklady vplyvajúce z tejto reflexie, sa aj napriek vynikajúcemu odbornému vybaveniu nehodia na túto svoju úlohu. Brzdia celkovú prácu a svojím vystupovaním a svojou činnosťou poškodzujú autoritu riše. Je preto chybou, keď ich z prestížnych dôvodov držíme; je potrebné, aby sa zvolila taká forma uvoľňovania, ktorá nepoškodí tvár riše, ani príslušného poradcu. To isté platí, samozrejme, naopak aj o neschopných a slabochoch.

5.

To, čo platí o jednotlivých poradcov, možno v prenesenom zmysle aplikovať ako také aj na systémy. Jeho použitie vychádza z predpokladu prirodzenej prevahy toho národa, ktorý poradcov vysiela. V každom prípade sa táto prevaha nesmie – ak sa má zabrániť zbytočným neprijemnostiam – dávať najavo netaktným a mentorským spôsobom. Pretože aj tam, kde sú väzby také jednoznačné ako vo vzťahu riše k Sloven-

sku, musíme dbať na to, že práve vyslovene národne orientované kruhy sú zvlášť citlivé a majú sklon stavať sa k systému poradcov odmietavo, prinajmenšom nedôverčivo.

Táto nedôvera neprekvapuje, pretože systém poradcov je vhodným nástrojom na to, ako nazerať do zákulisia „poradenského štátu“. Poradca si musí vo svojej pracovnej oblasti utvoriť celkový prehľad. V tom ale spočíva dvojitý význam systému poradcov: Zatiaľ čo poradca pracuje pre „poradenský štát“, získava presné informácie o pomeroch minimálne vo svojej oblasti pôsobnosti, a tým sa stáva pre rišu stálym a dôležitým prameňom pre spoľahlivú orientáciu. Prostredníctvom systému poradcov možno hostiteľskú krajinu pozorovať, hodnotiť a ovplyvňovať v úplne odlišnej miere, ako to umožňuje diplomatické zastupiteľstvo v bežnom zmysle slova.

Zodpovední činitelia „poradenského štátu“ nie sú, prirodzene, takí nerozumní, aby si jasne neuvedomili tento dôsledok systému poradcov. Užitočná stránka systému je oceňovaná; avšak zistenie, že človek má dočinenia s dvojsečnou zbraňou, neustále vzbudzuje a živí nedôveru u múdrejších a sebavedomejších.

Poradca pre HSL'S Hans Pehm (v popredí) a poradca pre otázky propagandy Anton Endrös (po Pehm-ovej pravici) pri kladení základného kameňa kolónie robotníckych domov v Dubnici nad Váhom. Zdroj: SNA Bratislava.

Tento postoj môže prerásť až do pasívnej rezistencie a spôsobiť stav, ktorý bude brániť akejkolvek úspešnej poradenskej činnosti. Ak teda na strane „poradenského štátu“ chýba vnútorná ochota spolupracovať, nie je pre odmietavo naladenú ministerskú administratívu alebo parlament problémom, aby politicky nekontrolovateľnými prostriedkami sabotovala činnosť poradcov.⁵¹ Je potrebné počítať dokonca s tým, že neúspechy a neoblíbené, nepopulárne opatrenia budú kladené za vinu systému poradcov, a preto môžu viesť k zmenám politických nálad.

6.⁵²

Vysielanie poradcov je politickou demonštráciou dôvery ríše, ktorá je predpokladom účinnosti systému poradcov. Pasívnu rezistenciu alebo sabotáž poradenskej činnosti je nevyhnutné hodnotiť preto ako výraz politickej nedôvery, ktorý nemôže zostať bez odpovede. Neúčinnú, oslabenú či účinku sa mihajúcu poradenskú činnosť zapríčinenú politickým postojom „poradenského štátu“ je potrebné považovať za politickú stratu prestíže ríše. Ak sa tento odmietavý postoj nedá zmeniť politickými prostriedkami, tak sa tu za istých okolností núkajú a sú nevyhnutné čiastkové riešenia; v danom prípade musí dôjsť k úplnému prerušeniu poradenskej činnosti.⁵³ Pádne dôvody, ako to urobiť bez straty tváre, je možné nájsť vždy.

Určiť hranicu, za ktorou už nie je možné odstrániť vlastnými silami vplyv politického predpolia na prácu poradcu a odporučiť jej ukončenie, je ťažkou a veľmi zodpovednou úlohou.

7.

Poradenská činnosť by mohla byť vo všeobecnosti o to úspešnejšia, o čo viac by

bola nepochitickou. Poradca má byť považovaný za odborníka a v tom zmysle aj pôsobiť; jeho činnosť má slúžiť „poradenskému štátu“ ako celku, nie jednotlivým mocenským alebo záujmovým skupinám.⁵⁴ Poradcovia by sa mali čo najviac držať stranou od vnútropolitických mocenských zápasov, aby jej pôsobnosť nevystavovali výkyvom, ktoré sú s nimi spojené. Preto varujem pred väzbami na jednotlivých politických činiteľov alebo politické strany. Poradenská činnosť stráca na svojej účinnosti v tej miere, v akej sa prepožičiava ako prostriedok vo vnútropolitických mocenských zápasoch.

Tieto poznatky musia zohrávať úlohu už pri výbere oblastí, v ktorých má byť poradenstvo poskytované. Odporúča sa zvoliť prevažne také úlohy, ktoré majú – v užšom zmysle slova – nepochitický charakter. Táto požiadavka je limitovaná prirodzene tým, že každý prejav štátneho a hospodárskeho života je v konečnom dôsledku istým spôsobom politicky podmienený. Najviac sa k tomu približuje vojenská misia, keďže praktická činnosť vojakov je vo všeobecnosti nepochitická. Zásada, že velitelia vojenských misií – predovšetkým v záujme svojej práce – sa majú podľa možnosti držať bokom od vnútropolitických konfliktov, dáva za pravdu tomuto názoru. Od toho času sa však poradenská činnosť dostáva cez vnútornú správu,⁵⁵ poľnohospodárstvo⁵⁶ a hospodárstvo⁵⁷ čoraz hlbšie do politickej sféry. Napr. poradenstvo pre židovskú otázku, ale predovšetkým pre Hlinkovu gardu, sú čisto politické záležitosti so svetonázorovým podtónom. Veľmi intenzívny kontakt s politickou sférou vyplýva z poradenskej činnosti v oblasti propagandy. Poskytuje možnosť zasahovať čo najviac do vnútropolitického života „poradenského štátu“, súčasne umožňuje presadiť v krajine

51 Exemplárnym príkladom je poradca pre HSLS Hans Pehm, ktorého vysokí stranícki funkcionári svojím postojom, hraničiacim niekedy až s ignoranciou, a priori odmietali. Jeho „misia“ napokon z tohto dôvodu skončila úplným fiaskom.

52 Vyslanec nezachoval poradie.

53 Prípad poradcu pre Slovenskú pracovnú službu.

54 Príkladom je činnosť poradcu pre HG Viktora Nagelera, ktorý bol zapletený do príprav gardistického puču na prelome rokov 1940/41. Pozri SNA, f. NS, Tn l'ud 13/1946 – O. Kubala. Výpoveď J. Tisu z 12. 8. 1946. J. Tiso sa vyjadril v tom zmysle, že „celú prípravu a nahovárание viedol Nageler“. Odmietol však O. Kubalu označiť za hlavného iniciátora akcie, tvrdiac, že bol pod Nagelerovým vplyvom. Koncom októbra 1944 mali J. Tiso a O. Kubala na túto tému rozhovor, pričom prezident hlavnú vinu pripisoval V. Tukovi a vtedajšiemu nemeckému vyslancovi Manfredovi von Killingerovi. (KAISER, J.: *Die Politik...*, s. 456.) A. Mach sa od účasti na sprisahaneckých plánoch dôrazne dištancoval. (SNA, f. NS, Tn l'ud 13/1946 – O. Kubala. Výpoveď A. Macha z 19. 8. 1946.) Vrcholiaci zápas vo vnútri ľudáckeho tábora sa usiloval využiť aj poradca pre ľudovú stranu H. Pehm, a to na oslabenie vplyvu súperiacich skupín, čím sledoval ochromenie činnosti strany, no bez akéhokoľvek hmatateľného úspechu. (TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich...*, s. 248.)

55 Poradcom pre vnútornú správu bol Werner Brocke.

56 Funkciu poradcu pre poľnohospodárstvo vykonával Hans Hamscha.

57 Ako poradca pri ministerstve hospodárstva pôsobil Erich Gebert.

vlastné propagandistické tézy a prezentovať ich navonok bez toho, aby bol známy ich pôvod. Nemusím zdôrazňovať, že práve toto má v čase vojny mimoriadny význam.

8.

Už v úvode som zdôraznil, že poradenstvo sa musí usmerňovať celkom podľa princípov národnosocialistického vedenia národa, štátu a hospodárstva platných v ríši. Toto všeobecné konštatovanie je však vo veľkej miere obmedzené okolnosťou, že národný socializmus vo svojom svetonázorovom jadre je potrebné vnímať ako vyslovene nemecko-germánsku záležitosť.⁵⁸ Nemecký rasový duch splodil svoju myšlienku, a tá prostredníctvom vnútornej vôle vytvorila tradíciu, s ktorou ju prijala masa národa a ktorá v nej bola zakotvená na základe neustálej a prenikavej propagandy a inštrukcie. V ríši však v prvom rade existuje inštitúcia, ktorá stojí ako integrujúce spojivo nad všetkými svetonázorovými, politickými a štátoprávnymi názorovými rozdielmi, a ktorá svojou jedinečnou autoritou usmerňuje neustále všetky odstredivé sily k spoločnému cieľu: a tou je vodca. K tomu možno pripočítať jednoznačný a výlučný mocenský nárok národnosocialistického hnutia odôvodnený historickým bojom za vyslobodenie nemeckého národa.

Poradcovia nesmú nikdy pri svojej práci zabúdať, že u iného národa tieto predpoklady chýbajú, zvlášť keď tu jestvujú rasové rozdiely. Využívanie národnosocialistických metód naráža cez tieto rasové a historické rozdiely na určité obmedzenia, ktoré sa prejavujú často len v rýchlosti [ich aplikácie], občas aj istých modifikáciách. Forma musí byť prispôbena obsahu, ktorý jej môže dodať. Cesta od 19. storočia k národnému socializmu je ďaleká; cesta, po ktorej sa ríša vydala, bola síce revolučná, ale historicky podmienená a odôvodnená skúsenosťami, kým taký národ a štát ako Slovensko, ovplyvňované vonkajšími vplyvmi, ktorým bolo sčasti jednoducho vystavené, stálo a stojí pred veľmi bezprostrednou premenou. Národný socializmus tu nevznikol a nemá tu ani tradíciu, ani vodcu.

Je prirodzené, že národný socializmus priťahuje svojimi konštrukciami, svojimi národnými a štátnopolitickými ideami tiež iné národy a štáty; to je dokonca aj jeho európskym poslaním. Strnulé preberanie princípov platných v ríši však nie je správne, najmä v tom prípade, ak sa svetonázorové požiadavky ešte nedajú využiť po štátoprávnej stránke v každodennej praxi.

Možno povedať, že v činnosti poradcov sa prejavuje protichodný smer v porovnaní s vývojom v ríši: ríša sa vyvíjala od revolúcie k evolúcii; idea ovplyvnila formy. Tu na Slovensku by sa o formách malo navodiť poznávanie myšlienky, a tým *post hoc* presvedčenie o správnosti a nevyhnutnosti idey a jej účinku. To však možno očakávať iba v tom prípade, ak by sa forma dejinného vývoja slo-

H. E. Ludin.
Zdroj: Archív Múzea SNP
Banská Bystrica

58 Sám A. Hitler sa viackrát vyjadril v tom zmysle, že národný socializmus nie je vývozným artiklom.

venského národa prispôsobila jeho historickým, nemotným, duchovným a hospodárskym predpokladom. Ináč by mohlo ľahko dôjsť k vytvoreniu komickej situácie, podobajúcej sa obrazu, keď by sme 10-ročného chlapca obliekli do kabáta dospelého muža.

Poradca nesmie vystupovať ako apoštol národného socializmu alebo ako svetónázorový fanatik; je praktikom, znalcom a tvorcom. Zatiaľ čo však tvorí, v skutočnosti slúži ideí a spolupôsobí v tomto zmysle na budovaní novej Európy zrodenej z tejto myšlienky.

9.

Pri úvahách o systéme poradcov nemožno opomenúť, že aj existencia nemeckej národnostnej skupiny môže spôsobovať poradenskej činnosti problémy, pretože tá sa vo väčšine prípadov stavia k poradenskej činnosti rezervovane. Pri jej často pochybovačnom či skeptickom postoji k „poradenskému štátu“ môže považovať akúkoľvek podporu kultúrneho a hospodárskeho vývoja prostredníctvom poradcov za oslabovanie vlastných pozícií.⁵⁹ Nemecké⁶⁰ a obzvlášť silné nacionalistické myšlienkové pochody v „poradenskom štáte“ sa takto, často nevedome, prejavujú v odmietaní poradenskej činnosti, a tým podstatným spôsobom sťažujú prácu poradcov. Mimoriadny takt príslušného poradcu spojený s precíznym zvažovaním záujmov, najmä však primárny a neustály kontakt šéfa misie s vedením národnostnej skupiny – tak ako v súčasnosti na Slovensku funguje – môžu tieto ťažkosti prekonať.

10.

Na zaručenie plánovitosti a úspechu poradenskej činnosti je potrebné, aby bol vyslanec o práci poradcov stále informovaný a na základe toho udeľoval potrebné smernice. Len on môže rozhodovať o tom, či sa

zásadné problémy majú riešiť, či sa majú opatrenia realizovať, alebo či a do akej miery je potrebná prechodná opatrnosť. Vyslanec bude vždy schvaľovať činnosť poradcu zasahujúcu, resp. presahujúcu jeho oblasti pôsobnosti. To umožní a musí už od začiatku zabrániť protichodným aktivitám, duplicitnej a neefektívnej práci.

[Základným] predpokladom celkového úspechu politického angažovania rieše v „poradenskom štáte“ je v konečnom dôsledku prepojenie s činnosťou vlastného aparátu diplomatického zastupiteľstva. Vytvorenie takéhoto prepojenia je výlučne úlohou vyslanca. Je potrebné, aby sa na to bral ohľad aj v nariadeniach nemeckých štátnych a stranických orgánov. Tieto smernice našich úradov musia bezpodmienečne zapadať do celkovej politickej koncepcie vytýčenej vyslancom.

Toto všetko neznamena len veľmi rozsiahlu prídavnú zodpovednosť vyslanca, ale vyžaduje si neustálu a namáhavú činnosť – ktorá pri iných misiách úplne absentuje – neraz vo všetkých oblastiach riadenia štátu. Vyslancovi to väčšinou umožňuje osobný kontakt s vedúcimi politikmi štátu presahujúci bežný rámec, vyžaduje často podrobné štúdium rozmanitých záležitostí, týkajúcich sa vnútroštátnej administratívy „poradenského štátu“.

Najviac však bude vždy záležať od dôkladného výberu jednotlivých poradcov, a to na základe už vyššie uvedených kritérií. Vyslanec musí byť plne presvedčený o tom, že každý poradca nedisponuje len mimoriadnymi odbornými znalosťami, ale aj takým a jemnocitom, opatrnosťou a priebornosťou, a teda je schopný plniť mimoriadne, ako aj bežné úlohy v zmysle jeho smerníc. Nikdy sa nesmie stať, aby štát, ktorému je poskytované poradenstvo, predostrel vyslancovi

59 Pozri napr. BArch, R 142/31. Správa agenta S2 z 3. 9. 1940. S2 uvádza, že medzi slovenskými Nemcami sa vyskytujú názory, že poradcovia budú považovať „národnostnú skupinu pri plnení svojich úloh za nepotrebnú záťaž, a preto sa budú usilovať dokonca o jej elimináciu“. Podľa hlásenia zlínskej SD z 30. 9. 1940 sa v podobnom zmysle vyjadril aj F. Karmasin na zasadnutí funkcionárov DP v Kežmarku: „Karmasin vidí v týchto poradcoch veľkú konkurenciu.“ (BArch, R 70 Slowakei/258, Bl. 88–89.) Vedenie DP malo napäté vzťahy najmä s poradcom pre židovskú otázku D. Wislicenym, ktorého obviňovalo z nedostatočného presadzovania záujmov nemeckej menšiny pri arizácii židovského majetku, keďže si nárokovalo tretinový podiel. Situácia sa vyhrotila najmä po tom, ako D. Wisliceny „volksgruppenführerovi“ odkázal, aby sa sústredil na získanie menších podnikov a väčšie prenechal Slovákom. (SNA, f. F. Karmasin 116-51-2/102. Fialov záznam z konca novembra 1940). F. Karmasin sa následne sťažoval na D. Wisliceného u ríšskeho vodcu SS H. Himmlera. Tento jeho krok viedol k roztržke s nemeckým vyslanectvom na prelome rokov 1940/41 a prideleniu poradcu pri vedení strany. Spor sa po príchode nového vyslanca H. E. Ludína urovnal. (Podrobnejšie pozri SCHVARC, Michal. Konflikt vedenia Deutsche Partei a nemeckého vyslanectva v Bratislave na prelome rokov 1940–1941. In *Historický zborník*, roč. 16, 2006, č. 1–2, s. 81–100.) Počiatočnú nedôveru bolo možné badať aj k poradcovi pre sociálne otázky A. Smagonovi (IfZ, MA 650/1, fólia 9 385 320. Smagonova správa z 13. 9. 1940) alebo k poradcovi pre HM (SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 983, fólia 9 403 792 – 793. Goldbachov záznam z 19. 3. 1941).

60 V origináli „volksdeutsche“.

požiadavky oprávňujúce výmenu poradcu.⁶¹ Tomu je možné zabrániť len tak, že sa výber poradcov uskutoční na základe získaného celkového prehľadu na tvári miesta; iba na základe celkového prehľadu je principiálne možné vybrať do funkcie poradcu najvhodnejšiu osobu.

11.

Ak dôjde k výberu poradcov podľa presnej znalosti krajiny a ľudí a z toho vyplývajúcich potrieb, tak sa veľmi rýchlo ukáže, že početnosť poradenského aparátu nie je zárukou predpokladaného úspechu. Naopak, zúžený výber vhodných poradcov umožňuje lepší kontakt a prehľadnosť v činnostiach a zvyšuje údernosť systému poradcov.

Ak si však rozsah práce vyžaduje prechodné posilnenie poradenského aparátu, nemali by byť vysielaní pre jednotlivé úlohy špeciálni poradcovia; skôr by sa to malo diať vo forme prideľovania spolupracovníkov, ktorí by boli takto vybraným poradcom podriadení, čo by umožnilo zvládnutie väčšieho objemu úloh.

Systém ako taký má nesporne výhody; jeho úspech podmieňuje výber prvotriednych poradcov, jasné definovanie úloh a jednotné politické riadenie.

(PA AA, R 29 857, fólia 70 380, 70 382 – 70 398.)

The Reflection of German Ambassador Hanns Elard Ludin on the Advisor's System in Slovakia

The published document is an analysis of two years of presence of German advisors in Slovakia. It was written by German ambassador in Bratislava Hanns Elard Ludin. The ambassador of the "protecting power" tried to make a survey of all the activities of advisors during the previous two years (1940 – 1942) and to prepare a general analysis of all consequences that this tool of German policy meant for Berlin as the Slovakia was a "guinea pig" where Germany tested the advisory system itself. The ambassador states that personal qualities and respect for the political environment of the host country are necessary for the successful work of the advisors. He also stated that the final effect of the advisory system varied from the initial "revolutionary" plans of the German Foreign Ministry.

61 Ide o prípad viackrát spomenutého poradcu pre HSL'S H. Pehma. Odvolanie poradcu pre Slovenskú pracovnú službu Seppa Pragera malo iný kontext. Náčelník Ríšskej pracovnej služby Konstantin Hierl vyjadril svoju nespokojnosť s vývojom SPS a nesúhlas s paralelnou existenciou pracovnej služby v slovenskej armáde stiahnutím poradcu na začiatku roku 1943.

Tragický prípad Jarmily Pospíšilovej

Lubomír Morbacher

O hliadke PS, „ktorá sa dovedla biť a zlikvidovať narušiteľa štátnych hraníc”.

Od roku 1951 sa podľa sovietskeho vzoru Pohraničných vojsk NKVD začal uplatňovať model vojenského systému stráženia hranice a bola vybudovaná Pohraničná stráž Ministerstva národnej bezpečnosti. Zároveň sa postupne začalo pripravovať úplné uzavretie „zelenej” hranice žienijno-technickým zabezpečením. Po dvoch rokoch pripomínalo aj slovensko-rakúske pohraničie hororovú víziu, boli vybudované trojstenné drôtené zátarasy, pričom stredná bola pod vysokým napätím 200 až 4000 voltov a terén na hranici bol zamínovaný. Hranicu strážili ozbrojené jednotky Pohraničnej stráže, zložené z dobre vycvičených a politicky spoľahlivých jednotlivcov, odhodlaných akýmkoľvek spôsobom zabrániť utečencom dostať sa za hranicu.

Oficiálnym zdôvodnením opatrení na hranici bol silný tlak „vonkajších” a „vnútorných” nepriateľov, rozumej „škodcov” a „agentov” západných spravodajských služieb a ich spojencov v Československu na štátnu hranicu. Propagandisti tieto polopravdy a legendy veľmi dlhé obdobie „konzerovali” a úzkostlivo sa vyhýbali označeniu utečenci. S postupným oslabovaním hodnovernosti tejto propagandy začal režim politických utečencov, ktorých bola drvivá väčšina, kriminalizovať a označoval ich za „narušiteľov štátnych hraníc”.

Stranická oligarchia vládnuca v Československu od roku 1948 uplatňovala voči veľkej časti obyvateľstva masové súdne aj mimosúdne perzekúcie. Na základe uznesení najvyšších stranických orgánov boli orgánmi ministerstva vnútra preukázateľne sledovaní, operatívne rozpracovávaní a evidovaní tzv. „bývalí ľudia” a ich rodinní príslušníci, teda občania širokých spoločenských skupín, neskôr ako tzv. „nepriateľské osoby” až do roku 1989. Komunistická strana vytvorila kategóriu občanov „II. triedy”, takže v dôsledku diskriminácie boli celé spoločenské skupiny fakticky nútené emigrovať.

Mladá 25-ročná úradníčka z Prahy Jarmila Pospíšilová sa na jeseň 1953 rozhodla urobiť osudný krok – ilegálne opustiť komunistické Československo a odísť na Západ.

Pomôcť jej v tom mal skúsený prevádzkač Gustáv Polák, ktorý ju začiatkom októbra 1953 vyhľadal priamo v mieste jej bydliska. Polák veľmi dobre poznal terén pozdĺž rieky Morava na slovensko-rakúskej hranici, cez ktorú už predtým previedol niekoľko utečencov do sovietskej okupačnej zóny v Rakúsku, a potom ďalej do bezpečia. V tom čase mal pokus o prechod hranice cez rieku Moravu pri dobrej znalosti miestnych pomerov o čosi väčšiu šancu na úspech ako rovnaký pokus cez najprísnejšie strážené úseky hranice s Bavorskom.

Presne 3. októbra 1953 sa Polák s Pospíšilovou prepravili do Brna, odkiaľ vlakom pokračovali do záhorskej obce Zohor, ktorá ležala ešte mimo hraničného pásma. Táto skutočnosť bola pre uvedenú dvojicu dôležitá, pretože príslušníci PS nezriedka kontrolovali všetky osoby vystupujúce z vlakov a autobusov v hraničnom pásme, aby sa presvedčili, či majú v občianskom preukaze špeciálne vyznačené povolenie na pobyt v príslušnej obci.

Po príchode na železničnú stanicu Zohor, približne o ôsmej hodine večer, najprv z vlaku vystúpil Polák a vzápätí ho opatrne nasledovala Pospíšilová, ktorá išla niekoľko krokov za ním. Obišli Zohor a dostali sa na okresnú cestu vedúcu z Malaciek do Vysokej pri Morave, ktorá ležala na samotnej hranici. Najprv sa vydali smerom k tejto obci a pred ňou odbočili na poľnú cestu k protipovodňovej hrádzi. Takto sa nepovšimnutí dostali až k drôteným zátarasám, za ktorými sa im mala otvoriť cesta k hranici.

Prvú drôtenú stenu najprv vrchom preliezol Polák a Pospíšilová zatiaľ ležala pri svojom kufri s osobnými vecami. Polák následne opatrne prestrihal vodorovný drôt na strednej elektrifikovanej stene a vytvoril priechod. Pospíšilová začala preliezať prvú stenu, pričom sa na jej vrchole nešťastne zachytila o ostnatý drôt, čím spôsobila šramot, ktorý začula hliadka Pohraničnej stráže na svojom neďalekom stanovišti. Potom už udalosti nabrali rýchly spád.

Približne o polnoci počula hliadka 6. roty PS Vysoká pri Morave v zložení vojak zákl. služby Josef Zapletal, veliteľ hliadky, a vojak zákl. služby Juraj Bilanský, člen hliadky, podozrivé zvuky vo vzdialenosti 100 až 150

metrov z oblasti, kde sa nachádzali drôtené zátarasy. Keďže veliteľ 6. roty 11. brigády PS Alexander Novajovský na tento úsek, ktorý bol vyhodnotený ako tzv. SPPN (Smer pravdepodobného postupu narušiteľa), určoval „*najlepších, ktorí sa dovedú ryc(h)le rozhodovať a na každú vzniklu situáciu reagovať*”,¹ veliteľ hliadky Zapletal ihneď vydal svojmu podriadenému Bilanskému rozkaz na prepátranie terénu. V oficiálnej správe veliteľa 11. brigády mjr. Floriána Čambála zo 16. októbra 1953 pre Hlavnú správu Pohraničnej stráže v Prahe sa uvádza: „*Propátrávání DZ (drôtenej zátarasy, pozn. L. M.) prováděla hlídka bojově a to v některých místech plížením po kolenou z důvodu toho, aby se k místu odkud byl slyšen hluk, přiblížila nepozorovaně a bez hluku. Takto postupila hlídka asi 130 m aniž spozorovala narušitele nebo prostřihání DZ. Velitel hlídky proto usoudil, že místo, odkud hlídka zaslechla hluk, přešli. Jelikož dané noci byla velká mlha a viditelnost jen 2–5 metrů, rozhodl se velitel hlídky přivolat smluveným signálem velitele roty ... V okamžiku vystřelení smluveného znamení zaslechla hlídka asi 15 m směrem ku svému stanovišti vyjeknutí. Velitel hlídky proto vyzval narušitele, aby opustili úkryt. Jelikož jeho výzvy nebylo uposlechnuto a tento bezpečně věděl, že se v DZ někdo (!) ukryl, rozhodl se použít zbraně. Velitel hlídky vystřelil dvěmi dávkami ze samopalu 23 nábojů a to rozsevem do místa, odkud zaslechl vyjeknutí, při čemž současně vydal rozkaz podřízenému členu hlídky k použití zbraně. Podřízený člen hlídky vystřelil z pušky 2 náboje. Více nemohl vystřeliti neb při třetím náboji došlo k nepodání ...*”²

Po zákroku PS ostala medzi drôtenými zátarasami ležať na zemi ťažko zranená Pospíšilová, ktorej neposkytli žiadnu pomoc a krátko na to zomrela. Ľahšie zraneného Poláka vytiahli z drôtenej zátarasy, dali mu putá a až do príchodu sanitného vozidla nad ránom ho strážila hliadka PS. V tejto správe sa ďalej uvádza, že: „*Při vyprošťování agentky Pospíšilové z DZ byl nalezen pod jejím tělem ostře nabitý samopal (německý*

vzor MP-40), který byl natažen a odjištěn. Dále byl v těsné blízkosti nalezen chlebník, ve kterém byl jeden obranný americký granát, který byl napolovic odjištěn.”³

Je pozoruhodné, že ani v zápise o výpovedi spisanej s vojakom zákl. služby Josefom Zapletalom, ani v zápise o výpovedi s vojakom zákl. služby Jurajom Bilanským, v ktorej podrobne vypovedajú o priebehu služby, mieste zákroku a samotnom zákroku, sa ani náznakom o žiadnych zbraniach pri Pospíšilovej nezmieňujú. Ani v protokole o prieskume osy postupu a miesta zadržania zo 4. októbra, teda zo dňa zákroku, podpísanom veliteľom roty por. Alexandrom Novajovským, sa žiadne zbrane pri veciach odobratých Pospíšilovej a Polákovi nespomínajú.⁴

Rovnako v ďalšej z dôležitých okolností, akou bola výzva pred použitím zbrane, sa výpoveď jedného z vojakov výrazne rozchádza s neskoršou oficiálnou správou veliteľa 11. brigády mjr. Floriána Čambála pre Hlavnú správu Pohraničnej stráže v Prahe zo 16. októbra 1953. Vojak zákl. služby Juraj Bilanský o priebehu zákroku vypovedal: „*U močálu jsme zaslechly šramot v DZ, jako kdyby někdo lezl přes první stěnu DZ, směrem k march. cestě. Velitel hlídky vydal rozkaz k dalšímu postupu. Postupovali jsme po kolenou a každých 5 až 6 kroků jsme poslouchali, protože viditelnost byla u země špatná. Když jsme prošli asi 70 m, velitel hlídky mně dal rozkaz k vystřelení signálu (Velitel). Při vystřelení druhé světlice (zelené) bylo slyšet z DZ asi 15 m za námi heknutí. Velitel hlídky vystřelil do tohoto směru jednu dávku ze samopalu, a já 2 náboje z pušky. Při vsouvání třetího náboje do nábojové komory se mně tento zasekl. Velitel hlídky vystřelil ještě jednu dávku. Potom se ozval z překážek hlas, (chlapci nestřílajte), velitel hlídky osobu vyzval, aby opustila úkryt, ale nic se nestalo. Výzvu opakoval a agent řekl, že je raněný. Velitel hlídky posvítíl baterkou do překážek, kde bylo vidět obličej muže, který měl ruce nahoře. Velitel hlídky mně dal rozkaz, abych jej zajišťoval, a sám odtrhl jeden drát z přední stěny DZ a agenta vytáhl a při-*

1 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Kanice, f. 2357, kar. 27, č.j. PS-00 5449/11- OS-53, vyjádření vel. 6. roty.

2 ABS Kanice, f. 2357, kar. 27, č.j. PS-00 5449/11-OS-53, zadržení agenta Poláka a agentky Pospíšilové v úseku 6. roty, s použitím zbraně – předložení.

3 Tamže.

4 ABS Kanice, f. 2357, kar. 27, č.j. PS-00 5449/11-OS-53, protokol provedení průzkumu místa osy postupu a místa zadržení narušitelů – zaslání hlášení.

*ložil mu pouta. Mezi první a druhou stěnou DZ bylo slyšet chroptění, způsobené mrtvou ženou.*⁵

Josef Zapletal sa vo svojej výpovedi s Bilanským vo všetkom zhodoval až na skutočnosť, že výzvu na opustenie úkrytu použil ešte pred vystrelením dvoch dávok zo samopal. Na toto tvrdenie do zápisnice mohol mať dosť dobrý dôvod, pretože vzhľadom na množstvo vystrieľanej munície bolo pravdepodobnejšie, že Pospíšilovú usmrtil on.

V roku 1953 na hranici Československa s „imperialistickým táborom“ však boli jeho obavy neopodstatnené. Podľa okamžitého opatrenia veliteľa 11. brigády PS Floriána Čambála bol za dosiahnutý „úspech“ a za to, že „*bojově prováděl průzkum DZ*“ na mieste s okamžitou účinnosťou povýšený do hodnosti slobodníka, bol vyfotografovaný pred rozvinutou zástavou útvaru a dostal osem dní dovolenky. Juraj Bilanský bol odmenený rovnako s tým rozdielom, že mu nebola zvýšená hodnosť.

Od roku 1952 boli viaceré osoby usmrtené na hranici „pochované“ (presnejšie zahrabané) tak, že orgány ministerstva národnej bezpečnosti, resp. MV uskutočnili zahrabanie v neoznačenom hrobe mimo trvalého bydliska usmrteného. Hrobárovi bol vydaný pokyn len tesne po privezení mŕtvol, bez udania identity mŕtveho, pričom hrob musel byť okamžite zarovnaný so zemou. Príbuzným odopreli oznámiť miesto hrobu. Takýto postup umožňoval až do roku 1958 tajný rozkaz ministra národnej bezpečnosti

Karola Bacílka č. 164 z roku 1952.⁷ Uvedený bezprecedentný a neľudský spôsob zaobchádzania s ostatkami osôb usmrtených príslušníkmi Pohraničnej stráže sa týkal aj Jarmily Pospíšilovej.

V roku 1955 sa otec Jarmily Pospíšilovej na sťažnostnom oddelení ministerstva vnútra márne domáhal, aby mu vydali dcérine telesné pozostatky. Sekretariát ministra vnútra Rudolfa Baráka, ktorý sa obrátil na podriadenú zložku Pohraničnú stráž, zistil, že na „pohrebe“ na cintoríne v Slávičom údolí v Bratislave sa zúčastnil podporučík Kaláb zo spravodajského oddelenia 11. brigády PS, ktorý si po dvoch rokoch na podrobnosti už nespomínal: „*Upozornil zřízence, aby hrob nebyl označován. Byl-li hrob později očišlován nebo upravován nemůže ppor. Kaláb uvést. Nemůže rovněž uvést přesné místo hrobu a vyslovuje doměňku, že by možná hrob osobně našel. Pohřbení bylo provedeno v nezjištěný den v době mezi 11. 00 – 18.00 hodinou.*“⁸

Žiaľ, v 50. rokoch sa fyzické zlikvidovanie neozbrojených civilných osôb často „vošlo“ do niekoľkoriadkovej správy, v „lepšom prípade“ niekoľkostranovej, často bez akejkoľvek fotodokumentácie a osobných údajov zastrelených. S najväčšou pravdepodobnosťou sa už nikdy nedozvieme presné miesto posledného odpočinku Jarmily Pospíšilovej, ako aj mnohých ďalších obetí. Ľudský život triedneho nepriateľa nemal pre zločineckých komunistických pohlavárov a ich vykonávateľov žiadnu hodnotu.

Summary

Tragic case of Jarmila Pospíšilová

Inspired by the Soviet Union and its NKVD Border Troops Czechoslovakia adopted a military system of guarding the state border with the West in 1951. The borders were enclosed with three fences of barbed wire and the fence in the middle was electric. There were also landmine fields there. In Border Troops only well trained and politically trustworthy individuals served and they were determined to prevent anyone from crossing the border. A 25-years old clerk Jarmila Pospíšilová from Prague decided to emigrate in 1953. A smuggler Gustáv Polák should help her to cross the Slovak – Austrian border. Her way to freedom was not successful. She was killed by the Border guard. In Czechoslovakia many people that were killed on the border were secretly „buried“ (or more precisely digged) in a grave with no mark on it and relatives had no information where was the person buried. Therefore we would probably never know where Jarmila Pospíšilová and many others were buried.

5 ABS Kanice, f. 2357, kar. 27, č.j. PS-00 5449/11– OS-53, zápis o výpovedi s Bilanským Jurajem.

6 ABS Kanice, f. 2357, kar. 27, č.j. PS-00 5449/11– OS-53, zápis o výpovedi s Zapletalem Josefem.

7 TR MNB č. 164/1952 z 18. novembra 1952, pohreb agentů a teroristů usmrčených v boji s bezpečnostními orgány.

8 ABS Kanice, f. 2357, kar. 82, č.j. PS-010234/11-OS-55, údaje o pohřbu Jarmily Pospíšilové.

Trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou na Slovensku a úloha ÚPN v tomto procese

Odlíšnosť ciest vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou v jednotlivých krajinách súvisí s odlišným historickým vývojom totalitných režimov. Napriek tomu možno porovnať tento proces, predovšetkým pokiaľ ide o trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickými zločinmi, s Českou republikou, s ktorou nás spája spoločná totalitná minulosť.

Začiatkom 90. rokov súdy rehabilitovali na základe zákona č. 119/1990 Zb., o súdnej rehabilitácii viac ako 220 000 odsúdených v politických procesoch z rokov 1948 – 1989. Je nesporným faktom, že ČSR, v ktorej po februári 1948 prevzala moc komunistická strana, popravila stovky nevinných ľudí. Ďalšie stovky usmrtila na hranici pri pokuse o útek na Západ a státisíce vlastných občanov, okrem závažnejšieho zbavenia osobnej slobody, ktoré už bolo spomenuté, postihla mimosúdny perzekúciou.

Slovenská republika v dôsledku svojho politického vývoja po rozdelení Československa a v dôsledku nepripravenosti a neochoty štátnych orgánov v procese trestnoprávneho vyrovnávania zaostala. Predovšetkým v Českej republike vznikol v rámci Polície ČR Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu, v médiách nazývaný aj „Bendův úrad“, podľa jeho prvého riaditeľa Dr. Václava Bendu, niekdajšieho predstaviteľa dissentu a signatára Charty 77. Možno diskutovať o nenaplnení pôvodných ambícií tohto úradu, ktorý chcel stíhať najvyšších predstaviteľov bývalého režimu, nemožno však pominúť, že sa mu podarilo do roku 2007 viesť 800 vyšetrovaní, pričom bolo právoplatne odsúdených deväť ľudí na nepodmienečné tresty a dvadsaťdva na podmienečné.

V Slovenskej republike dodnes nebol na nepodmienečný trest odňatia slobody odsúdený jediný komunistický zločinec. To čo je pre obe krajiny, ktoré vznikli rozdelením Československa, spoločné, je historický fakt, že mocenské zložky a justičný aparát sa budoval a formoval počas minulého režimu. Mnohí bývalí členovia strany, ktorí sa roky riadili straníckymi direktivami, dnes v úlohe prokurátorov a nezávislých sudcov demokratic-

kého štátu môžu byť len veľmi ťažko zárukou vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou.

Zámer vytvoriť v rámci Polície SR malý útvar s vyšetrovateľmi zaoberajúcimi sa zločinmi komunistického režimu, ktorý by vykonával podobnú činnosť ako ÚDV, sa nezrealizoval.

Jediným „potrestaným“ na Slovensku bol bývalý I. námestník Ministra vnútra ČSSR a posledný prednovembrový šéf ŠtB Alojz Lorenc. V roku 1992 ho odsúdil český súd v Táboře na nepodmienečný trest odňatia slobody na štyri roky za trestný čin zneužitia právomoci verejného činiteľa v spolupáchateľstve. Bol odsúdený za nariaďovanie a organizovanie preventívnej izolácie odporcov komunistického režimu v celách predbežného zadržania od roku 1988 do novembra 1989. Po rozdelení Československa už ako slovenský občan mohol odmietnuť nástup do výkonu trestu, čo aj učinil. Z pôvodne takmer 300 poškodených v slovenskom vyšetrovaní spise zostalo len 11 osôb. Súdny proces sa vliekol prakticky od roku 1989 a Vojenský obvodový súd v Bratislave v roku 2001 rozhodol o podmienečnom treste 15 mesiacov na 3 roky. Po odvolaní Lorenca i vojenského prokurátora napokon Vyšší vojenský súd v Trenčíne v apríli 2002 tento trest potvrdil.

Zákon 553/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov (zákon o pamäti národa), ktorým vznikol Ústav pamäti národa, okrem iných dôležitých úloh ukladá ÚPN v § 8, písm. d) dávať podnety na trestné stíhanie zločinov a trestných činov podľa § 1, spolupracuje pritom s Generálnou prokuratúrou Slovenskej republiky.

Predmetom § 1 sú nacistické zločiny, komunistické zločiny; iné zločiny, ktoré sú zločinmi proti mieru, zločinmi proti ľudskosti alebo vojnovými zločinmi; ďalej sa to týka iných represii z politických dôvodov, ktorých sa dopustili príslušníci slovenských a česko-slovenských orgánov činných v trestnom konaní alebo osoby, ktoré konali z ich poverenia a ktoré boli zverejnené v súdnych rozhodnutiach, voči osobám postihnutým

Ľubomír Morbacher

za konanie v záujme slobody, demokracie a existencie slobodného a demokratického Slovenska. Rozhodné obdobie vo vzťahu k vyššie uvedenému protiprávnemu konaniu je zákonom vymedzené od 18. apríla 1939 do 31. decembra 1989.

Zákon sa pri kvalifikovaní uvedených protiprávných skutkov odvoláva na medzinárodné dohovory a vnútroštátne právo: Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 32/1955 Zb. o Dohovore o zabránení a trestaní zločinu genocídy, Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 53/1974 Zb. o Dohovore o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti, ustanovenia Desiatej hlavy Trestného zákona, Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 143/1988 Zb. o Dohovore proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu.

V konkrétnej organizačnej štruktúre sa vypracovávaním podnetov na trestné stíhanie na základe informácií občanov a zistení z vlastnej činnosti zaoberá, okrem iných činností, Sekcia dokumentácie ÚPN.

Podnety na trestné stíhanie zákonite nemohli prísť hneď po vzniku Ústavu pamäti národa. Až ukončením delimitácie archívnych dokumentov z činnosti ŠtB a iných bezpečnostných zložiek bolo možné po ich výskume a analýze pripraviť prvé podnety. Novými skutočnosťami umožňujúcimi otvoriť už známe kauzy boli záznamy o služobnej činnosti príslušníkov ŠtB a iných bezpečnostných zložiek a ďalšie nájdené dokumenty, resp. získané svedectvá. Rovnako dôležité v tejto súvislosti bolo poznať presnú hierarchickú štruktúru riadiacich príslušníkov ŠtB a z toho vyplývajúci širší okruh osôb, ktoré by mohli poznať okolnosti vedúce k objasneniu trestnej činnosti represívneho aparátu. Z tohto dôvodu nastal časový sklz medzi vznikom ÚPN a vypracovaním prvých podaní.

12. decembra 2007 ÚPN doručil na Generálnu prokuratúru SR prvé štyri podnety na trestné stíhanie.

V prvom prípade išlo o odsúdenie Valérie Matulayovej Krajským súdom v Bratislave 5. mája 1961 na nepodmienečný trest odňatia slobody v trvaní 2 a pol roka podľa § 79 a), ods. 1 trestného zákona č. 86/1950 Sb., teda za trestný čin podvracania republiky. Najvyšší súd v Prahe 30. mája 1961 tento rozsudok zrušil a novým rozsudkom Kraj-

ského súdu v Bratislave 17. novembra 1961 bola Matulayová opäť odsúdená podľa rovnakého paragrafu na rovnaký trest. V odvolacom konaní na Najvyššom súde 28. decembra 1962 bol pôvodný rozsudok zrušený a bol jej uložený nepodmienečný trest 18 mesiacov.

Valéria Matulayová, ktorej manžel bol ako sudca z čias ešte pre komunistickým prevratom „trňom v oku“ novej komunistickej moci, reagovala na neprijatie svojich detí na vysoké školy verbálnym nesúhlasom a za to si napokon vyslúžila krutú pomstu režimu. Likvidačným politickým procesom a následným rozsudkom komunistického súdnictva bola de facto ako triedny nepriateľ zlikvidovaná. V čase jej väzby už neboli 50. roky, no napriek tomu bola použitím fyzického, psychického násillia a mučenia vyšetrovateľmi ŠtB a dozorcami donútená k nepravdivým doznaniám. Valéria Matulayová sa vo výkone trestu podrobila v januári 1962 operácii rakovinového nádoru na ľavom prsníku, pričom nemožno vylúčiť, že rakovinové ochorenie bolo spôsobené fyzickým násillím, keď bola opakovane vo väzbe narážaná svojimi mučiteľmi na kovový stolík, ďalej sa v rovnakom mesiaci vo výkone trestu podrobila aj operácii vaječníkov. Nakoniec bola na základe amnestie v kritickom zdravotnom a psychickom stave prepustená, aby napokon 18. októbra 1963 zomrela.

Rozhodnutím z 21. mája 2008 prokurátorka GP SR JUDr. Jana Piršelová tento podnet odložila. Napriek tomu, že prílohy tohto podnetu tvorili závažné listinné dôkazy, ktoré preukazovali trestnú činnosť príslušníkov ŠtB a širšieho okruhu osôb, bolo podanie posúdené v súlade s ustanovením § 62 trestného poriadku ako podnet na preskúmanie zákonnosti právoplatného odsudzujúceho rozsudku Valérie Matulayovej, ktorý bol zrušený v rámci rehabilitačného konania. Je priam zarážajúce, ak prokurátorka GP SR v roku 2008 v svojom rozhodnutí uvedie argument, že „*Obvinená Matulayová ani v jednej zo svojich výpovedí, ani v žiadnom písomnom podaní neuviedla, že by vyšetrovatelia, alebo väzenský dozorcovia používali voči nej fyzické násillie a nútili ju tak k priznaniu*“.

Ďalším prípadom bola obzvlášť brutálne spáchaná vražda katolíckeho kňaza Štefana Poláka, ktorá sa stala v noci zo 7. na 8.

októbra 1987 v objekte rím. kat. fary v Borovciach. V registračnom protokole agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti, presnejšie v registračnom protokole Krajskej správy ZNB – Správa ŠtB Bratislava (Séria II) bol 28. 3. 1980 registrovaný spis preverovanej osoby s registračným číslom 24 302 pod krycím menom „Charita“, v ktorom boli spravodajskými metódami zhromažďované písomnosti a poznatky o osobe Štefana Poláka. Zložkou O – ŠtB Levice boli o ňom získavané poznatky k problematike nepriateľská činnosť cirkvi pre aktivity medzi mládežou a získavanie mladých ľudí pre štúdium na CMBF v Bratislave. Po zmene pôsobiska, keďže Štefan Polák sa stal správcom rímskokatolíckeho farského úradu v Borovciach, bol vyhodnotený príslušníkmi ŠtB ako perspektívny spolupracovník ŠtB. S týmito zámermi ŠtB súvisia zmeny registračnej kategórie osobného zväzku na kandidát tajnej spolupráce (15.03.1983) a dôverník (11.06.1984). Preradenie do posledne menovanej kategórie súviselo s neochotou Štefana Poláka spolupracovať s ŠtB, keďže z vyhodnotenia jeho zväzku zo 16. júna 1984 vyplýva, že okrem aktivít v prorežimnom hnutí ZKD Pacem in teris sa stykom s katolíckymi kňazmi a cirkevnou hierarchiou vyhýbal. Nakoniec sa Štefan Polák rozišiel aj s ZKD Pacem in teris. Jeho následné zavraždenie malo niesť stopy lúpežného prepadnutia. Vyšetrovanie jeho vraždy orgánmi činnými v trestnom konaní do roku 1989 nebolo vedené dôsledne a do vyšetrovania zasahovala ŠtB. Vyšetrovanie ani po roku 1989 nevedlo k odhaleniu pravého páchatelia, resp. páchatelov.

Uvedený trestný čin môže súvisieť s represívnou činnosťou ŠtB, pričom Štefan Polák sa pre svoje aktivity a informácie o situácii cirkvi v ČSSR, ktorými disponoval, mohol stať obeťou zastrašovania, ktoré sa vymklo spod kontroly objednávateľov a skončilo sa brutálnou vraždou.

Tento podnet bol odstúpený Krajskej prokuratúre v Trnave a vyšetrovateľ Krajského riaditeľstva PZ, Úradu justičnej a kriminálnej polície v Trnave uznesením zo dňa 1. februára 2008 rozhodol o pokračovaní v trestnom stíhaní.

V treťom prípade išlo o smrteľné zranenie Milana Gona, ktoré utrpel pri páde z výškovej budovy v roku 1979, kde bol zaradený ako obvinený na výkon prác, keď po odvolaní sa

na Krajský súd v Bratislave čakal vo väznici v Bratislave na pojednávanie. V roku 1979 mal byť Milan Gono odsúdený za trestný čin marenia dozoru nad cirkvami a mravnostnú trestnú činnosť. Jeho smrť môže súvisieť s činnosťou represívnych orgánov.

V registračnom protokole agentúrnych a operatívnych zväzkov ŠtB, presnejšie v registračnom protokole Krajskej správy ZNB – Správa ŠtB Bratislava (Séria II) bol 10. 4. 1978 registrovaný spis preverovanej osoby s registračným číslom 21636 pod krycím menom „Zvon“, v ktorom spravodajskými metódami zhromažďovali písomnosti a poznatky o osobe Milana Gona. Spis so zhromaždenými spravodajskými informáciami bol pod archívnym číslom 46 480 uložený do archívu ŠtB. V registračnom protokole sa v predmetnom zázname o archivácii nenachádza záznam o skartácii alebo zničení a spis pri delimitácii materiálov zo SIS nebol Ústavu pamäti národa odovzdaný. Neznámi páchatelia v nezistenom čase tento spis zničili alebo odcudzili. Na základe nových skutočností oznámených prokuratúre GP SR 3. júna 2008 bol tento podnet postúpený na ďalšie konanie Vojenskej obvodovej prokuratúry v Bratislave.

Voči Milanovi Gonovi bolo už predtým, presnejšie 14. 8. 1969 Krajskou správou ZNB, odborom vyšetrovania ŠtB vznesené obvinenie pre trestný čin hanobenia republiky a jej predstaviteľa a hanobenia štátu svetovej socialistickej sústavy a jeho predstaviteľa podľa § 103 a 104 trestného zákona č. 140/1961 Zb.

Predmetom štvrtého podania bola vražda Floriána Gaála, ktorý bol v dopoludňajších hodinách 14.09.1952 počas výsluchu na úradovni ŠtB na Palisádach vyhodnený z tretieho poschodia, na následky čoho vo večerných hodinách zomrel. V tomto prípade ide o podnet z iniciatívy syna tejto obete brutálnych praktík ŠtB. Syn Floriána Gaála bol v čase trestného činu ako politicky nespohľavlivý vo vojenskom tábore nútených prác v Plzni a až po povolení zúčastniť sa pohrebu sa od matky dozvedel, čo sa stalo. Týmto podnetom sa zaoberá vyšetrovateľ krajského riaditeľstva PZ v Bratislave.

Posledným podnetom ÚPN, ktorý doručil Generálnej prokuratúre SR 28. mája 2008, bol podnet na trestné stíhanie zločinov proti

ľudskosti, ktorých sa mohli dopustiť predstavitelia štátnej moci, velitelia Pohraničnej stráže a zakročujúce hliadky usmrcovaním civilných osôb na hranici Československa so Západom.

Od 25. februára 1948 do 17. novembra 1989 na slovenskom úseku vtedajšej hranice ČSR/ČSSR so sovietskou okupačnou zónou Rakúska usmrtili príslušníci Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) a Pohraničnej stráže (PS) najmenej 42 civilných osôb. Išlo o občanov ČSR/ČSSR slovenskej a českej národnosti, ako aj občanov NDR, Poľska a Maďarska, kde boli rovnako nastolené totalitné režimy. Podobne usmrtili najmenej 246 civilistov na moravských a českých úsekoch hranice ČSR/ČSSR so sovietskou okupačnou zónou Rakúska a americkou okupačnou zónou

Nemecka. Išlo o občanov ČSR/ČSSR českej a slovenskej národnosti, ako aj občanov NDR, Poľska, Maďarska, Rakúska a SRN.

V samotnom texte podnetu sú menované konkrétne osoby, ktoré boli ako členovia Vojenskej rady veliteľstva Pohraničnej stráže, resp. Vojenskej rady Hlavnej správy Pohraničnej stráže a Ochrany štátnych hraníc spolu s federálnymi ministrami vnútra, resp. obrany a kompetenčne príslušnými námestníkmi zodpovední najvyšším straníckym orgánom za vražedný režim na hranici v 70. a 80. rokoch. Sú medzi nimi aj zástupcovia oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ. Prílohy tohto podania tvoria archívne dokumenty, ktoré obsahujú základné skutkové okolnosti a zodpovedné osoby za usmrtenia 42 civilných osôb na slovensko-rakúskom úseku hranice v rokoch 1948–1989.

Summary

Legal Dealing with the Communist Past in Slovakia and the role of the Nation's Memory Institute in this process

Pursuant to the Act No. 553/2002 Col. one of the major tasks of the Nation's Memory Institute is to prepare suggestions for investigation of crimes and to cooperate with the General Prosecutor's Office. Our task is to prepare suggestions in cases where nazi and communist crimes were committed. On December 2007 first four suggestions were delivered to the Office. First was the case of Valéria Matulayová who was tortured by the members of the State Security during investigation. She died shortly after her release from prison. However, this suggestion was not accepted by the Office. Second suggestion was in case of priest Štefan Polák who was brutally murdered and the investigation of this murder could not be solved before 1989 because of the interference of the State Security. Third suggestion deals with the case of Milan Gono who suffered lethal wounds after a fall from a high-rise building. The last suggestion deals with crimes committed by Border Guard Troops as they between 1948 and 1989 killed at least 42 civilians.

1968: 40. výročie udalostí, ktoré v Československu viedli k vojenskej intervencii v auguste 1968, si priblížime v rozhovoroch s troma osobnosťami, ktoré sa v tom čase nachádzali v rôznych spoločenských oblastiach. Oslovil ich Michal Dzurjanin.

Husák robil nadprácu

Pohľad Miroslava Kusého na obdobie roku 1968 a nasledujúci vývoj v ČSSR

V roku 1968 ste pôsobili na akademickej pôde UK ako mimoriadny profesor Katedry filozofie, zároveň ste boli vedúcim Ideologického oddelenia ÚV KSS. V roku 1970 ste univerzitu museli opustiť. Kedy Vám bolo jasné, že profilácia KSČ, a teda aj KSS je pod prísny dohľadom sovietskych?

Ja som sa vedúcim ideologického oddelenia stal v októbri po vstupe sovietskych. Bola to otázka internej dohody medzi novým ideologickým tajomníkom Bohušom Gracom, historikom a riaditeľom Vojenského historického ústavu a Gustávom Husákom, ktorí sa poznali. Husák ho presvedčil, aby tú funkciu vzal a on sa zase snažil takto presvedčiť mňa. Dohodol sa so mnou, že nie som organizačný pracovník. Robil som publicistu, v tom roku som napísal asi 400 článkov, týkajúcich

dený pracovník aparátu som ho denno-denne kritizoval za odchod od týchto základných premís. On to trpel, nikdy si ma nezavolať, hoci to mohol urobiť a povedať: Dost! Ale až dodatočne som zistil, že to bola taká jeho politika, ako sa prezentovať pred verejnosťou, kde hovoril: Veď sa nič nedeje, princíp vnútrostraníckej demokracie funguje, ja som prvý tajomník strany a Kusý, vedúci môjho ideologického oddelenia, ma otvorene kritizuje, a funguje to. Ale to bolo dovedy, kým si neupevnil pozície a kým sa nerozhodol, že stačí, a vtedy som „letel“.

Aké ste mali možnosti v pozícii vedúceho Ideologického oddelenia ÚV KSS ovplyvňovať vývoj v strane?

Možnosť takého vplyvu nebola veľká, skôr som pôsobil na verejnosť. Tu v strane

Nemáme žiadne dokumenty, že by Brežnev po invázii bol tlačil na to, že sa tu robí málo, že treba viac, upozorňuje Miroslav Kusý.

sa vtedajšej situácie. Mal som teda pokračovať v tejto oblasti s tým, že oddelenie bude viesť môj zástupca, profesionálny aparátik. Čiže ja som s tým oddelením ani neprišiel do styku, alebo len veľmi málo. Takáto dohoda mi vyhovovala. Do tej funkcie som šiel na základe dvoch téz, ktoré Husák hlásal. Prvá bola: Od akčného programu strany neustúpime ani o krok, teda že vstup vojsk nemeňte program reforiem. To bola ešte ilúzia, že sa niečo dá zachrániť. Druhá bola: S Dubčekom stojíme aj padáme. Dve krásne, vznešené tézy a od každej Husák začal postupne odchádzať.

Bolo to pre Vás sklamaním?

Samozrejme, tam začal ten rozchod s Husákom a nielen môj osobný. Bola to absurdná situácia: ako jemu priamo podria-

neprebehol taký demokratizačný proces ako v Čechách, kde sa tie štruktúry vymieňali. To bola tá Brežnevova obava, prečo treba rýchlo zakročiť. V okresných štruktúrach u nás boli „zabetónovaní“ konzervatívci. Mojou úlohou bolo prezentovať vízie, čo sa ešte dá zachrániť z reformného procesu.

Názorovú dvojkoľajnosť bolo počas mesiacov pred inváziou badať aj ÚV KSČ. Išlo o rozpory medzi Dubčekovou a Kolderovou skupinou, do ktorej patrili Vasil Bilák a Jozef Lenárt.

Existovali na Slovensku iniciatívy, ktoré by týchto politikov brzdili?

Na Slovensku to bolo slabšie ako v Čechách. V Prahe som študoval do roku 1954 a potom som tam ešte tri roky zostal. Prebiehajúci proces bol v Čechách vní-

Miroslav Kusý.
Fotografie: Ľubomír Ďurina.

maný ako demokratizačný a na Slovensku ako federalizačný, ja som patril k tej demokratizačnej skupine. Keď som prišiel do Bratislavy na školu, dostal som hanlivý prívlastok „Pražák“. Takto označovali ľudí, ktorí robia problémy, špekulujú, niečo na spôsob ideologickej diverzie. Tak ma vnímali na mestskom i ústrednom výbore strany. Konzervatívne krídlo bolo na Slovensku silnejšie, no i tu prebiehali búrlivé diskusie. Bolo paradoxom doby, že konzervatívcov vedie Husák, ktorý sa pôvodne profiloval ako federalista s myšlienkou, že pre Slovákov treba vydo- byť federáciu. Zároveň v strane zjednocoval aj konzervatívne sily, pre ktoré bola federalizácia prijateľná, kým demokratizácia strany a spoločnosti nie. Ako protiváhu Kultúrnemu životu vtedy založil Nové slovo, ktoré veľmi obratne viedol Bohuš Chňoupek.

Ako vnímala stranícka základňa, ale aj samotná verejnosť hrozbu riešenia situácie vojenskou cestou?

O tej hrozbe sa diskutovalo, ale do poslednej chvíle sme ju nebrali vážne. V novej situácii, ktorá bola v Európe, sme si mysleli, že to soviety nemôžu urobiť, že si to Brežnev netrúfne, pretože by to znamenalo návrat k studenej vojne. On si to trúfol a prekvapil všetkých, aj Dubčeka. Ten sa mu do poslednej chvíle snažil vysvetliť, že to, čo sa deje v Československu, je normálny proces obnovy strany v leninskom poňatí. Brežnev však mal pochybnosti a upozorňoval na riziká. Dubček bol v takej situácii, že na jednej strane musel národu hovoriť: Ja tých

Rusov poznám, viem, ako s nimi zaobchádzať, nechajte mi trochu voľné ruky, aby som to s nimi uhrál. A na druhej strane hovoril Brežnevovi: Ja som obľúbený v národe, poznám ho a viem, ako to s ním urobiť, aby sme obhájili základy socializmu. Všetci chcú jeho ľudskú tvár. Bola to taká dvojité hra a Dubček mal ťažkú pozíciu. Sovietom sa vývoj nepáčil, stranícki konzervatívcovia z ústredného výboru tlačili na Brežneva, aby zasiahol a na druhej strane ani národ nebol spokojný s pomalým postupom reforiem. Snažil sa vyhovieť obidvom stranám a žiadnej nevyhovelo naplno. Keď som s ním neskôr v disente diskutoval na akúkoľvek tému, vždy sa vracal k tejto otázke: Či v Moskve zlyhal, alebo nie. Tvrdil, že nemohli inak postupovať, lebo nemali správy o tom, čo sa deje v Československu. Dôvodil, že Rusov poznal a vedel, že sú schopní všetkého a keď bude treba, prevalcujú to. Z toho mal najväčší strach.

Čo v danom období znamenal manifest Dvetisíc slov, ktorý išiel nad rámec v tom období prijatého Akčného programu KSČ?

Jeho text je veľmi mierny, nie je v ňom takmer nič revolučné. Iba výzva vziať veci do vlastných rúk vydráždila Brežneva, ale bola naformulovaná veľmi kultivovane. Nevyhovárať sa na komunistov, že oni nám niečo nedajú, podme to urobiť sami. Pre toto bol považovaný za kontrarevolučný pamflet. Všetci sa naľakali toho, že by občania začali sami riešiť svoje problémy.

Riziko straty kontroly nad vývojom v Československu bolo napokon jednou z príčin invázie.

Často sa hovorí, že 2 000 slov zavolalo 20 000 tankov. Asi to tak nie je, aj keď to bol veľmi rázny podnet. Sovietski už boli rozhodnutí vstúpiť a Dvetisíc slov bolo pre nich dostatočným motívom. Aj preto to zveličili a urobili z toho výzvu na zvrhnutie komunistického režimu. To tam nenájdete.

Plán intervencie mal byť podľa Moskvy koordinovaný s postupom tzv. „zdravých síl“ v rámci ÚV KSČ, za ktoré soviety považovali Kolderovu skupinu. Zároveň si však boli vedomí skutočnosti, že títo ľudia nemajú popularitu Dubčeka, Černíka či Svobodu. Nebola práve toto

hlavná príčina, prečo sa z vedenia KSČ nepodarilo okamžite po invázii odstrániť predstaviteľov reforiem?

Určite áno. Tá skupina nezohrala úlohu, ktorú soviety očakávali, že pri invázii prevzmú moc do svojich rúk. Oni to neboli schopní urobiť, báli sa, pretože tá nálada v Československu bola tak jednoznačne exaltovaná, že vystúpiť vtedy v prospech sovietskych jednoducho nebolo možné. Ani Biľak sa to neodvážil urobiť verejne. Brežnev si uvedomoval dôležitosť rozhodnutia o invázii. Povedal vtedy, že rozmach komunistického hnutia je v Európe zastavený na 50 rokov. Najmä v Taliansku a Francúzsku mali vtedy komunisti výraznú podporu. Ale riešenie situácie v Československu považoval za dôležitejšie, pretože v ňom videl riziko rozpadu socialistickeho bloku a rozhodol sa zastaviť rozkladný proces. Paradoxne aj za prítomnosti vojsk a tankov fungoval mediálny systém, síce nie štandardne, ale fungoval. Niečo také za nacistickej okupácie bolo nemysliteľné. Toto si už Rusi dovoliť nemohli. Dovolili si vstup, ale ďalšie zákroky už nie. Hovorili: necháme to „vyhniť“. Bolo to z ich hľadiska správne rozhodnutie, lebo čas hral pre nich.

Čistky v strane i celej spoločnosti začali prebiehať do roka od invázie. Aké boli podľa Vás dôvody rezignácie občanov v oblasti ovplyvňovania ďalšieho vývoja situácie v krajine?

Niekedy sa mylne zdôrazňuje, ako keby proces normalizácie vyplýval z tlaku sovietskych. Omnoho viac to bola vnútorná záležitosť. Husák mal jedinečnú možnosť ísť tou kádárovskou cestou, veď tu bol príklad Maďarska: tam bolo krvavé potlačenie revolúcie, napriek tomu si Kádár dokázal vybojovať veľké ústupy od sovietskych. Husák podľa môjho názoru robil nadprácu. Išiel omnoho ďalej, než od neho soviety žiadali. Nežiadali tú čistku, ktorú urobil. Nemáme žiadne dokumenty, že by Brežnev bol tlačil na to, že sa tu robí málo, že treba viac. On bol úplne spokojný, lebo Husák plnil to, čo mu len v náznaku videl v očiach. Zvlášť sa usiloval preto, lebo nebol dôveryhodný, keď sa rozhodovalo o tom, kto bude na čelnej pozícii: Bol intelektuál, odsúdený v procesoch v 50. rokoch, a bez ohľadu na to, že bol rehabilitovaný, zostalo to na ňom ako škvrna. Preto sa usiloval o dôveru sovietskych, a zároveň nemilosrdne

likvidoval ľudí, ktorí mu mohli na základe predchádzajúcich vzťahov poškodiť.

Aké je podľa Vás hlavné ponaučenie z týchto udalostí?

Tak ako mnohé naše historické aktivity, aj táto išla do stratena.

Bol to nádherný rozlet, mimoriadne krásne obdobie, ktoré ma nadchlo. Ja som bol do roku 1968 akademický filozof. Vtedy som sa začal orientovať smerom do politiky, vyšla mi posledná knižka Filozofia politiky; zdalo sa mi, že politika stojí za to, aby sa jej ľudia ujali. Tie udalosti boli istým prípadom revolúcie. A revolúcia sa nedá robiť donekonečna, to sú vypäté situácie, ktoré majú svoje časové obmedzenia; nemôžete byť exaltovaný stále.

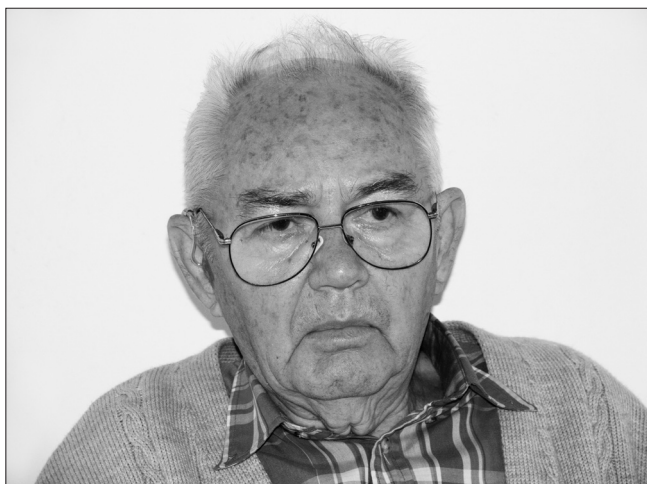
Dianie v republike považovali vtedy ľudia za svoju vec. Ale politici sa im postupne obrátili chrbtom, tí preverení sa zrazu stali predstaviteľmi úplne inej idey než predtým. Ľudia sa presvedčili, že politika je podvod, panské huncútstvo a nemá zmysel sa do toho angážovať, veď „tí hore“ si to aj tak urobia po svojom.

Podľa mňa je nedorozumenie hovoriť o roku 1968 ako o slepej uličke, kde sme sa presvedčili, že socializmus je nereformovateľný a že sa s ním nedá nič robiť: to je pravda, ale to sa týka tých ideológov a politikov, ktorí hovorili o socializme s ľudskou tvárou či demokratickom socializme. Národu to však nehovorilo nič, rozumeli spojeniu ľudská tvár, socializmus ich nezaujímal. O podobe socializmu sa hádal Dubček s Biľakom, národu to bolo srdečne jedno. Étos masového procesu tento rozmer neobsahoval. Bežný človek tieto termíny nepoužíva. Teoreticky je reformovateľné všetko, ale prakticky ide o to, kto to drží v rukách, lebo sa to stalo mocenskou záležitosťou. Ten socializmus nebol záležitosťou jednotlivých krajín, ale sovietskeho bloku. Brežnev mal pravdu, keď hovoril, že to, čo sa deje v Československu, vedie k rozvratu a treba s tým skončiť. Jeho stratégovia vedeli, že socializmus, ktorý bránia, má svoje limity. Vychádzali z toho, že ak sa naruší princíp vedúcej úlohy strany, a „ľudská tvár“ ho narušovala, vedie to k zlým koncom. V tejto podobe to reformovateľné nebolo.

Musíme sa naučiť samostatne premýšľať

Pohľad bývalého politického väzňa Jaroslava Faboka na dianie pred 40 rokmi

Jaroslav Fabok.
Fotografie: Ľubomír Ďurina.

V prvej polovici roka 1968 sa po uvoľnení pomerov v Československu začali aktivizovať aj bývalí politickí väzni, ktorí si založili organizáciu s názvom K 231. Jej meno bolo odvodené od čísla zákona na ochranu republiky, podľa ktorého boli

aby sme zvládli tie tlaky, ktoré prídu. To sa neskôr po obsadení Rusmi potvrdilo: mňa vtedy z rádia pomaly každý deň vyhlasovali z nejakého rozhlasu ako nepriateľa republiky a podobne, a všetci dobrí priatelia mi vraveli: Ujdi! Pre mňa to bolo neprijateľné, nevedel som na to dôvod. Predtým som bol 16 rokov zatvorený a bol som tu, tak prečo by som mal teraz utekať? Ak utekali mnohí, aj exponovaní komunisti, mne to vlastné nebolo a ostal som.

KSČ sa obávala najmä toho, že zámerom K 231 je vytvoriť silnú opozičnú stranu, ktorá by pri zmene podmienok prevzala moc. Naozaj ste mali takýto zámer?

Jaroslav Brodský, ktorý koordinoval túto činnosť v Čechách, bol môj osobný priateľ. Mnohokrát som mu ešte vo väzení hovoril, že prídu rôzne zmeny, tak nech sa obráti

Socializmus už trval tak dlho, že by mohlo dôjsť k stagnácii, hovorí Jaroslav Fabok o pozadí udalostí roku 1968.

v 50. rokoch odsúdení. Pán Fabok, vy ste v nej pôsobili od začiatku. Ako ste sa snažili ovplyvniť vtedajší vývoj na Slovensku?

Tie začiatky boli veľmi podivné. Viedol to dr. Vidra. V Bratislave sa konalo ustanovujúce stretnutie v Dome lodníkov. V optimistickej atmosfére boli všetci presvedčení, že sa konečne dostávajú k moci. Mňa to veľmi znepokojovalo, lebo som vedel, že to nie je pravda. Požiadal som o slovo a prítomným som prezentoval svoj pohľad. Najskôr bol potlesk, pretože ma poznali, a keď som končil, bolo ticho. Povedal som: Neverme tomu, čo sa akokoľvek podáva, že teraz príde k nejakému prasknutiu a padne niekoľko stotisíc príslušníkov a spolupracovníkov ŠtB a my sa dostaneme k moci. Nie, nebude to také jednoduché, a to, čo nás ešte čaká, bude vyžadovať nielen silné ramená, ale silného ducha,

na mňa a dohodneme sa na spoločnom postupe. Nič také neurobil a pod vplyvom obrovského nadšenia v Prahe na ministerstve požiadal o zaregistrovanie tejto organizácie. Celý ten proces bol podľa mňa zmanipulovaný, pretože strana potrebovala po rokoch istú zmenu, oživenie, a takýto vývoj bol pre ňu nevyhnutný. Socializmus už trval tak dlho, že by mohlo dôjsť k stagnácii. Po dvadsiatich rokoch bolo treba rozhybať stojaté vody. Spomínaný zámer vytvorenia politickej strany tam však určite nebol, ani na to nebol potenciál. Išlo nám o rehabilitáciu politických väzňov, aby bolo uznané ich utrpenie, i keď to bolo v tej dobe bezvýznamné; ale postaví sa proti niečomu negatívnemu považujem za povinnosť každého človeka. Nedá sa povedať, že by to bola organizácia, ktorá by chcela zrútiť nejaký režim. To môžu hovoriť ľudia, ktorí nepoznajú realitu.

Na čelo strany sa dostal Alexander Dubček. Ako ste ho vnímali?

Môj názor ako politického väzňa je takýto: Dubček bol u Brežneva náš Sášenka, dobrý. To, čo robil, nekonal z pozície svojej vnútornej sily. Hral svoju úlohu. Nás musí vždy zaujímať, kto je za tým a čo tým sleduje.

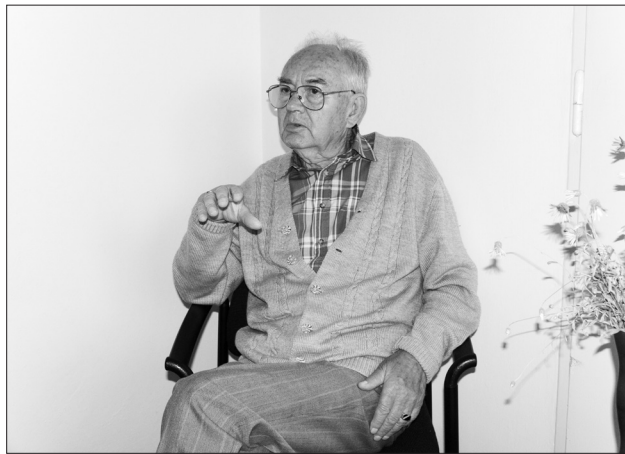
Verili ste, že reformné krídlo bude napokon úspešné?

Ale vôbec nie, to je naivné. Samozrejme, bolo to pranie absolútnej väčšiny politických väzňov.

Objavovali sa v spolupráci českých a slovenských politických väzňov určité nezhody z hľadiska vytvorenia spoločnej organizácie?

Išlo o smerovanie Emila Vidru, ktorý mal tendencie vychádzať zo samostatnosti Slovenska. Bolo to naivné a nereálne.

Aké je podľa Vás poučenie z týchto udalostí?

Všetci sa musíme naučiť samostatne premýšľať, vedieť zhodnotiť to, čo vidíme a neveriť všetkému, čo sa prezentuje.

Myslíte si, že slovenská spoločnosť si dostatočne uvedomuje príčiny, súvislosti a dôsledky diania v roku 1968?

Nie, neuvedomuje. Podstatná časť na to kvôli existenčným otázkam skoro zabudla. Ale dorastá nám nová generácia, ktorá si tieto veci možno bude všímať viac.

Musíme stáť za pravdou a spravodlivosťou

Udalosti roku 1968 a obdobie po nich z pohľadu kardinála Jána Chryzostoma Korca

Otec kardinál, rok 1968 bol pre Vás pamätný najmä z dôvodu, že ste sa dostali na slobodu po 8 rokoch väzenia, kam Vás režim poslal na 12 rokov za to, že ste sa venovali pastorácii ako tajný biskup. Ako ste vnímali obdobie Vášho prepustenia a nasledujúce mesiace? Dá sa v tejto súvislosti hovoriť o optimistických očakávaniach od ďalšieho vývoja spoločnosti?

Už vo väzení vo Valdiciach sme badali, že sa v ČSSR dáva čosi do pohybu. Literárny týdeník a Kultúrny život publikovali stále otvorenejšie a smelšie úvahy a články.

Ja som bol prepustený z väzenia vo februári 1968 síce len na tzv. „podmienku“, no stalo sa tak proti všetkým očakávaniam. Badal som to jasne pri rozhodnutí súdu z Jičína a z toho, že prokurátor vôbec nepodal námietku.

Po návrate na Slovensko som hneď pozoroval nový pohyb v spoločnosti i v Cirkvi. Všetko ožívalo. A rýchlo. Prvým mužom štátu sa stal Alexander Dubček. Tlač, najmä „Smena“ mladých písala otvorenejšie.

Prezident Novotný bol donútený vzdať sa. Jeho nástupcom sa stal Ludvík Svoboda. Ožili noviny a časopisy, prebúdza sa mládež. Konali sa púte na Bradlo, verejne sa pri-

Ján Chryzostom kardinál Korec.
Fotografie: Patrik Košícký.

Ešte i za Dubčeka sme mali v Cirkvi len tú slobodu, ktorú nám nikto zhora nedaroval a ktorú sme si sami demokraticky presadili, konštatuje kardinál Korec.

znávali chyby, s nadšením sa robila národná zbierka na tzv. „Alweg“ pre Tatry. Pritom sa všetko dialo nenásilne a disciplinovane.

V akom stave sa v tom čase nachádzala Cirkev, ktorá v predchádzajúcom období bola pod prísnou kontrolou zo strany štátu? Ako sa prejavoval spoločenský vývoj v jej živote?

Cirkev žila od roku 1948 v ustavičnom prenasledovaní. Opísal som to v knihe „Od barbarskej noci“. No aj v Cirkvi sa situácia začala rýchlo meniť. Vymenila sa redakcia Katolíckych novín, kde sme sa schádzali. Rýchlo sa rozpadlo Mierové hnutie kolaborujúcich kňazov MHKD. Ukázalo sa, že na Slovensku viera žije. V sále na Vajnorskej ceste sa stretli kňazi z celého Slovenska. Stretnutie viedol z poverenia biskupa Dr. Lazíka Dr. Július Gábriš. Na schôdzi bolo ustanovené trvalé hnutie Dielo koncilovej obnovy. Prehovorili tam mnohí, medzi nimi básnik Janko Silan z Važca. Po výzve som prehovoril aj ja. Navrhol som žiadať návrat všetkých

kňazov z väzenia. Uviedol som aj evanjelického duchovného Jožka Juráša. 9. mája 1968 sa dostali všetci na amnestiu domov.

Možno povedať, že sa Cirkvi v tom krátkom čase „dýchalo“ lepšie? Vy ste napriek dobe uvoľnenia nedostali súhlas na pôsobenie v duchovnej správe ...

Určite. Ja som po návrate z väzenia navštívil v Trnave Dr. A. Lazíka, v Nitre na Hrade zas nitrianskeho biskupa Dr. E. Necseyho. Chodil som potom na stretnutia kňazov a laikov po Slovensku, v Tatrách a inde. V apríli 1968 sme založili v Znojme Sekretariát rehoľných spoločností. Generálna prokuratúra na jeho žiadosť uverejnila konštatovanie, že rehole neboli nijakým zákonom zrušené a že niet prekážok, aby pôsobili ďalej.

Na jar 1968 sa konalo aj veľké duchovné zhromaždenie biskupov, kňazov a veriacich celej ČSSR na Velehrade, kde 14 biskupov celebroido v bazilike svätú omšu v duchu Diela koncilovej obnovy. 2. júna 1968 bola

potom zas mohutná púť v Šaštíne.

13. júla 1968 bola po veľkom úsilí úradne obnovená Gréckokatolícka cirkev. Diali sa aj iné zmeny. Zo seminára v Bratislave museli odísť niektorí profesori. Zo Sekretariátu pre veci cirkevné v Prahe musel odísť K. Hruza a na jeho miesto nastúpila Dr. Erika Kadlecová.

Môžem povedať, že zmeny sa prejavovali v Cirkvi tak intenzívne ako v celej civilnej spoločnosti. Cirkvi sa rozhodne dýchalo lepšie.

Boli tu, pravda, štruktúry v inštitúciách KSČ i štátu, ktoré sa vzpierali zmenám za slobodu. To som pocítil aj ja na svojom postavení a osude. Stále som sa nemohol dostať do normálnej pastorácie ani ako kňaz, tým menej ako biskup, po čom som však ani naskrz netúžil. Moje obmedzenie dosiahlo taký stupeň, že som bol nútený so školákmi čistiť priestory okolo panelákov od drôtov, handier a iného odpadu. Existovali stále prekážky. Horšie bolo to, že malí miestni funkcionári šikanovali veriacich. Ešte horšie bolo, že aj niektorí veľkí funkcionári v Prahe či v Bratislave robili prekážky priam vo vyjed-

návaniach s Vatikánom o obsadení diecéz biskupmi.

Dá sa teda povedať, že ešte i za Dubčeka sme mali v Cirkvi len tú slobodu, ktorú nám nikto zhora nedaroval a ktorú sme si sami demokraticky presadili. Aj to, pravda, ako vieme, bolo len dočasne.

Ihneď po prepustení z väzenia ste sa zapojili do činnosti Diela koncilovej obnovy. Niektorí jeho aktivisti vyzývali na razantný postup voči kňazom, spolupracujúcim s režimom. Váš postoj bol zmierlivý. Z čoho vyplýval?

Bol som za rozvážnosť. Ak chceli niektorí nedočkavci ísť verejne demonštrovať pod okná Š. Zareczkého ako „kolaboranta“, povedal som v Katolíckych novinách, že to nie sú predsa naše spôsoby a že by to bolo nedôstojné. Ak chceli verejne odsúdiť a menovite vyrátať v novinách mená všetkých, ktorí spolupracovali s režimom, povedal som, že je nemúdre robiť z nich natrvalo isté spoločenstvo, ktoré sa bude cítiť ako zomknutá jednotka. Veď v kolaborácii ani neboli rovnakí.

Bol som teda proti akýmkoľvek útočným kolektívnym čistkám.

Invázia v auguste '68 bola silovým riešením situácie, po ktorom s určitým časovým odstupom prišli čistky v strane i celej spoločnosti. Ako sa dotkli Cirkvi?

Inváziu som pokladal do istej miery aj za výsledok akéhosi nie dosť citlivého hodnotenia činiteľov ZSSR z našej strany. Rokovania v Čiernej nad Tisou boli azda pevne politické, ale neboli dosť štátnické.

Prílišná tvrdosť voči mohutnému susedovi sa neosvedčila. Tvrdosť zlyhala a vyústila do trápnej situácie, že tvrdí vyjednávači potom s okovami na rukách podpísali Moskovské protokoly. No Alexander Dubček zostal svetlou postavou našich dejín – otvoril nám cestu slobodného myslenia, voviedol nás do sveta a zachránil nás pred krviprelieváním. Po vpáde vojsk sa nasledujúce čistky dotkli všetkých, aj Cirkvi. Jej nepriatelia ako vífazi chvíľu triumfovali, potom ich však koleso násilia tiež zomlelo.

Aké je podľa Vás hlavné ponaučenie z týchto udalostí?

Cirkev si po roku 1968 znova ďalších dvadsať rokov odtrpela svoje. Aj špehovanie, aj predvolávanie na políciu, aj väzenia, ba aj otrasné vraždy kňazov Ing. Coufala, Štefana Poláka a ďalších. Ale zostal v nás silný odpor voči násilnému režimu a jeho metódam. V Cirkvi sme sa prestali báť – otcovia, matky, študenti, najmä vysokoškooláci. Vydávali sme časopisy a knihy ako samizdaty, stretávali sme sa po domoch, panelákoch, po horách a chatách, na hrebeňovkách a lyžovackách, konali sa duchovné cvičenia. Ja som napísal pre mladých desiatky kníh, vysvätil som tajne okolo 120 kňazov, ktorí pracovali medzi mladými. Spolupracovali sme s dobrými kňazmi po farách. V desaťtisícoch sme sa potom zúčastnili stretnutí na Velehrade, v Levoči a odvaha našich ľudí sa na záver vrcholne prejavila pri modlitbovej Sviečkovej manifestácii v Bratislave.

A ponaučenie z roku 1968? Nesmieme byť zbabelí. Musíme stáť za pravdou a spravodlivosťou. A mali by sme byť jednotní za spoločné dobro Slovenska. My veriaci by sme si mali denne prehlbovať ochotu spolupracovať so všetkými ľuďmi dobrej vôle a mali by sme sa prehlbovať aj v presvedčení, že všetci násilníci, všetci, ktorí útočia na Boha, každý Hitler, Stalin či Pol Pot je nula proti Bohu. Toto všetko vnášať do života je naše historické poslanie.

Kariéry v službách ŠtB

Ondrej Dovina

Mgr. Pavol Pytlík

Ondrej (aj Andrej) Dovina (nar. 20.12.1925 Kálnica). Syn maloroľníka a ženy v domácnosti.

Ludová škola Kálnica (1933–1940), sluha, príležitostný robotník pri oprave ciest, poľnohospodársky robotník na otcovom hospodárstve, stavebný robotník vo firme Štefanec a Lozovský – stavba Hydrocentrály v Novom Meste nad Váhom, II. Osemročná stredná škola v Prešove (1955), 3-ročné rezortné právnické štúdium pri Ministerstve vnútra SSR na PF UK v Bratislave (1969–1972).

Vojenská služba:

ZVS (9.5.1945–25.4.1947), VÚ 4629 – 17. peší pluk Bratislava – absolvoval inštruktorský kurz, dosiahol hodnosť desiatnika.

Ondrej Dovina.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava.

Priebeh služby:

1. 9. 1948 prijatie do ZNB – Pohotovostný oddiel ZNB Bratislava; 11. 4. 1948 – výkonný orgán II. odbor KS MV Prešov; 18. 5. 1949 – výkonný orgán OO ŠtB Stará Ľubovňa; 11. 10. 1949 – vel. 5. referátu II. odb. KS MV Prešov; 2. 3. 1952 – zást. náč. II. odb. KS MV Prešov; 1. 6. 1953 – náčelník III. odboru KS MV Prešov; 15. 2. 1956 – zást. náč. KS MV Prešov pre veci operatívne; 1. 4. 1960 – zást. náč. KS MV Košice – riadi a zodpovedá za prácu 2. odboru, 3. odboru a 2. zvláštneho oddelenia; 1. 5. 1966 – náč. S ŠtB Košice; 1. 2. 1969 – náčelník HS ŠtB SSR; 1. 7. 1974 – I. zást. náč. I. S FMV; 1. 5. 1984 – starší referent špecialista 1. oddelenia O a OO S ZNB hl. m. Bratislavy a ZS kraja; 30. 6. 1987 – uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB.

Škola ZNB I. stupňa v Poprade (1948–1949), spravodajský kurz v Novom Meste nad Metujou (1949), 4-mes. Krajská politická škola KSS v Lipovci (1951), ÚŠ MNB Praha – absolvent prípravného kurzu operatívnych pracovníkov v učilisku F. E. Dzeržinského v Prahe (1952–1953), 1-roč. oper. škola MV v SSSR (1956–1957), 1-roč. politická škola pri VSŠ (Vysokej straníckej škole) ÚV KSČ v Prahe (1962–1963), kurz pre vedúcich pracovníkov MV (1966), 3-mes. kurz pri KGB v Moskve (1973).

Za službu vlasti (1955), Za zásluhy o obranu vlasti (1957), čestné uznanie Za dlhoročnú, obetavú a príkladnú prácu v službách MV (1960), Uznanie k 20. výročiu oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou (1965), Rad Červenej hviezdy (1967), Čestné uznanie MV (1968), Medaila Za upevňovanie priateľstva v zbrani I. stupňa (1970), Čestný odznak ZNB (1973), Medaila 30 rokov ZNB (1975), Rad Červenej hviezdy ZSSR (1971), Rad práce (1975), pamätaná medaila K 30. Výročiu oslobodenia (1975), Verejnobezpečnostná zlatá medaila MLR (1977), Medaila Za službu v ZNB (1987), pochvala MV za dôsledné riadenie a iniciatívu pri rozpracovaní a realizácii akcie „FAKULTA“ (1961), pochvala MV za úspešné odhalenie a likvidovanie protištátnej skupiny „FANATIK“, „za zodpovedné riadenie ŠtB v kraji a aktívnu účasť na udržiavaní verejného poriadku a ochrany osôb pri príchode sovietskych vojsk na území východoslovenského kraja“ – 1500 Kčs (1968), za vynaložené úsilie a iniciatívu pri bezpečnostných opatreniach 25. Výr. SNP – 3000 Kčs (1969), za dobrú spoluprácu a súčinnosť vzťahy medzi SSR a HS ŠtB – 4000 Kčs (1971), za veľmi dobré pracovné výsledky v roku 1978 a úspešnú prácu rozvedky v súvislosti s čínskou agresiou proti VSR v roku 1979 – 3500 Kčs (1979), za mimoriadnu aktívnu účasť pri skvalitňovaní riadiacej a organizátorskej práce 1. S FMV – 4000 Kčs (1977), pravidelne finančne odmeňovaný: 11 500 Kčs (r. 1977), 11 000 Kčs (r. 1981), 14 000 Kčs (r. 1983), 8 500 Kčs (r. 1985).

Tresty:

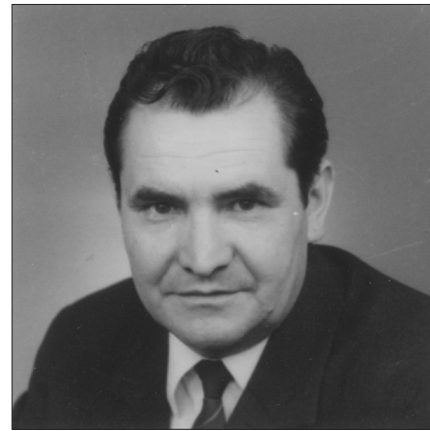
Päť dní domáceho väzenia za neostražitosť voči zaistenej osobe (pravdepodobne útek agenta Uličného).

Problematiky:

1950 – referát „Dedina“, 1952 – „zásady agentúry po stránke teoretickej ovláda veľmi dobre“, 1952 – problematiku vyplývajúcu z funkcie plní ako zástupca náčelníka dôsledne a svedomito, vie prácu riadiť a usmerňovať, má vlohy pre výchovu a usmerňovanie kádrov; každú úlohu rieši z hľadiska politického a triedneho, 1953 – dopustil sa násilia na vyšetrovanej osobe, na základe čoho bolo proti nemu vedené vyšetrovanie vojenským prokurátorom, 1955 – „vie správne vyhľadávať nepriateľské živly, verbovať medzi ne agentúru, najschopnejších agentov odboru obsluhuje sám“; „odbor pod jeho vedením zrealizoval najviac protištátnych činných skupín“; jeden z najlepších a najschopnejších náčelníkov odborov na KS MV Prešov, 1956–1968 – aktívne sa podieľal na riešení štátnobezpečnostných prípadov, poskytol pomoc sovietskym orgánom štátnej bezpečnosti v Užhorode a v Kyjeve v prípade „STRELA“, pomáhal pri rozpracovaní ukrajinskej nacionalistickej problematiky a problematiky „IZRAEL“, 1958 – riadi 2 dôležitých TS, 1965 – bol riadiacim orgánom TS „Cyril“ (František Benkovský), ktorý emigroval do Rakúska, 1970 – „... v čase príchodu spojeneckých vojsk v auguste 1968 a po ňom aktívne spolupracoval so sovietskymi bezpečnostnými orgánmi pri riešení štátnobezpečnostných úloh, pri likvidácii výtržností a pri odhaľovaní protistranických a protisovietskych živlov ...“, 1974 – „zlepšil organizátorskú prácu so zameraním na odhaľovanie pravice a pisateľov anonymných dopisov urážajúcich vedúcich činiteľov KSČ“, 1976 – v krízovom období sa angažovane zúčastnil zápasu o očistu bezpečnost-

ných orgánov od pravicových oportunistov.

Člen ROH (1. 1. 1949); člen ZČSSP (1. 10. 1949); člen Sokola (1. 10. 1949); člen ČSM (od 1. 7. 1950); člen KSČ od 3. 2. 1948, člen MO KSS v Kálnici, člen preverovacej komisie (1948), člen MAV NF v Kálnici, tajomník III. Útvarovej organizácie KSS-Š pri KS MV Prešov (1951), 1952 – všade presadzuje politiku strany, je triedne uvedomelý, strane a robotníckej triede oddaný; člen výboru I-ÚO-KSS pri KS MV Prešov (1953), člen CÚV KSS (1954), člen lektorskej skupiny DaHM (dialektického a historického materializmu) pri KV KSS Prešov (1958), 1970 – vyspelý a aktívny súdruh, jeho aktívny politický podiel najmä v roku 1968 je v tom, že komunisti na úseku štátnej bezpečnosti vo Východoslovenskom kraji ako celok čestne obstáli – ako náčelník S ŠtB v Košiciach vynaložil všetko úsilie ku konsolidácii pomerov v samotnom meste Košice i v kraji, otvorene vystupoval proti pravicovo-oportunistickým živlom a dôsledne hájil záujmy robotníckej triedy a marxistickej strany; člen predsedníctva HV-KSS pri MV SSR (1970), aktivista ÚV KSS (1972), 1974 – „závery XIV. Zjazdu KSČ a ďalšie uznesenia ÚV KSČ rozpracoval na podmienky vlastnej práce a HS ŠtB v Bratislave tak, aby bola plne zabezpečená bezpečnostná politika strany“, „aktívne sa podieľal na očiste strany a poskytoval účinnú pomoc vyšším stranickým orgánom“, lektor ÚV KSS (1974), člen HV KSČ č. 1 pri FMV Praha (1980), člen predsedníctva HV KSČ pri FMV (1984), aktívne pracuje v IV. ZO KSS, člen komisie pre skvalitňovanie členskej základne strany pri CÚV KSS (1986).

Ondrej Dovina.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Ivan Jozefko

Ivan Jozefko (nar. 22.4.1950 Plešivec). Syn príslušníka ZNB (náčelník O-ŠtB Rožňava, aktivista OV-KSS, člen ideologickej komisie OV-KSS v Rožňave) a učiteľky na ZDŠ (predsedkyňa ZO KSS).

ZDŠ Košice (1956–1965), Stredná všeobecnovzdelávacia škola Košice (1965–1968, maturita), Vysoká škola veterinárska Košice (1968/1969 – štúdium neukončil, 4x neurobil skúšku z biológie), Vysoká

Ivan Jozefko.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava.

škola technická Košice – pomocný asistent (1970–1971), montážnik n.p. Interservis Košice (1971–1974).

Vojenská služba:

ZVS (4. 4. 1972–30. 3. 1974), VÚ 5206 Čáslav, potom VÚ 7506 Hradec Králové – čatár, starší mechanik VKV, výkonný práporčík roty, pisár roty, skladník; „patril k najlepším vojakom útvaru a bol oporou veliteľského zboru“.

Priebeh služby:

11.6.1974 prijatie do ZNB – ref. 3. odd. I. odb. S ŠtB Košice; 1.4.1982 st. ref. 2. odd. I. odb. S ŠtB Košice; 1. 4. 1985 st. ref. špecialista 2. odd. I. odb. S ŠtB Košice; 1. 3. 1986 náč. 1. odd. III. odb. S ŠtB Košice (kontrarozviedna ochrana ekonomiky); 1. 1. 1989 zást. náč. OS ZNB Košice – vidiek pre ŠtB; 15.7.1990 prepustený zo služieb ZNB – podľa vyjadrenia občianskej komisie nebol spôsobilý k výkonu služby v ZNB.

Počas ZVS absolvoval stranickú školu zväzku (1972–1973), Práporčícka a dôstojnícka škola ZNB FED Vínor pobočka Sv. Jan pod Skalou (1974–1975), VŠ ZNB Praha (1976–1981), VUML (1986).

Za príkladnú prácu v SZM v ČSĽA II. stupňa (1973), Vzorný vojak (1973), Za

službu vlasti (1980), Za zásluhy o obranu vlasti (1984).

Tresty:

pisomné pokarhanie – 29. 11. 1984 bolo u menovaného zistené požitie alkoholických nápojov IN KS ZNB v pracovnej dobe (v priebehu schôdzky s TS „MARCEL“ v PB „JAN-TÁR“ skonzumovali ½ litra vareného vína, v konzumácii vína pokračoval aj pri schôdzke s TS „RIŠO“).

Problematiky:

1974 – výjazdy čl. občanov do kapitalistického zahraničia; 1975 – „spracováva písomnú agendu po línii BND“ (Bundesnachrichtendienst – spravodajská služba SRN); 1976 – problematika NSR a Rakúsko, kartotечно podchytil všetky osoby, ktoré sa od roku 1964 vysťahovali z Vsl. kraja do NSR a Rakúska, získal a riadil 2 TS; 1979 – „získal v predstihu s plánom práce 1 TS a predložil návrh na získanie majiteľa PB aj keď to nemal plánované“; 1981 – „vykonáva rozpracovanie stykovej báze osôb z akcie „BŘEC-LAV“ a „OBORA“ v štyroch spisoch PO, riadi 5 TS, kde si počína veľmi dobre, ale poznatky o kvalifikovanej trestnej činnosti nie sú získavané“; 1982 – samostatne riadi 5 TS, 2 PB a 3 dôverníkov; 1985 – riadi 3 TS, na základe získavaných poznatkov od TS nie je však možné založiť vyšší druh operatívneho zväzku, 1989 – „pod jeho vedením a s kolektívom spolupracovníkov v poslednom období bolo rozpracovaných a realizovaných niekoľko významných akcií štátobezpečnostného charakteru“.

Zväzky (výber):

reg. č. 9819 V. Schwarz (A), reg. č. 11 754 J. Kaidl (A), reg. č. 13 197 E. Szűcs (PB), reg. č. 13 464 M. Lorenc (A), reg. č. 13 812 P. Boda (PB), reg. č. 14 465 V. Karel (D), reg. č. 16 487 G. Fischer (A).

Člen ZČSSP (1968); člen SZM (1972), počas ZVS a nástupnej školy MV pracoval v SZM ako referent IVP, neskôr ako predseda ZO SZM, člen výboru ZO SZM pri VŠ ZNB Praha; kandidát KSČ (22. 12. 1972), člen KSČ (19. 12. 1974), vypomáha vedúcemu 2. straníckej skupiny – stará sa o výdaj a platenie členských známok, vedúci straníckej skupiny ZO KSS (1979), člen výboru I. ZO KSS pri CÚV KS ZNB Košice (1982), predseda I. ZO KSS pri CÚV KSS KS ZNB Košice, aktivista CÚV KSS pri KS ZNB Košice.

Anotácie

**Soudobé dějiny, roč. XIV, č. 4, 2007.
ISSN 1210-7050**

Musíme konštatovať, v Českej republike je výskum zameraný na politickú emigráciu (najmä z obdobia po skončení 2. svetovej vojny a po februárovom prevrate z roku 1948) ďalej ako u nás. Je to pravdepodobne spôsobené aj tým, že Slováci v zahraničí boli medzi sebou oveľa rozhádanější a mali veľmi odlišné názory na to, ako by si predstavovali ďalšie smerovanie Slovenska. Ozrkadľuje sa to aj na knižnej produkcii k tejto téme, keď sa jednotlivé tábory venujú zväčša len sami sebe, ako by nikto iný okrem nich neexistoval. Výnimkou v tomto smere bol, už bohužiaľ nebohý, Jozef Špetko, ale aj niektorí ďalší jednotlivci.

Posledné minuloročné číslo časopisu Ústavu pro soudobé dějiny České akademie vied má podtitul „Cestami exilu“. Ide o monotematické číslo, pričom štúdie, ale aj mnoho ďalších príspevkov, sú zamerané práve na exilové dianie. Číslo začína štúdiou Jiřího Pernesa „Lev v kleci“, ktorá popisuje posledné roky života známeho legionára Leva Sychravu. Ten v polovici 50. rokov minulého storočia podľahol mámeniu (komunistami ovládanéj) vlasti a vrátil sa do Československa. Keďže išlo o pomerne známeho osobnosť, je zaujímavé sledovať, ako ho stranické špičky a vedenie bezpečnosti chceli využiť na politickú agitáciu, a keď neustále odmietal, postupne o neho strácali záujem. Navyše sa od neho odvracali známi (aj pre návrat z demokratického sveta), a nakoniec zomrel takmer osamotený a zabudnutý. Ďalšia štúdia z pera Drahomíra Suchánka sa zaoberá začiatkami exilovej politiky Československej strany lidovej a bojom o následníctvo po predsedovi msgr. Janovi Šrámkovi, ktorému sa nepodarilo dostať za hranice. Autor detailne popisuje rozpory a ambície jednotlivých členov lidovej strany, ktorí sa po prevrate v roku 1948 dostali za hranice. Nasleduje príspevok Petra Hallama s názvom „Únor 1948 a vídenští Češi“, v ktorom popisuje rozkol v krajanskej organizácii v metropole Rakúska. Na ďalších dvanástich stranách Michal Příbáň popisuje zjazd spisovateľov v zahraničí, ktorý sa uskutočnil v roku 1956, a tiež sa zaoberá existenciou literárneho mesačníka „Sklizeň“, ktorý

v Hamburgu v rokoch 1953–1969 vydával Antonín Vlach. Z pohľadu spracovaných tém za najzaujímavejší a najoriginálnejší považujem príspevok Doubravky Olšákové „V krajině za zrcadlem“ s podtitulom „Politici emigranti v poúnorovém Československu a případ Aymonin“. Kým podľa môjho názoru väčšina ľudí pri vyslovení slova emigrácia, resp. exil to chápe ako skupinu ľudí, ktorí opustili Československo v obave pred represiami komunistického režimu či iných dôvodov, autorka sa vo svojej práci zaoberá ľuďmi, ktorí z politických príčin opustili niektorý zo západných demokratických štátov, aby prišli k nám a pomáhali „budovať socializmus“. Na úvod sa čitateľ dozvie o vývoji československej legislatívy, na základe ktorej sa tu mohol žiadateľ usídlieť. Nasleduje postupný výpočet známych prípadov či vln utečencov, ktorí sa rozhodli zostať v Československu. Zaujímavé je, že to neboli len komunisti z Grécka, ale nachádzame tu aj väčšiu skupinu občanov Juhoslávie (ktorí viac sympatizovali so Stalinom ako Titom), a tiež Španielov. Každý záujemca sa súčasne dozvie aj o viacerých jednotlivých prípadoch, ako boli štyria Francúzi (medzi nimi aj Marcel Aymonin), ale aj osoby z ďalších štátov (napr. z USA, Veľkej Británie, ale aj Iránu či dokonca jeden Austráľčan). Autorka však nikoho nenecháva na pochybách, že značná časť politických emigrantov musela hlasno vypovedať svoje „svedectvo“ o tom, že na Západe sa žije zle a v štátoch, ovládaných komunistickou stranou, existuje priam raj na zemi. Práve 50. roky sú podľa nej „érou svedkov“, keď dôležitou zbraňou oboch táborov studenej vojny bola propaganda.

Po štúdiách a esejách nasleduje v tomto prípade nemenej zaujímavá rubrika Memoáre. Tvorcovia čísla v nej predstavujú dva výbery z pamäti – Český realizmus v exile (Petr Hrubý) a Tajný Marshallov plán západného sveta pre duševné zdravie od Johna P. Matthews. Prvý z pamätníkov predstavuje vydávanie časopisu „Skutečnost“. Príspevok je zaujímavý aj z nášho pohľadu, nakoľko sa pri týchto aktivitách angažovali aj Slováci, stačí azda spomenúť aspoň známejšieho Karola Beláka-Bergera, neskoršieho pracovníka Rádia Slobodná Európa. Druhé spomínanie je nemenej zaujímavé – popisuje aktivity menej známej dvojčky Rádia Slo-

Matej Medvecký

bodná Európa – Nakladateľstva Slobodná Európa. V uvedenom výbere z autorových spomienok sa koncentruje na to, ako posielali do štátov východnej Európy balíčky z knihami a časopismi. Nakladateľstvo, podobne ako rádio, bolo financované najmä zo zdrojov americkej spravodajskej služby CIA a jeho zamestnanci okrem iného zasielali na tisíce adries v celej východnej Európe publikácie – či už odborné, ale aj slovníky či knihy o umení a pod.. Podľa autora bola táto aktivita úspešnejšia ako predchádzajúce vysielanie balónov s letákmi, zameranými proti komunistickým režimom. Jedným z ich cieľov bolo totiž postupne zlepšovať informovanosť ľudí o dianí na západe, o pokroku vedy, umeleckých smeroch a podobne, a tým rozširovať ich obzory stlačené nudnými frázami a rituálmi vyžadovanými režimami. Celý projekt sa tak už v 60. rokoch zameriaval na to, aby osvetlil Východoeurópanom princípy Západu, bojoval proti núde, iracionalite, priemernosti a provincionalizmu, pomohol vytvárať otvorenú spoločnosť, a v neposlednom rade dokázal záujem slobodného sveta o intelektuálny a duchovný život vo východnej Európe. Zaujímavé je, že adresáti postupne začali o publikácie prejavovať väčší záujem, dokazovali to nielen listy, ktorými odpísali odosielateľom, ale aj reakcie v tlači – napríklad v Literárnych novinách zareagovali na zaslanú knihu „300 rokov maliarstva v Amerike“. Musím teda len súhlasiť s názorom, že dobrou zbraňou proti šedivej obmedzenosti totality je práve poznanie.

Z nášho pohľadu považujem za podnetný aj príspevok v rubrike Horizont z pera Walthera L. Berneckera a Sörena Brinkmanna s názvom „Mezi historií a vzpomínkou“ s podtitulom „K zacházení se soudobými dějinami ve Španělsku“. Ako je nepochybne všeobecne známe, v Španielsku sa po občianskej vojne (1936 – 1939) dostala k moci fašistická Falanga na čele s generálom Franciscom Francom. Frankisti po jeho smrti (1975) odovzdali pokojnou cestou moc do rúk novonastupujúcim demokratickým politikom. Daň za to však nebola zanedbateľná – v krajine sa vytvoril istý „pakt zabud-

nutia“, t. j. spoločenský konsenzus z doby prechodu k demokracii bol vykúpený nespomínaním obetí predchádzajúceho režimu. Trvalo teda až dlhšiu dobu, kým sa začalo o zločinoch tejto epochy španielskych dejín otvorenejšie hovoriť, a najmä písať, nakoniec, pravda sa nikdy nedá umlčať natrvalo. Zdá sa, ako by sa porovnanie so Slovenskom núkalo samo. Aj preto je dobré, že u nás existuje Ústav pamäti národa, ktorého úlohou je obdobie neslobody neustranne a objektívne analyzovať. Azda sme sa zo španielskej skúsenosti poučili. Je nemenej zaujímavé, že (podľa autorov) sa začali medzery vo výskume občianskej vojny zaplňovať až v 80. a 90. rokoch minulého storočia. Pritom je nepochybne dobré, že súčasní španielski historici sa z pohľadu represii venujú obom stranám konfliktu – frankistom aj republikanom.

Obsah časopisu dopĺňajú tiež diskusie nad aktuálnymi historickými otázkami v Čechách, recenzie a anotácie, kronika, tentoraz zameraná na konferencie o emigrácii a Charte 77, a v neposlednom rade rubrika Dokumenty, ktorá prináša úvahu známeho falzifikátora dejín Václava Krála, napísanú v roku 1969. Tá stojí za pozornosť, prináša dokument, ktorý autorka úvodu a poznámok Jitka Vondrová priniesla z archívu v Moskve. Král, ktorý si prvé „vedecké“ zásluhy pripísal začiatkom 50. rokov počas kampane proti Tomášovi Garrigueovi Masarykovi, v ňom vysvetľuje, ako chceli českí historici v roku 1968 zmať „budovanie socializmu“ v ČSSR. Dokument je svojim žľovitým jazykom nepochybne dobrou pripomienkou doby, ktorú by väčšina ľudí už nikdy nechcela zažiť, a prejavom človeka, ktorý namiesto historickej pravdy radšej hľadal vysvetlenia pre direktívy stranického centra (nech už sa menili akokoľvek). Nehovoriac o tom, že väčšina ním spomínaných historikov musela po krátkom čase opustiť svoje pracoviská a stali sa obeťami čistiek nastupujúcej normalizácie.

Záverom teda môžeme konštatovať, že ide o veľmi vydarené číslo fundovaného českého odborného časopisu, zameraného na najnovšie dejiny.

Mgr. Michal Gregor (1978)

Absolvent Filozofickej fakulty
Trnavskej univerzity. Pracuje
v Ústave pamäti národa.

IVANOV, Miroslav: JUSTIČNÍ VRAŽDA aneb smrt Milady Horákové. Nakladatelství XYZ, s.r.o. Praha 2008, 339 s.

Publikácia na základe osobných svedectiev a archívnych dokumentov opisuje jeden z najväčších vykonštruovaných súdnych pro-

cesov 50. rokov 20. storočia, ktorého obeťou sa stala aj JUDr. Milada Horáková.

V úvode autor vypovedá svoje osobné svedectvo z marca 1948, keď bolo pod oknami Černínskeho paláca v Prahe nájdené mŕtve telo ministra zahraničných vecí Jana Masaryka. Autor bol v tom čase maturant na

reálnom gymnáziu v Čechách, kde ako predseda študentskej samosprávy dal návrh na premenovanie gymnázia na gymnázium Jana Masaryka. Neskôr sa osobne stretol s bývalou poslankyňou československého parlamentu Františkou Zemínovou, ktorá bola odsúdená na 20 rokov ťažkého žalára v procese s JUDr. Miladou Horákovou.

JUDr. Milada Horáková, JUDr. Josef Nestával, JUDr. Jiří Hejda, Františka Zemínová, František Přeučil, Jan Buchal, Antonie Kleinerová, JUDr. Oldřich Pecl, Závěš Kalandra, JUDr. Zdeněk Peška, Vojtěch Dundr, JUDr. Bedřich Hostička, JUDr. Jiří Křížek – to sú mená trinástich obetí vykonštruovaného propagandistického súdneho procesu, ktorého oficiálny názov bol „Horáková a spoločníci“. Všetci menovaní boli odsúdení za zločin velezrady a vyzvedačstva. Horáková, Buchal, Pecl a Kalandra na trest smrti, ostatní boli na 20 rokov ťažkého žalára až doživotie.

Kniha je písaná veľmi emotívne. Sú v nej detailne vykreslené jednotlivé udalosti z vypočúvania Milady Horákovovej a ostatných obvinených. Autor svoje rozprávanie rozdelil na dva diely, ktoré ešte rozčlenil na dvanásť kapitol.

Prvý diel nám približuje život Milady Horákovovej do jej zatknutia Štátnou bezpečnosťou v septembri 1949. Do kontextu sú vsunuté svedectvá autora, ktorý sa stretol s ľuďmi rôznymi spôsobmi spojenými alebo spolupracujúcimi s Miladou Horákovou, ako aj svedectvá samotných odsúdených. Takto spomína pani Terezu Kasprovú, ktorá poznala Dr. Horákovú zo Zväzu oslobodených politických väzňov a pozostalých po obetiach nacizmu, ktorá ho zoznámila s jej dcérou Janou. Podobne opisuje vzťah Milady Horákovovej k Františke Zemínovej, poslankyni Československej strany národnosocialistickej, ktorá bola jednou z odsúdených. Osobnosť Milady Horákovovej je opisovaná z viacerých zdrojov. Autor použil životopis, ktorý Dr. Horáková vlastnoručne napísala vo väzení na podnet vypočúvajúceho. Ďalej použil svedectvo Věry Tůmovovej, sestry Dr. Horákovovej, ktorá hovorila o spoločnej mladosti a rodine. V publikácii je spomenutý aj manžel Dr. Horákovovej, Bohuslav Horák, s ktorým mala ujsť z Československa. V deň, keď ju prišla zatknúť Štátna bezpečnosť, sa mali stretnúť, aby spolu emigrovali. Bohuslav Horák emigroval do USA, kam ho až v roku 1968 nasledovala dcéra Jana.

Už za prvej Československej republiky sa Milada Horáková dostala do povedomia spoločnosti svojou angažovanosťou v sociál-

nej sfére. Angažovala sa aj v Ženskej národnej rade, ktorú zastupovala v zahraničí. Tu sa učila od senátorky Františky Plaminkovej, po boku ktorej vystupovala na medzinárodných kongresoch. Bojovala za práva žien, vypracovávala návrhy zákonov, ktoré pomáhali ženám v pracovnej aj sociálnej oblasti.

Po obsadení Čiech a Moravy Nemcami 15. marca 1939 sa angažovala v odbojovom hnutí. Nadviazala styky s Politickým ústredím, ktorého základ tvorili politickí predstavitelia prvej Československej republiky, ako boli Drtina, Rašín, Krajina, Pešl, Drábek, Feierabend, Nemec, Laušman a iní. Spolupracovala najmä s Pešlom a Peškom, prostredníctvom ktorých sa dostala do odbojovej skupiny Petiční výbor Věrní zůstaneme, ktorá vznikla po smrti T. G. Masaryka a mala podporovať politiku prezidenta Beneša. Po vzniku Protektorátu Čiech a Moravy táto organizácia vstúpila do ilegality. Včlenilo sa do nej niekoľko organizácií, medzi ktorými bola aj Ženská národná rada, ktorej ústrednou jednatelkou bola Dr. Horáková. Ich úlohou bolo vypracovať program budúcej slobodnej Československej republiky. Dr. Horáková pôsobila v pardubickom okrese pod krycím menom Králová, kde organizovala ilegálnu sieť spolupracovníčok. Za svoju činnosť v Ženskej národnej rade bola 2. augusta 1940 spolu s manželom zatknutá Gestapom. Bola väznená v Pankráckej väznici, odkiaľ ju vozili do Pečkovho paláca na výsluchy. Vypočúvali ju skoro dva roky. Nejaký čas bola väznená v židovskej cele na Karlovom námestí. Po celý čas sa snažila kryť ostatných členov skupiny, s ktorými spolupracovala. Čo mohla, zobrala na seba. O priebehu vyšetrovaní sa v publikácii dozvedáme z poznámok Bohumila Horáka a zo svedectva Marie Formanovej. Neskôr bola prevezená do Tereziínskej pevnosti, kde bolo približne 2000 väzňov. O tom, čo sa tam dialo, vypovedalo niekoľko ľudí, s ktorými bola väznená. Napr. Jana Feierabendová, Aloisie Václavíková, Antonie Čechová, Vlasta Holá a mnoho iných. O Dr. Horákovovej vraveli ako o silnej žene, ktorá sa nenechala zlomiť a pomáhala všetkým, ak to bolo čo i len trochu možné.

Do Prahy sa vrátila 20. mája 1945. Pokračovala vo svojej predchádzajúcej práci na Magistráte hlavného mesta Prahy v sociálnom úrade. Ako členka Národne socialistickej strany prijala v nej funkciu predsedníčky Zahraničnej komisie. Vstúpila teda aktívne do politiky. Podľa slov jej manžela: „*K aktivní politické práci vedly Miladu především zkušenosti z předchozí protinacistické čin-*

nosti, kdy si velmi uvědomila, že to je nejúčinnější prostředek k obhajování svobody a demokracie.“ Ako poslankyňa Dočasného národného zhromaždenia sa zapojila do obnovenia povojnového Československa. Pracovala v rôznych parlamentných komisiách. Po voľbách v máji 1946 sa stala poslankyňou za južné Čechy. Zaujímal sa aj o medzinárodné záležitosti. Preto bola menovaná do delegácie, ktorá sa zúčastnila na mierovej konferencii v Paríži. V publikácii sú zachytené jej postrehy z tejto medzinárodnej akcie. Za povšimnutie stojí fakt, že Československo ako jediný štát mal vo svojej delegácii ženy – Dr. Horákovú a Dr. Sekaninovou.

Ako členka Československej strany národne socialistickej otvorene kritizovala politiku komunistov, ktorí sa začali o ňu zaujímať už v roku 1946. Víťazstvom vo voľbách získali komunisti pod svoju moc bezpečnostné zložky. Postupne začali preverovať svojich politických protivníkov, ku ktorým patrila aj Dr. Horáková. Monitorovali všetky jej verejné vystúpenia, o ktorých robili podrobné správy. Komunisti mali zastúpenie takmer vo všetkých inštitúciách, v Ženskej národnej rade, v Rade československých žien, Medzinárodnej federácii žien, Zväze politických väzňov a podobne. Pokiaľ sa im nepodarilo získať v nich mocenskú prevahu, tak usilovali o ich zničenie. Dr. Horáková sa snažila tieto snahy paralyzovať. Jedným z prejavov kritiky boli články, ktoré publikovala v novinách. Dňa 12. decembra 1946 jej vyšiel článok k výročiu podpísania československo-sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, ktorú podpísal Edvard Beneš počas druhej svetovej vojny v Moskve. Zdôrazňuje tu zásadu vzájomného rešpektovania úplnej nezávislosti a nezasahovania do vnútorných záležitostí druhého štátu. Poukazuje na spoluprácu so ZSSR, ale upozorňuje aj na historickú a kultúrnu zviazanosť so západom. Článok z októbra 1947, nazvaný *Tváří k vesnici*, hovorí o suchom lete 1947, ktorého dôsledky veľmi negatívne ovplyvnili hospodárstvo republiky. Okrem toho v ňom Horáková otvorene kritizuje komunistov, čo sa neskôr obrátilo proti nej.

Autor uvádza aj situácie, keď sa komunisti snažili získať Dr. Horákovú na svoju stranu. Napr. prof. Emanuel Šlechta, člen vedenia národnosocialistickej strany, bol aj tajným členom komunistickej strany. Podobne Horákovej priateľka z Rady žien a neskôršia komunistická poslankyňa, JUDr. Patřková, sa ju snažila získať do komunistic-

kého tábora. Podľa svedectva Dr. Arnošta Heidricha, šéfa protokolu ministerstva zahraničných vecí, sa dozvedáme o vzťahu Dr. Horákovej k prezidentovi Benešovi. Autor použil zachovanú korešpondenciu medzi Benešom a Horákovou.

V ďalšej časti sa autor venuje vládnej kríze vo februári 1948. Ešte pred 25. februárom požiadala Horáková predsedu parlamentu Davida, aby zvolal zasadnutie parlamentu, kde sa malo jednať o vládnej kríze, čo sa ale nestalo. Dňa 24. februára 1948 sa konala schôdza zastupiteľstva národosocialistickej strany. Horáková vo svojom prejave informovala členov strany o Gottwaldovom úmysle doplniť vládu novými členmi z poslancov tých politických strán, ktorých ministri odstúpili. Snažil sa ich získať do svojich radov, bez ohľadu na stanovisko ich vlastných strán. Jedným takým poslancom bol Dr. Alois Neumann, ktorý bol s touto skutočnosťou na zasadnutí konfrontovaný. Horáková ho verejne vyzvala, aby sa k situácii vyjadril. Neumannovi sa podarilo zo zasadnutia ujsť. Na druhý deň sa stal členom Gottwaldovej vlády ako poslanec národosocialistickej strany. Komunistická strana začala zakladať akčné výbory, za pomoci ktorých vylučovala svojich oponentov. Po tom, ako do Ústredného akčného výboru vstúpila aj Rada žien, bola Horáková zbavená funkcie predsedníčky a nebola vpustená do miestnosti Rady. Následne bola vylúčená z väčšiny verejných funkcií. 10. marca 1948 sa pod oknami Černínskeho paláca našlo telo Jana Masaryka. V ten istý deň sa Dr. Horáková vzdala poslaneckej funkcie.

V poslednej kapitole prvej časti publikácie sa dozvedáme o Dr. Horákovej od konca februára 1948 do jej zatknutia Štátnou bezpečnosťou. Bola prepustená z práce na pražskom magistráte, kde pôsobila, kým sa stala poslankyňou. Nakoniec dostala poradné úradnícke miesto, bola denne sledovaná a odpočúvali jej telefón. Stretávala sa so svojimi bývalými spolupracovníkmi, Dr. Heidrichom, Petrom Zenklom, Fráňou Zeminovou a ďalšími. Všetci boli sledovaní Štátnou bezpečnosťou, ktorá hľadala dôvod na zatknutie Dr. Horákovej. Informácie, ktoré si navzájom odovzdávali, sa snažili dostať za hranice. Mnohí z Československa emigrovali. Dr. Zenkl, Hubert Ripka a Dr. Heidrich navrhli Horákovej spoločný útek. Snažila sa však zostať, pokiaľ to bolo možné. V publikácii je spomenutá aj tzv. Šestka, ľudia okolo Milady Horákovej, do ktorej patrili ešte

Ing. Karel Šobr, Dr. Josef Nestával, Dr. Josef Čupera, Dr. František Račanský a František Dlouhý. Svedectvo o jej činnosti podal Ing. Karel Šobr.

Druhý diel sa zaoberá udalosťami, ktoré sprevádzali samotný proces s Miladou Horákovou a spoločníkmi. V úvode autor opisuje politickú situáciu v Československu po februári 1948, ktorú dopĺňa udalosťami v susedných, komunistami ovládaných krajinách. Dr. Horáková bola zatknutá 27. septembra 1949. Bola podozrivá z trestnej činnosti podľa zákona č. 231/48 Sb. V tom čase ešte Štátna bezpečnosť nemala konkrétne obvinenie. Snažila sa ho získať vypočúvaním zatknutých spolupracovníkov Horákovovej. S týmito výpoveďami bola konfrontovaná, keď ju vypočúvali. Svojich spolupracovníkov sa snažila kryť, otvorenejšie vypovedala len o ľuďoch, ktorým sa podarilo emigrovať, a preto boli viac v bezpečí. V prvých dňoch vyšetrovania nemala Štátna bezpečnosť žiadne hmatateľné dôkazy, na základe ktorých by dokázali Dr. Horákovú usvedčiť. Zmenilo sa to až po vypočutí Dr. Sýkora, tajomníka bývalého prezidenta Beneša, ktorého výpoveď mohli konfrontovať s výpoveďou Horákovovej. Ďalší zlom nastal po vypočutí Dr. Jaromíra Kopeckého, bývalého vyslanca vo Švajčiarsku. Štátna bezpečnosť získala základ na vytvorenie procesu, v ktorom nebudú obvinení členovia komunistickej strany, ako to bolo v susedných komunistických krajinách, ale predstavitelia demokratických strán. Kopecký vypovedal, že národnosocialistická strana zvolila po februári 1948 novú formu politického boja proti KSČ tým, že prešla do ilegality. Ďalej opisuje spoluprácu s jednotlivými ľuďmi, kde uvádza najmä Zenkla, Ripku, Zemínovu, Nestávla, Čupera a Šobra. Dr. Horáková bola v tom čase ako jediná z nich zatknutá.

Autor rozdelil vyšetrovanie Dr. Horákovovej na štyri fázy, ktoré hlbšie rozoberá podľa jednotlivých svedectiev a prameňov. Prvú fázu opisuje od zatknutia až do 8. novembra 1949. Horáková tu popiera akúkoľvek ilegálnu činnosť. Druhá fáza sa odohráva od 9. do 11. novembra 1949, keď bolo zatknutých približne 380 ľudí, prevažne funkcionárov z národnosocialistickej strany. Ich výpovede sú použité pri vypočúvaní Dr. Horákovovej. Tretia fáza začína 12. novembra 1949 a končí začiatkom januára 1950. Bolo urobené množstvo výsluchov, ktoré sa dali do súvislosti s výpoveďami Dr. Horákovovej. Štvrtá fáza začína 12. januára 1950. V tejto fáze už

padajú konkrétne obvinenia, na ktoré musí Horáková jasne odpovedať.

Súdny proces s tzv. „Vedením záškodníckeho spiknutia proti republike“ bol zahájený pred Štátnym súdom v Prahe 31. mája 1950. Autor opisuje atmosféru, ktorá sprevádzala samotný proces. V tlači bola zahájená cielená kampaň proti Horákovovej a jej spoločníkom. Do súdnej siene boli privádzaní ľudia z celej republiky, prichádzali stovky rezolúcií, ktoré požadovali smrť pre obvinených. Tieto rezolúcie dokonca podpisovali žiaci na základných školách.

Senát Štátneho súdu tvorili predseda senátu Dr. Karel Trudák, sudcovia z ľudu Miloš Kučera a Jan Polanecký a sudcovia z povolania Dr. Otakar Matoušek a Dr. Karel Bedrna. Štátnu prokuratúru zastupovali Dr. Josef Urválek, Dr. Juraj Vieska, Dr. Jiří Kepák, Antonín Havelka a Ludmila Brožová. Počas prvých piatich dní procesu boli vypočutí všetci obžalovaní. Šiesty deň bolo vypočutých 19 svedkov. Boli medzi nimi napr. Ing. Karel Šobr, Dr. Václav Sýkora (tajomník prezidenta Beneša), Dr. Josef Čupera, básnik Jan Palivec, Dr. Josef Kopecký, Dr. A. Sum (tajomník Jana Masaryka) a ďalší. Siedmy deň procesu pokračoval vypočutím ďalších svedkov, napr. opáta Jana Opaska a agenta ŠtB Josefa Vávra-Staříka. Proces končil ôsmy deň, keď bola prednesená záverečná reč prokurátorov Dr. Vieska, Dr. Urválka a Ludmily Brožovej. Po nich vystúpili obhajcovia, po ktorých povedali posledné slovo obžalovaní. Rozsudok bol vynesený v ten istý deň o 20,00 hodine.

Autor spomína aj svedectvo prokurátorky z ľudu, Ludmily Brožovej. Ako sama povedala, jej úlohou bolo „morálne odsúdiť“ obžalovaných ... „*něco takového, říkala jsem si, já chodím na brigády jako blázen a oni takové spiknutí, dokonce snad i atentát na Gottwalda chtěli dělat, musela se tomu udělat přítrž, aby byl strach* ... “. V roku 1968 sa prípad dostal na Najvyšší súd, ktorý riešil sťažnosť v trestnej veci proti obvinenej Dr. Milade Horákovovej a spol. Zasadnutie súdu sa konalo 30. júla 1968 a bolo neverejné. Súd skonštatoval, že boli porušené procesné predpisy už v štádiu prípravného konania. Ďalej súd zistil porušenie zákona celkom pätnásťkrát. V predposlednej kapitole autor uvádza odvolania proti rozsudku jednotlivých odsúdených, ktoré boli doručené prezidentovi Klementovi Gottwaldovi. Ani jednej žiadosti však nevyhovel kladne. Dr. Horáková odmietla vlastnoručne napísať

žiadosť o milosť. Namiesto nej ju napísal jej starý otec s dcérou Janou a osobitnú žiadosť napísal jej obhajca Dr. Vladimír Martin.

Proces s Horákovou a spoločníkmi mal veľký ohlas vo svete. Významné osobnosti a organizácie posielali protesty prezidentovi Gottwaldovi. Boli medzi nimi napr. Albert Einstein, Trygve Lie (generálny tajomník OSN), profesori z Columbijskej univerzity v New Yorku, Elisabeth Mannová, nórske organizá-

cie, rôzne ženské organizácie, Medzinárodná organizácia pre ľudské práva a mnohé iné. Protesty boli uverejňované aj v svetovej tlači. Napriek tomu, že publikácia patrí do literatúry faktu, je prínosom aj pre odbornú verejnosť. Autor vychádzal z archívneho materiálu a z osobných svedectiev. Nedostatkom je azda len absencia poznámkového aparátu, ktorý by umožnil lepšiu orientáciu v problematike.

Solženicyn v našej pamäti

Anton Baláž

Vo februári 1974 na základe nariadenia šéfa KGB Jurija Andropova vyhostili spisovateľa Alexandra Solženicyna a nositeľa Nobelovej ceny za literatúru z roku 1970 z vtedajšieho Sovietskeho zväzu. Letecky ho eskortovali z Moskvy do Frankfurtu nad Mohanom, kde sa ho ujal známy nemecký literát Heinrich Böll. Vyhostenie bolo reakciou sovietskeho komunistického režimu na vydanie prvého dielu Súostrovia Gulag, ktoré vyšlo v Paríži a vyvolalo celosvetový ohlas. Už začiatkom septembra 1973 KGB v Leningrade skonfiškovala strojopisný exemplár tejto literárnej epopeje utrpenia a smrti miliónov ľudí v stalinských pracovných táboroch a miesto jej úkrytu prezradila Jelizaveta Voroňanská, ktorú KGB nepretržite vypočúvala päť dní a nocí. „*Keď sa Jelizaveta Voroňanská vrátila domov, obesila sa*“, uviedol neskôr vo svojej autobiografii A. Solženicyn. Udalosť v Leningrade zároveň viedla Solženicyna k rozhodnutiu dať súhlas s vydaním Súostrovia Gulag v zahraničí. V úvode francúzskeho vydania, okrem venovania knihy „*všetkým, ktorým život nestačil, aby o tom rozprávali*“, uviedol: „*S úzkosťou v srdci som dlhé roky váhal vydať túto už hotovú knihu: dlh voči živým prevyšoval dlh voči mŕtvym. Ale teraz, keď sa štátna bezpečnosť zmocnila rukopisu, nezostáva mi nič iné, než ho okamžite uverejniť.*“

Vydanie Súostrovia Gulag sprevádzala v Sovietskom zväze živá protisolženicynovská kampaň a okrem politických orgánov sa do nej zapojili aj takmer všetky sovietske literárne authority, vrátane M. Šolochova. Pridali sa aj viacerí spisovatelia zo socialistic-

kých krajín, na Slovensku Vladimír Mináč. V denníku Pravda, orgáne ÚV KSS, koncom januára 1974 uverejnil článok Solženicyn a tí druhí. Označil Solženicyna za „*vymodleného mnícha*“ a „*ikonu so zachmúrenou, takmer démonickou tvárou*“, okolo ktorej predstavitelia západnej buržoázie „*výskajú s hrozivo veselými grimasami, tancujú okolo nej svoj šialený pošmúrny tanec: danse macabre.*“ A o Súostroví Gulag už vecnejším jazykom napísal: „*Základnú vrstvu textu tvoria spomienky, ktoré už poznáme z Ivana Denisoviča. Český a slovenský čitateľ nenájde pri najlepšej vôli v tejto vrstve nič nového; len pred pár rokmi nášho občana zaplavila celá povodeň takých a podobných textov, o porušovaní zákonnosti čítal denne v novinách, počúval v rozhlase, díval sa na pomstychtivé tváre v televízii. Zaiste, nikoho tak nebolia tragické omyly revolúcie ako statočných revolucionárov; zaiste, neslobodno na tie tragické omyly ani na chvíľu zabúdať. Ale čo je najdôležitejšie, čo je vlastne jedine dôležité, je prekonávať tieto omyly spoločenskou praxou.*“ Celostranovým článkom v komunistickom denníku a označením zločinov stalinskej éry len za tragické omyly skončili na Slovensku do novembra 1989 akékoľvek ďalšie diskusie, dokonca aj akékoľvek zmienky a Solženicynovi a jeho dielu. Iný názor ako ten, ktorý autoritativne vyslovil V. Mináč, nebolo možné v pookupačnej tlači publikovať. Ale kto na Slovensku nestratil pamäť, uchovával si zo šesťdesiatych rokov, keď u nás vychádzali jeho diela, pravdivejšiu tvár Alexandra Solženicyna.

Jeden deň Ivana Denisoviča a slovenský hľadač šťastia na Sibíri

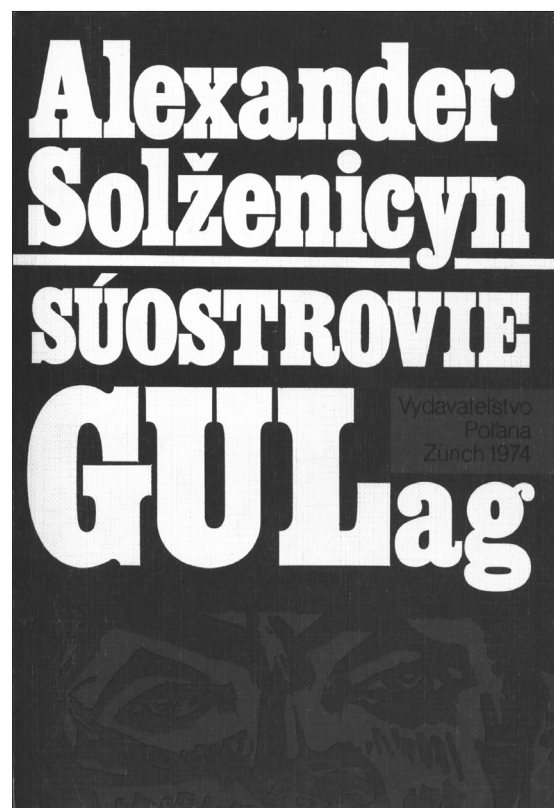
V čase, keď k prvému tajomníkovi ÚV KSSZ Nikitovi Chruščovovi doputoval rukopis novely dovtedy neznámeho autora A. Soženicyňa, započúval sa do osudov jeho hrdinu, trestanca Ivana Denisoviča Šuchova, prežívajúceho jeden deň svojho dlhoročného nespravodlivého väzenia, dojal sa nad jeho osudom a rozhodol (napriek odporu Politbyra ÚV) sprístupniť ho sovietskemu čitateľovi, slovenský spisovateľ a reportér týždenníka Kultúrny život mal už pripravené na vydanie jedenásť príbehov, v ktorých sa o „porušovaní socialistickej zákonnosti“ hovorilo oveľa ostrejšim tónom. Na začiatku roka 1963 tieto príbehy vyšli knižne pod názvom Oneskorené reportáže (niektoré z nich boli už predtým publikované v Kultúrnom živote), vyvolali nebývalý ohlas verejnosti a stali sa prvoradou literárnou i spoločenskou udalosťou. Mňačko v emotívnom úvode ku knihe priznal, že okrem „veľkolepých úspechov“ pri budovaní socializmu v Československu sa udiali veci, ktoré „*neboli v súlade s humanistickými cieľmi spoločnosti budúcej socializmus*“ a citi povinnosť ukázať aj „*tento nepekňý rub nášho života, kult, ktorému som i ja splatil svoju daň, surové zaobchádzanie s nevinným človekom*“. A jeho príbehy Na cintoríne, Záhrada utrpenia či Kádrová legenda to na konkrétnych osudoch ľudí, ktorí sa dostali do súkolia komunistickej moci, ukázala celej spoločnosti. Mňačko prvý otvorene pomenoval zločiny stalinských rokov v Československu. Takže ešte predtým, ako sa v českom literárnom mesačníku Plamen objavili prvé úryvky z Ivana Denisoviča, mali sme na Slovensku už svoj „solženicynovský“ text.

Slovenské a české vydanie Solženicynovej novely, ktorá v literárne presvedčivom texte popísala realitu stalinských pracovných táborov, malo svoj veľký význam predovšetkým preto, že „táborová téma“ prestávala byť tabu v sovietskej literatúre a sovietskej spoločnosti. Až po vydaní Solženicynovej novely sa u nás naširoko otvoril priestor pre tento druh literatúry, ktorá mala potom svoj podiel aj na postupnom politickom uvoľnení, ktoré vyvrcholilo v roku 1968. Paradoxom tejto doby a pre Solženicyna veľmi krutým paradoxom bolo, že v čase, keď jeho diela u nás, ale aj v ďalších sovietskych satelitoch pomáhali prekonávať dôsledky stalinizmu a uvoľňovať politickú atmosféru, v jeho

vlasti sa po páde Chruščova a nástupu brežnevovského neostalinistického vedenia začali rýchlo množiť výhrady proti jeho osobe a tomu, čo Solženicyn stelesňoval pre demokratický a literárny svet na Západe. Jeho esej Nežiť so lžou a list IV. zjazdu Zväzu sovietskych spisovateľov z 16. mája 1967, v ktorom žiadal, aby sa delegáti zaoberali útlakom

cenzúry, „*ktorému je naša krásna literatúra už celé dlhé desaťročia vystavená*“, a preto „*navrhujem zjazd, aby dosiahol zrušenie zjavnej i skrytej cenzúry umeleckých diel*“, sa nedovážili verejne delegátom predložiť, hoci jeho obsah všetci poznali. Urobil tak ale český spisovateľ Pavel Kohout na IV. zjazde československých spisovateľov v októbri 1967. Prečítal Solženicynov list a vyvolal tak búrlivú odozvu u straníckej delegácie na zjazde, že z neho demonštratívne odišla. Nasledovalo zastavenie vydávania spisovateľského týždenníka Literární noviny a chystali sa ďalšie postihy – tie ale zastavil január 1968 a nástup dubčekovského obrodného procesu.

Na moju literárnu generáciu podnetne pôsobili aj Solženicynove novely Matronina chalupa či Prípad na stanici Krečetovka, ktorých hrdinovia nás oslovili čistotou svojich charakterov a ľudskou nepoddajnosťou – črtami, ktoré sme nachádzali aj v dielach jeho veľkých ruských predchodcov. A moje autorské stretnutie so Solženicynovým dielom sa pre moju literárnu tvorbu stalo aj osudovou záležitosťou. Na jeseň 1965 ako čerstvý študent žurnalistiky som s priateľom, ktorého otca po skončení druhej svetovej

vojny odvliekli do Sovietskeho zväzu a už sa odtiaľ nevrátil, v dedinke neďaleko Topoľčian navštívil muža, ktorý sa rok predtým vrátil zo Sibíri. To stretnutie bolo také silné, že som ho v podobe krátkeho gulagovského (vtedy sme tieto príbehy označovali ako koncentračnické) príbehu zaradil aj do svojho literárneho debutu Bohovia ročných období. Písal som ho v lete 1968 a mal podobu vloženého príbehu o hľadačovi šťastia, komunistovi a partizánovi, ktorý

po zajatí Nemcami skončil v Dachau, potom v leteckej továrni pri Lipsku a po skončení vojny na Sibíri, kam Rusi odtransportovali celý personál továrne. Keďže v tamojšej leteckej továrni nebolo pre všetkých miesto, dostal sa muž k pestovaniu sibírskej pšenice (citujem z príbehu): „*Jednoducho, deň čo deň, rok čo rok, osemnásť rokov sa vynárala spod zeme do rána armáda zarastených, špinavých a otrhaných mužov. Znova a znova táto masa podzemia zaplavovala matičku ruskú zem potom a čiernym chlebom – preto vždy cudzincov prekvapuje čieranosť a sila ruského chleba. Ten muž rozprával aj o mnohých podrobnostiach, ja som v úplnom zmätku do toho plietol Dostojevského, Solženicyna, ale tento hľadač šťastia sa smial, ukazoval bezzubé ústa, hovoril, ako mu polovicu z nich vybili dozorcovia a druhú polovicu muklovia, lebo aj tam tvrdil, že je šťastný, že šťastie je nezávislé od blahobytu a utrpenia, rozhoduje o ňom názor človeka na život*“. Prežil gulag, vrátil sa a (citujem záver jeho príbehu): „*V Prahe prísazne podpísal, že nikdy a za nijakých okolností nebude podávať informácie o tých osemnástich rokoch v podzemí, inak ... Ale predsa nám to hovoril, sedeli sme v tme jeho domu – kde ho dvadsať rokov čakala žena detí, ktoré ho nepoznali – ja a priateľ, ktorého otec sa tiež stra-*

til v šírínach neprehľadného Ruska. Ale tento hľadač šťastia sa tam s ním nestretol.“ Moja kniha s príbehom o sibírskom hľadačovi šťastia vyšla až v čase nastupujúcej normalizácie, na jeseň 1971 a gulagovská epizóda mimoriadne podráždila vtedajšieho sovietskeho konzula v Bratislave Kuznecova. Na základe jeho intervencie u ideologického tajomníka ÚV KSS Pezlára knihu hneď stiahli z trhu, prikázali zošrotovať a štátna bezpečnosť začala preverovať moje možné spojenie so sovietskym disentom. Preverovali, či som v roku 1968 nenavštívil Sovietsky zväz, nejaký čas mi odpočúvali telefón, a zároveň som sa dostal na zoznam spisovateľov, ktorí nemohli v husákovskom režime publikovať.

Stretnutie so Súostrovím v Paríži

Bolo to moje nové a nečakané stretnutie so Solženicynovým dielom. V lete 1978 sme sa s manželkou Martou zhodou mnohých šťastných okolností (získanie devízového prísľubu, výjazdnej doložky, súhlasu novinárskej organizácie s cestou na kapitalistický Západ) dostali na tri týždne do Paríža, kde nás prichýlil môj bývalý spolužiak z vysokej školy, v tom čase spravodajca Československej televízie vo Francúzsku Milan Balog. A tak na nás čakala nielen nádherná dovolenka, ale aj slovenské vydanie prvého dielu Súostrovia Gulag. Vyšlo v emigrantskom vydavateľstve Poľana v Zürichu v roku 1974, teda krátko po francúzskom vydaní v Paríži, preložil ho emigrant, do roku 1968 kultúrny redaktor denníka Práca E. B. Štefan a ilustroval Ján Mráz, významný slovenský maliar žijúci v tom čase v emigrácii v Mníchove. Spolužiak si knihu objednal na svoju parížsku adresu priamo z vydavateľstva a mal k nej pripojené množstvo výstrižkov z francúzskej tlače s vyjadreniami uznávaných svetových literárnych autorít, ktoré – pochopiteľne – písali o Súostroví niečo úplne iné ako V. Mináč vo svojom pamflete v Pravde. A v krátkych letných parížskych nociach, počas ktorých som túto väzenskú epopeju čítal (cez deň sme spoznávali Paríž), som sa mohol presvedčiť, že je to nielen faktograficky ohromujúce, ale aj literárne objavné dielo, že naozaj ide o „pokús o umelecký prieskum“, ako znie podtitul knihy – také aj literárne zmocnenie sa témy, ktoré nemá v svetovej literatúre obdoby a Solženicyn v ňom pokračuje v gogolovskej línii ruskej literatúry, v tom dunivom podzemnom a nekonečne smutnom smiechu, ktorý sa potom nesie ruskou literatúrou k Dostojevskému, Babělovi a Bulgakovovi.

Počas tých parížskych nocí – rýchlo prechádzajúc od kapitoly ku kapitole, pretože som musel tých fascinujúcich 268 strán slovenského vydania prečítať pred návratom domov – som si jasne uvedomil, že inak ako posunutím stalinskej epochy, doby akoby ani nepatriacej do 20. storočia, kedy „*nie ojedinele a v skrytosti, páchali desaťtisíce na to vycvičených ľudských beštíí zločiny na miliónoch ľudských obetí*“ do polohy grotesky, akoby halucinačného sna sa vlastne ani nedá zmocniť tejto témy, „*krajiny GULAG, ktorá celé desaťročia existovala celkom blízko nás, za drevenými plotmi, hlinenými múrmi, betónovými a drôtenými ohradami a my sme si v tých plotoch nevšimli obrovský počet starostlivo prispôsobených, dobre zamaskovaných dvierok, bráničiek. Všetky, všetky tie bráničky boli nachystané pre nás! – a hľa, jedna osudná sa rýchlo roztvorila dokorán a štyri biele mužské ruky, ktoré si nezvykli na prácu, nás ako chápadlá schmatnú za nohu, za ruku, za golier, za čiapku, za ucho – vtiahnu nás ako žoch – a bráničku za nami, bráničku do nášho minulého života navždy zabuchnú ...*“ – otvára kapitolou Zatknutie svoju gulagovskú epopeju Solženicyn. Jej prvá časť je nazvaná Väzenský priemysel a v 12 kapitolách s názvami ako Dejiny našej kanalizácie, Prvá cela – prvá láska, Och, tá jar! či Zákon v detskej košielke, ktoré práve touto formou „zliterárňujú“ fakty, ktoré by vo svojej ustavičnej sa opakujúcej nahej surovosti a brutalite boli už čitateľsky nestráviteľné. Na ilustráciu uvediem len vstup do kapitoly Vyšetrenie (z úcty k prekladateľskému výkonu E. B. Štefana citujem z jeho prekladu, nie z prekladu D. Slobodníka, ktorý má k dispozícii slovenský čitateľ). „*Keby čechovovským vzdelancom, ktorí sa vždy úzkostlivo pýtali, ako bude vyzeráť svet o dvadsať-tridsať-štyridsať rokov, niekto bol povedal, že v Rusku o štyridsať rokov budú pri vyšetrení mučiť, budú hlavy zvierať železným prstencom, obžalovaných ponárať do vane s kyselinou, nahého vyvážovať do mraveniska a medzi plošnice, vypaľovať mu rozpáleným nabíjakom v konečníku „tajné znamenie“, čižmou mliaždiť pohlavné orgány a v najlepšom prípade celé týždne mučiť nespavosťou, smädом a bitím do krvi – nebola by sa skončila ani jedna čechovovská dráma, všetci jeho hrdinovia by boli putovali do blázince.*“

Zážitok z parížskeho čítania Súostrovia doznieval vo mne celé roky (literárne som

ho potom zužitkoval v románe Tábor padlých žien), a keď koncom osemdesiatych rokov, v čase gorbačovovskej glasnosti začal povoľovať u nás pancier normalizácie, pokúsil som sa tento svoj zážitok, doplnený niekoľkými úryvkami z prekladu E. B. Štefana (Milan Balog mal odvahu po návrate z Paríža priniesť si knihu domov), publikovať v Slovenských pohľadoch. Hoci bol už začiatok roku 1989 a v Sovietskom zväze sa, teraz zrejme na Gorobačovov pokyn, začalo pripravovať vydanie Solženicynových diel, vrátane Súostrovia, úryvky z ktorého už vychádzali v časopise Novij mir, redakcia s odôvodnením: načo zbytočne dráždiť súdruhov na ÚV, môj text nepublikovala. Uvádzam to len ako fakt ilustrujúci, akým tabuizovaným autorom bol Solženicyn až do posledných dní komunistického režimu v Československu.

Celé Súostrovie Gulag a naše tábory

V preklade Dušana Slobodníka, Igora Slobodníka a Eleny Linzbothovej vyšiel v roku 1991, teda už necelé dva roky po novembri 1989 kompletný, viac ako tisícstranový text Súostrovia Gulag s autorovým venovaním „*všetkým, ktorých život nestačil na to, aby o tom rozpovedali. A nech mi odpustia, že nie všetko som uvidel, nie na všetko som si spomenul, nie o všetkom som sa dovtipil*“. V úvode ku knihe Solženicyn uviedol, že materiál na napísanie tejto epopeje utrpenia v komunistických táboroch mu rozprávaním, spomienkami a listami ponúklo 227 pamätníkov gulagu, ale – ako uvádza v dodatku z mája 1968 – „ešte nenastal čas, aby som zveril papieru kompletný zoznam tých, bez ktorých by kniha nebola vznikla, bez ktorých by som ju nebol mohol prepracovať. Oni to vedia. Hlboko sa im klaniam“. A v nanútenom exile, v americkom Vermonte 1979, ešte uviedol: „*Teraz, vo vyhnanstve, som predsa*

ALEXANDER SOLŽENICYN

Na fronte ...

Na Súostroví ...

Znovu na slobode ...

Keď v jednej krajine celé desaťročia kraľuje násilie, hermeticky potláčajúc akýkoľvek hlas obetí, pre zmužilých odvážlivcov je rozkazom, výsostnou povinnosťou a nezrieknuteľným právom postarať sa za akéhokoľvek nebezpečenstva, aby pravda uzrela svetlo, bola napísaná a takto zachovaná pre pamäť a poučenie ľudí.

Monumentálne koncipované, s dokumentárnou svedomitou moderného historika, stvárnené mocným slovom veľkého rozprávača – toto je najosobnejšie a súčasne najmonumentálnejšie dielo, azda životné dielo

Alexandra Solženicyna.

len mal možnosť pokojne dopísať knihu, hoci až potom, keď si ju prečítal svet. Ešte asi dvadsiati svedkovia z radov bývalých väzňov ma opravili alebo doplnili. Tu na Západe som mal neporovnateľne lepšie možnosti ako predtým využívať uverejnené materiály. Ale kniha už odmieta čokoľvek prijať do seba. Vznikla v tme ZSSR vďaka impulzom a plameňu spomienok väzňov, a tak musí ostať takou, akou bola.“

Doslov k slovenskému vydaniu knihy pod názvom Dokument pre prítomnosť a budúcnosť napísal jej hlavný prekladateľ Dušan Slobodník, rusista a literárny vedec, ktorý sám prešiel sovietskym gulagom. Ako 18-ročný maturant bol pri prechode frontu odvečený do ZSSR, odsúdený na 15 rokov nútených prác. Takmer desať rokov strávil v sibírskych táboroch a svoju väzenskú anabázu opísal v knihe Paragraf: Polárny kruh, ktorá vyšla v rovnakom čase ako slovenské vydanie Solženicynovho Súostrovia Gulag. V uvedenom doslove ku knihe dospel pri jeho čítaní k podobnému poznaniu, k akému som dospel aj ja, keď píše: *„Život na „Súostroví“, ako metaforicky a priliehavo nazval spisovateľ represívny táborový a väzenský systém, bol však taký nepredstaviteľne krutý, že čitateľ môže k informáciám, sprostredkovaným erudovaným autorom, pristupovať len, ak sa tak dá povedať, v primeraných dávkach“*. A to, čo som ja vnímal ako halucinačný rozmer diela, Slobodník označuje za nepredstaviteľnú, do minulosti transponovanú, hrôzostrašnú science fiction. Predovšetkým je to ale – a na tom sa iste zhodli aj všetci slovenskí čitatelia Súostrovia Gulag – *„dokument neľudskosti moci a zároveň ľudskosti a statočnosti obetí a ... zostane svedectvom o jednom aspekte života ľudí v rozpornom, v dejinách ľudstva doposiaľ najrozpornejšom 20. storočí“*.

Po novembri 1989 sa aj slovenská literatúra a publicistika mohla po vyše dvadsaťročnom vynútenom mlčaní vrátiť k táborovej téme. Okrem „jáchymovského pekla“, ako systém týchto komunistických táborov nazval vo svojej knihe Anton Srholec, tu boli aj slovenské tábory nútených prác (TNP). Tábory vznikli podľa zákona 247, ktorý prijalo Národné zhromaždenie 25. októbra 1948 pre „osoby ohrozujúce výstavbu ľudovodemokratického zriadenia“ či „osoby právoplatne odsúdené pre niektorý z činov na ochranu ľudovodemokratickej republiky“. Prvý a najväčší slovenský TNP bol zriadený v Novákoch (ďalšie v Hronci, Ľubochni, Ústi

nad Oravou) a prešli ním do jeho zrušenia tisíce „politických a hospodárskych rozvrátnikov“. Len ako kuriozitu uvediem, že Ladislav Mňačko, ako redaktor Pravdy, navštívil novácky tábor krátko po jeho zriadení a v liste ÚV KSS poukázal na neporiadky a nezákonnosti, ktoré sa tam dejú – čo potvrdila aj „náhmatová kontrola“, ktorú tam poslal vtedajší povereník vnútra D. Okáli. Najvýraznejšie literárne svedectvo o represiách stalinovej éry na Slovensku priniesol Rudolf Dobiáš, ktorého za vykonštruovanú protištátnu činnosť odsúdili v roku 1953 na 18 rokov väzenia a sedem rokov do amnestie v roku 1960 strávil v jáchymovských uranových baniach. V deväťdesiatych rokoch svoje koncentračnícke skúsenosti stvárnil v knihách Temná zeleň, Tajní ľudia, Zvony a hroby a umelecký vrchol predstavuje vlni vydané rozsiahle dielo Znovuzrodenie. Nazval som ich dielami o nezabúdaní a odpúšťaní a prelínajú sa v nich autorove osobné skúsenosti z mučiarní štátnej bezpečnosti, pokusy jeho postáv oslobodiť sa od ťažkej minulosti, ulúpenej mladosti, od dedičstva režimu, ktorý vychýlil či zdeformoval v ľuďoch všetko prirodzene ľudské. Jeho diela možno oprávnene označiť za literárno-dokumentárne svedectvo o neľudskosti komunizmu, aké svetu predstavil A. Solženicyn.

Po vyhnaneckej púti tichý odchod

Deväť rokov strávil v gulagu a vyhnanstve a dvadsať rokov v nútenom exile. Do Ruska sa vrátil v roku 1994 a prežil v rodnej krajine ešte posledných – rozporných – štrnásť rokov života, v ktorých sa už ťažko vyrovnával s realitou súčasného sveta i pojeľcinovského Ruska. Zomrel v nedeľu 3. augusta 2008 vo veku 89 rokov a podľa jeho želania ho pochovali v Donskom kláštore v Moskve. Vo svojich dielach, povedané slovami básnika Milana Rúfusa, *„nakreslil tvár moci“* či *„ako prvý zdvihol hlas proti sovietskemu režimu na obranu ľudí, ktorí boli jeho obeťami“*, ako napísal v nekrológu M. Gorbačov, tvorca perestrojky a glasnosti, ktorá stála na začiatku definitívneho pádu komunistického režimu v Európe – režimu, ktorý stvoril Gulag. Alexander Isajevič Solženicyn mal odvahu odkryť všetky jeho neľudské vrstvy a urobil to umelecky sugestívnym spôsobom, ktorý Súostrovie Gulag a celú jeho literárnu tvorbu radí k vrcholom svetovej literatúry 20. storočia. Môže aj nám slúžiť ako inšpirácia pri vyrovnávaní sa s našou komunistickou minulosťou.